

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑΣ**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

με θέμα :

“Η έννοια της 'διακινδύνευσης' στην εγκληματολογία: Θεωρητικά προτάγματα και επιχειρησιακές παραδοχές”.

της Δήμητρας Σοφianoπούλου

AM: 3216M012

Επιβλέπουσα καθηγήτρια: : Καθ. Ι. Τσίγκανου

Μέλη: 1. Καθ. Ε.Λαμπροπούλου

2. Καθ. Γ. Νικολόπουλος

Αθήνα, Δεκέμβριος 2019

Περιεχόμενα

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	5
ΠΕΡΙΛΗΨΗ	6
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	7
A. ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ	10
Η μετάβαση από τη βιομηχανική εποχή και την πρόωμη νεωτερικότητα στην εποχή της ύστερης νεωτερικότητας και την μετανεωτερικότητα	10
Οι αβεβαιότητες των σύγχρονων κοινωνιών της ύστερης νεωτερικότητας και των κοινωνιών της διακινδύνευσης	13
Η εννοιολογική διασαφήνιση και η διάκριση μεταξύ των εννοιών «ρίσκο»/«διακινδύνευση» και «κίνδυνος»	17
Οι θεωρητικές προσεγγίσεις και αναλύσεις αναφορικά με την έννοια της διακινδύνευσης από τους U. Beck, A. Giddens και N. Luhmann	22
Η σημασία της ευθύνης που πηγάζει από την έννοια της διακινδύνευσης στο πλαίσιο μίας νομικής θεώρησης	38
B. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΩΝ ΔΙΑΚΙΝΔΥΝΕΥΣΗΣ	43
Οι λειτουργίες του κράτους στην κοινωνία της διακινδύνευσης	43
Η διασταύρωση του κράτους πρόληψης με το κοινωνικό κράτος δικαίου ως προς τις υπάρχουσες αβεβαιότητες	43
Η κυριαρχική και η εγγυητική διάσταση της λειτουργίας της ασφάλειας	45
Η σχέση μεταξύ ασφάλειας, ελευθερίας και δημοκρατίας στην κοινωνία της διακινδύνευσης	47
Ο ρόλος του δικαίου στην αντιμετώπιση των ζητημάτων που ανακύπτουν στο πλαίσιο των κοινωνιών της διακινδύνευσης	53
Γ. ΕΜΠΕΙΡΙΚΕΣ ΠΑΡΑΔΟΧΕΣ ΤΩΝ ΥΠΟΘΕΣΕΩΝ ΕΡΓΑΣΙΑΣ	55
Το παράδειγμα της 11 ^{ης} Σεπτεμβρίου 2001	55
Το παράδειγμα Seveso	68
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	78
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	82

«Όπως ο εκσυγχρονισμός διέλυσε τη δομή της φεουδαρχικής κοινωνίας στον 19^ο αιώνα και δημιούργησε τη βιομηχανική κοινωνία, ο εκσυγχρονισμός σήμερα διαλύει τη βιομηχανική κοινωνία και μία άλλη νεωτερικότητα γεννιέται.»

Ulrich Beck (1944), Γερμανός κοινωνιολόγος

«Το άγχος μας δεν προέρχεται από τη σκέψη του μέλλοντος, αλλά από την επιθυμία μας να το ελέγξουμε»

Χαλίλ Γκιμπράν, Λιβανός ποιητής του 20^{ου} αιώνα

Ευχαριστίες

Το παρόν πόνημα αποτελεί διπλωματική εργασία στα πλαίσια του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών «Εγκληματολογία» του τμήματος της Κοινωνιολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου Αθηνών.

Πριν από τη παρουσίαση των αποτελεσμάτων της παρούσας διπλωματικής εργασίας, αισθάνομαι την υποχρέωση να ευχαριστήσω ορισμένους από τους ανθρώπους που γνώρισα, συνεργάστηκα μαζί τους και διαδραμάτισαν πολύ σημαντικό ρόλο στην εκπόνησή της. Αρχικά, θα ήθελα να ευχαριστήσω την επιβλέπουσα καθηγήτρια της διπλωματικής εργασίας μου, Καθηγήτρια Ιωάννα Τσίγγανου, για την πολύτιμη καθοδήγηση της και την εμπιστοσύνη που μου έδειξε. Στη συνέχεια θα ήθελα να ευχαριστήσω το σύνολο των καθηγητών από τους οποίους είχα την χαρά και την τιμή να διδαχθώ στο πλαίσιο του παρόντος μεταπτυχιακού προγράμματος, οι οποίοι με τα πλούσια πνευματικά προσόντα και το ήθος τους συνέβαλαν ουσιαστικά στη μεταλαμπάδευση γνώσεων που στάθηκαν καθοριστικές για την ολοκλήρωση της παρούσας εργασίας.

Τέλος, θέλω να ευχαριστήσω όλα τα μέλη της οικογένειάς μου, που με υπομονή και κουράγιο πρόσφεραν την απαραίτητη ηθική συμπαράσταση για την ολοκλήρωση της μεταπτυχιακής μου εργασίας.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΗΠΑ	Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής
σελ.	σελίδα
επ.	επόμενα
ΜΜΕ	Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης
πχ.	παραδείγματος χάριν
ΕΕ	Ευρωπαϊκή Ένωση
ΟΗΕ	Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών
ΚΟΚ	και ου το καθ' εξής
NATO	North Atlantic Treaty Organization (Οργανισμός Βορειοατλαντικού Συμφώνου)
N.	Νόμος
ΕΟΚ	Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα
ΦΕΚ	Φύλλο Εφημερίδας της Κυβέρνησης
ΚΥΑ	Κοινή Υπουργική Απόφαση

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα εργασία καταπιάνεται με ένα από τα κυριότερα χαρακτηριστικά των σύγχρονων κοινωνιών, με μία από τις ψυχρότερες μορφές βίας, που είναι «ψυχρή» ακριβώς γιατί ως μη απτή καθίσταται δυσκολά αντιληπτή από όσους έρχονται αντιμέτωποι μαζί της. Πρόκειται για την κοινωνία της διακινδύνευσης, εντός της οποίας διαβιούμε, τη σύγχρονη φοβική κοινωνία που διαμορφώνεται μέσα από το πρίσμα και την επίδραση ποικίλων τομέων όπως του πολιτικού, του κοινωνικού, του οικονομικού, του πολιτισμικού αλλά και του τεχνολογικού, οι οποίοι άλλοτε συμπράττουν μεταξύ τους και λειτουργούν αφανώς και άλλοτε αναλαμβάνουν τον κυρίαρχο ρόλο για τον καθορισμό και τη διαμόρφωση της νέας πραγματικότητας.

Οι κοινωνίες της διακινδύνευσης αναμφίβολα σηματοδοτούν τη μετάβαση από την κοινωνία της βιομηχανικής εποχής και της πρώιμης νεωτερικότητας στην εποχή της ύστερης νεωτερικότητας και της μετανεωτερικότητας, όπου τα κεντρικά ιδεώδη μεταβάλλονται, όπου η έννοια της ισότητας παραχωρεί τη θέση της στην έννοια της ασφάλειας, όπου η συλλογικότητα αντικαθίσταται από την ατομικότητα, όπου η επίδραση του κινδύνου, του φόβου και της ανασφάλειας γενικεύονται και απευθύνονται σε όλους υπό το φάσμα της καθολικότητας, πέρα από την ταξική και κοινωνική διαστρωμάτωση, που ωστόσο εξακολουθούν να υφίστανται. Είναι οι κοινωνίες της τεχνολογίας, της ατέρμονης και συχνά ανεξέλεκτης εξέλιξης, που συχνά επιβάλλονται στον άνθρωπο και στη φύση και δύναται να ελοχεύουν κινδύνους που επιδρούν και θέτουν υπό αμφισβήτηση τις έννοιες της ελευθερίας, της ασφάλειας, των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και του κράτους δικαίου σε παγκόσμιο επίπεδο, πέραν των στενών γεωγραφικών ορίων.

Υπό αυτό το καθεστώς αξίζει να διερωτηθούμε ποιος είναι και ποιος θα πρέπει να είναι ο ρόλος που το κράτος και το δίκαιο θα επωμιστούν προκειμένου να αποτελέσουν έναν μηχανισμό αντιμετώπισης των παρόντων διακινδυνεύσεων, αλλά και των πιθανών διακινδυνεύσεων που έπονται μελλοντικά, ώστε να επαναφέρουν με τη συμβολή τους την ασφάλεια που διακυβεύεται και παράλληλα να ενδυναμώσουν έννοιες, όπως η ελευθερία, ο ατομικός αυτοκαθορισμός και η ασφάλεια των δικαιωμάτων, που στις κοινωνίες της διακινδύνευσης έχουν κλονιστεί.

Λέξεις κλειδιά: διακινδύνευση, κοινωνία της διακινδύνευσης, κίνδυνος, ρίσκο, ανασφάλεια

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να εξετάσει, να παρουσιάσει και να επιχειρήσει μια περαιτέρω σκιαγράφηση και εμβάθυνση στην έννοια της «διακινδύνευσης» ως φαινομένου των σύγχρονων καπιταλιστικών χωρών. Η προσέγγιση θα πραγματοποιηθεί τόσο στο πλαίσιο της ερμηνευτικής ανάλυσης της κατάστασης που επικρατεί στο επίπεδο των κοινωνιών διακινδύνευσης, όσο και στο πεδίο υιοθέτησης συγκεκριμένων πολιτικών αποφάσεων και συγκεκριμένων λειτουργιών του κράτους. Προκειμένου να επιτευχθεί η ως άνω προσπάθεια θα ακολουθηθεί η θεωρητική προσέγγιση μέσω της μεθόδου της βιβλιογραφικής επισκόπησης, η οποία επιδιώκεται να είναι κατά το δυνατόν εκτενέστερη και πληρέστερη, προκειμένου να καλύψει το σύνολο του εύρους του υπό μελέτη αντικειμένου.

Προτού προβούμε στην αναλυτική περιγραφή σχετικών και κρίσιμων για το εξεταζόμενο ζήτημα όρων όπως το ρίσκο, η διακινδύνευση και ο κίνδυνος, βάσει του πως αυτοί διαμορφώθηκαν στις αντιλήψεις των ανθρώπων, αλλά και κατά την ανάπτυξη συγκεκριμένων θεωρητικών επιστημονικών προσεγγίσεων, κρίνεται σημαντικό να παρουσιαστεί με όσο το δυνατόν μεγαλύτερη λεπτομέρεια το χρονικό και κοινωνικό πλαίσιο εντός του οποίου γεννήθηκαν και καλλιεργήθηκαν οι ως άνω έννοιες. Αρχικά, λοιπόν, θα πραγματοποιηθεί η αναφορά στις βασικότερες θέσεις που αναπτύχθηκαν και επηρέασαν το πολιτικό, κοινωνικό, οικονομικό αλλά και επιστημονικό πεδίο ήδη από την εποχή του Διαφωτισμού έως και σήμερα, ήτοι τις αρχές του 21ου αιώνα, ιδίως δε στη μετάβαση από τη βιομηχανική εποχή και την πρώιμη νεωτερικότητα στην εποχή της ύστερης νεωτερικότητας και της μετανεωτερικότητας. Η εν λόγω αναφορά και διάκριση είναι σημαντική προκειμένου να τεθεί με σαφήνεια το πεδίο, τα αίτια και οι παράγοντες που συμβάλλουν στην ανάπτυξη του αισθήματος της αβεβαιότητας και της ανασφάλειας.

Σε επόμενο στάδιο ακολουθεί μία κατά το δυνατόν πιο πλήρης εννοιολογική διασαφήνιση και διάκριση μεταξύ των εννοιών «ρίσκο», «διακινδύνευση» και «κίνδυνος», ενώ παράλληλα

επιχειρείται η παράθεση των αναλύσεων και διατυπώσεων σημαντικών θεωρητικών επιστημόνων, όπως οι U. Beck, A. Giddens και N. Luhmann, οι οποίοι έχουν εντυφίσει στο παρόν αντικείμενο μελέτης και έχουν εμπλουτίσει την παγκόσμια επιστημονική γνώση ως προς τη προσέγγιση της «διακινδύνευσης», αλλά και των ζητημάτων που πηγάζουν από αυτή. Η εν λόγω προσέγγιση θα επιχειρηθεί διεξοδικώς στο πρώτο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας, ενώ ταυτόχρονα θα πραγματοποιηθεί η αναφορά στη σημασία της ευθύνης που πηγάζει από την έννοια της διακινδύνευσης στο πλαίσιο της νομικής και δικαιοϋκής θεώρησης, ιδίως μέσα από την ανάλυση των εγκλημάτων της αντικειμενικής και υποκειμενικής διακινδύνευσης, όπου το ενδιαφέρον στρέφεται πλέον στην αναζήτηση ευθυνών.

Έπειτα, στο δεύτερο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας λαμβάνει χώρα η προσέγγιση του ρόλου που το κράτος και το δίκαιο επωμίζονται στην προσπάθειά τους να διασφαλίσουν την τήρηση της νομιμότητας και να αποτελέσουν έναν νέο μηχανισμό αντιμετώπισης των πιθανών διακινδυνεύσεων που έπονται μελλοντικά. Πρόκειται για τη λειτουργία του κράτους πρόληψης και του δικαίου, που με την παρέμβασή τους συμβάλλουν στην διατήρηση της ασφάλειας και στην ενδυνάμωση εννοιών, όπως η ελευθερία, ο ατομικός αυτοκαθορισμός και η ασφάλεια των δικαιωμάτων, που στις κοινωνίες της διακινδύνευσης κλονίζονται. Στο ίδιο κεφάλαιο δε, γίνεται λόγος για τη σημασία της ασφάλειας, ως προστατευόμενο από την πολιτεία αγαθό, αλλά και ως προϊόν αντεγκληματικής πολιτικής, η οποία από τη μία πλευρά συνιστά ένδειξη της αποτελεσματικής αντιμετώπισης του εγκλήματος και της μείωσης της διακινδύνευσης, ενώ από την άλλη πλευρά κατοχυρώνει και εγγυάται τα δικαιώματα των ατόμων.

Επιπροσθέτως, αναδεικνύεται η σύγκρουση που κυριαρχεί στο πλαίσιο του έννομου οργανωμένου βίου, σε πρώτο επίπεδο μεταξύ των εννοιών της ασφάλειας και της ελευθερίας, ενώ σε δεύτερο επίπεδο μεταξύ των κοινωνιών της διακινδύνευσης ή αλλιώς κοινωνίες της ελευθερίας και των κοινωνιών κινδύνου, οι οποίες διαφορετικά αποκαλούνται κοινωνίες της ανάγκης. Την

ίδια στιγμή, όμως, αναζητείται η χρυσή τομή που θα δώσει τη δυνατότητα της εξισορρόπησης ανάμεσα στην ασφάλεια των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και του δικαιώματος στην ασφάλεια.

Τέλος, στο τρίτο κεφάλαιο ακολουθεί η διατύπωση ορισμένων επιχειρησιακών παραδοχών και αναλύσεων στο πλαίσιο της μελέτης συγκεκριμένων περιπτώσεων, που κατά τη γράφουσα αποτελούν αντιπροσωπευτικά παραδείγματα αφενός καλλιέργειας του αισθήματος αβεβαιότητας και αφετέρου διαχείρισης των κινδύνων που γεννιούνται στο πλαίσιο των κοινωνιών διακινδύνευσης. Πρόκειται για το παράδειγμα της τραγωδίας της ρήψης των αεροσκαφών στους δίδυμους πύργους της Νέας Υόρκης την 11η Σεπτεμβρίου 2001, καθώς και το παράδειγμα της πυρηνικής καταστροφής που εκτυλήχθηκε στην πόλη Seveso της Ιταλίας την 10η Ιουλίου του 1976, που βρίθουν δεδομένων και χαρακτηριστικών πλέον αντιπροσωπευτικών των παγκοσμιοποιημένων κοινωνιών της διακινδύνευσης.

Συμπερασματικά, θα παρατεθεί μία κριτική αποτίμηση του φαινομένου της διακινδύνευσης, αλλά και της μεταχείρισης που αυτή απαιτεί τόσο σε επίπεδο κρατικής παρέμβασης και πρόνοιας, όσο και σε επίπεδο νομοθετικής πρόβλεψης, προκειμένου να κατοχυρωθεί η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου, αλλά και η ασφάλεια της παγκοσμιοποιημένης κοινότητας της διακινδύνευσης που με την ανεξέλεγκτη και αλόγιστη εφαρμογή της τεχνολογίας απειλείται από πλήθος απρόβλεπτων κινδύνων και επιπτώσεων.

A. ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Η μετάβαση από τη βιομηχανική εποχή και την πρώιμη νεωτερικότητα στην εποχή της ύστερης νεωτερικότητας και την μετανεωτερικότητα.

Αναμφίβολα, η εγκληματολογία ως ανθρωπιστική επιστήμη επηρεάζεται, προσδιορίζεται, συνδιαμορφώνει και διαμορφώνεται από τις ιδέες, τις αντιλήψεις και τις συνθήκες της εκάστοτε εποχής, της ιστορικής και πολιτικής συγκυρίας, αλλά και τους διάφορους επιστημονικούς κλάδους, συνθέτοντας το μωσαϊκό της κοινωνικής ερμηνείας της πραγματικότητας. Υπό το πρίσμα αυτό είναι φυσικό ότι ανέκυσαν σε βάθος χρόνου ρεύματα και θεωρήσεις, που αναπόδραστα επηρεάστηκαν σημαντικά από τις επιταγές και τις ανάγκες αναζήτησης λύσεων σε αναδυόμενα ζητήματα που αφορούν όλους τους τομείς που ενυπάρχουν στον ανθρώπινο βίο.

Στο σημείο αυτό, κρίνεται σκόπιμο να αναφέρουμε ορισμένες από τις βασικότερες θέσεις που αναπτύχθηκαν και επηρέασαν το πολιτικό, κοινωνικό, οικονομικό, αλλά και επιστημονικό πεδίο ήδη από την εποχή του Διαφωτισμού έως και σήμερα, ήτοι τις αρχές του 21^{ου} αιώνα, ιδίως δε να προβούμε σε μία αναλυτική - κατά το εφικτό στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας - αναφορά στις έννοιες της νεωτερικότητας, πρώιμης και ύστερης, αλλά και της μετανεωτερικότητας, οι οποίες αποτέλεσαν το υπόβαθρο που καθόρισε σημαντικές εξελίξεις στην οργάνωση και τη λειτουργία της ανθρώπινης ζωής.

Σε πρώτο επίπεδο, θα αναφερθούμε στην έννοια της νεωτερικότητας, της οποίας δύο από τους σημαντικότερους θεωρητικούς υπήρξαν οι Zygmunt Bauman και Antony Giddens. Πρόκειται για μία έννοια που βασίστηκε στις βασικές ιδέες του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού, κατά την οποία υπάρχει ένας σταθερός και ικανός για γνώση εαυτός, ο οποίος είναι συνειδητός, ορθολογικός, αυτόνομος και παγκόσμιος. Η γνώση στο στάδιο αυτό θεωρείται ότι προκύπτει διαμέσου της λογικής και η επιστήμη που παράγεται από τον αντικειμενικά ορθολογικό εαυτό είναι αυτή που δύναται να εξασφαλίσει τις παγκόσμιες αλήθειες για τον κόσμο που συνεχώς θα οδηγούν προς την πρόοδο και την τελειότητα. Ως εκ τούτου, όλες οι ανθρώπινες δραστηριότητες

μπορούν να αναλυθούν από την επιστήμη και επιδέχονται βελτιώσεως ενέχοντας έναν χαρακτήρα αντικειμενικότητας και ουδετερότητας.

Στο πλαίσιο της πρώιμης νεωτερικότητας, μάλιστα, που είναι συνδεδεμένη σε μεγάλο βαθμό με τη βιομηχανική περίοδο, οι παραδοσιακές βεβαιότητες έδωσαν τη θέση τους στις συλλογικές βεβαιότητες, ήτοι τις εθνικές, ταξικές και ιδεολογικοπολιτικές. Ο ρυθμιστικός ρόλος της παράδοσης άρχισε να φθίνει σημαντικά, και τη θέση της πήραν οι διάφορες ιδεολογίες του Διαφωτισμού, η ορθολογική σύλληψη και η πίστη στην αέναη πρόοδο μέσω της επιστημονικής έρευνας και της τεχνολογικής ανάπτυξης. Άλλωστε, η νεωτερικότητα, ή όπως αλλιώς την ονομάζει ο U.Beck, η «βιομηχανική νεωτερικότητα», επέβαλε ολούθε μία κυριαρχία τόσο της επιστήμης, όσο και των πολυσήμαντων παραγώγων της. Η απρόβλεπτη εμφάνιση της κοινωνίας της διακινδύνευσης δε, συνέβαλε στην ανάκυψη της αναγκαιότητας να τεθούν υπό ένα γενικευμένο σκεπτικισμό και αμφισβήτηση τόσο η επιστήμη όσο και τα παράγωγα αυτής¹.

Αργότερα, ωστόσο, διανύοντας την εποχή της ύστερης νεωτερικότητας, διαπιστώνεται πως ούτε η παράδοση, ούτε οι αρχές του Διαφωτισμού στάθηκαν ικανές να ρυθμίσουν την ατομική συμπεριφορά. Η ραγδαία παγκοσμιοποίηση που πλέον συντελείται, καθώς και η μετάβαση από τη βιομηχανική στη μεταβιομηχανική κοινωνία, διαμορφώνουν μια νέα συγκυρία, στο πλαίσιο της οποίας ο άνθρωπος βρίσκεται αντιμέτωπος με ένα σύνολο επιλογών, όπου πλέον η απόφαση είναι ατομική υπόθεση, ενώ ταυτόχρονα η ασφάλεια των παραδοσιακών κανόνων και των συλλογικών βεβαιοτήτων ανήκει στο παρελθόν. Στον νέο κόσμο που προβάλλει, ο οποίος συνεχώς εμφανίζεται μετασχηματισμένος, η έννοια του προφανούς και του βέβαιου δεν έχουν κανένα έρεισμα.

Έπειτα, στον αντίποδα της έννοιας της νεωτερικότητας εμφανίζεται η μετανεωτερικότητα. Η περίοδος της μετανεωτερικής κοινωνίας έχει την απαρχή της στις τελευταίες δεκαετίες του 20ου αιώνα επηρεάζοντας κάθε πτυχή του κοινωνικού, πολιτικού, οικονομικού τομέα, αλλά και

¹ Τάσης Νικόλαος Χ., *Νεωτερικότητα και Κοινωνική Αλλαγή. Κοινωνιολογικές Προσεγγίσεις*, Εκδ. Νήσος Αθήνα, 2004, σελ. 155

την εγκληματολογία, όπως άλλωστε και το σύνολο των ανθρωπιστικών επιστημών. Η μετανεωτερικότητα αποτέλεσε έναν όρο που εισήχθη στο χώρο της ευρωπαϊκής διανόησης κατά τη δεκαετία του 1970, από τον Γάλλο φιλόσοφο Jean Francois Lyotard, ο οποίος υποστήριξε πως η εποχή της νεωτερικότητας έχει παρέλθει και πλέον βρισκόμαστε σε μία νέα εποχή, αυτή των ανθρώπινων κοινωνιών της μετανεωτερικότητας. Στην ίδια κατεύθυνση κινήθηκαν επίσης φιλόσοφοι όπως ο Derrida, ο Lacan και ο Foucault, οι οποίοι εξέφραζαν αμφιβολίες περί υπάρξεως μίας αντικειμενικής πραγματικότητας, η οποία μπορεί να μελετηθεί με τη χρήση επιστημονικών μεθόδων. Με τον τρόπο αυτό αμφισβητήθηκε τόσο η επιστημονική γνώση ως απόλυτη και αληθινή, όσο και το κατά πόσο ο ορθολογισμός και η επιστήμη δύνανται να συμβάλλουν στην πρόοδο της ανθρώπινης ύπαρξης. Οι διακηρύξεις του Διαφωτισμού θεωρήθηκαν ξεπερασμένες στη μετανεωτερική εποχή, η οποία δεν δίστασε να θέσει στο στόχαστρο της αμφισβήτησης και άλλες «μεγάλες αφηγήσεις», όπως αυτές του φιλελευθερισμού και του μαρξισμού. Στη μετανεωτερική κοινωνία, άλλωστε, το κράτος φαίνεται να έχει χάσει την πρωτοκαθεδρία που είχε στους νεωτερικούς χρόνους και το άτομο επαναπροσδιορίζεται διαρκώς έχοντας πλέον αποκτήσει πολλαπλές ταυτότητες.

Βέβαια, η νεωτερικότητα και η μετανεωτερικότητα αναντίρρητα φαίνεται να είναι συνδεδεμένες με την ανθρώπινη υπόσταση και εξέλιξη. Η προσπάθεια, μάλιστα, των ανθρώπων να υπερβούν την αβεβαιότητα μέσω ταξινομήσεων και ορθολογικών εξηγήσεων, μέσω της τεχνολογίας και της πίστης στην επιστήμη, αποτέλεσε την ουσία της νεωτερικότητας για τον Μπάουμαν. Αντίστοιχα δε, η μετανεωτερικότητα μοιάζει να καταφάσκει το διαφορούμενο της ανθρώπινης κατάστασης, αποδέχεται την καταστατική και αναπόφευκτη ύπαρξη της αρνητικότητας στα ανθρώπινα πράγματα και μέσω αυτών ασκεί κριτική στις παραδοχές της νεωτερικής σκέψης.

Οι αβεβαιότητες των σύγχρονων κοινωνιών της ύστερης νεωτερικότητας και των κοινωνιών της διακινδύνευσης.

Η εποχή της νεωτερικότητας και των βιομηχανικών κοινωνιών διακρίθηκε από μία διαρκή τάση και ενεργητικότητα που να μεν αποσκοπούσε στην ανάπτυξη, παράλληλα όμως υπονόμειε την περαιτέρω εξέλιξή της, δεδομένων των ανασφαλειών, των κινδύνων και των κοινωνικών αποκλεισμών που καλλιεργήθηκαν στο πλαίσιο της. Στην εποχή της νεωτερικότητας, λοιπόν, οι κοινωνίες φαίνεται να ζουν με την έννοια του ρίσκου σύμφυτη, προσπαθώντας αφενός να εκλογικεύσουν την έννοια αυτή και αφετέρου να υπολογίσουν το κόστος της με τη βοήθεια των συστημάτων ασφάλισης.

Έπειτα δε, κατά τη περίοδο της ύστερης νεωτερικότητας, φαίνεται πως διαμορφώθηκαν νέοι κίνδυνοι, οι οποίοι απομακρύνθηκαν από τους φυσικούς κινδύνους και τις κοινωνικές διακινδυνεύσεις της βιομηχανικής περιόδου. Οι νέοι κίνδυνοι προέκυψαν ιδίως ως επακόλουθο της όλο και περισσότερο εξελισσόμενης γνώσης και της τεχνολογίας, που επέδρασαν εμφανώς όχι μόνο στο φυσικό περιβάλλον αλλά και στις παραδοσιακές κοινωνικές σχέσεις αλλοιώνοντάς τις. Πλέον, οι κίνδυνοι αυτοί πλήττουν όχι μόνο συγκεκριμένες μερίδες του πληθυσμού και κοινωνικά σύνολα ή ομάδες με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, αλλά ακόμη και όσους τους δημιουργούν και μάλιστα επωφελούνται από την πρόκλησή τους².

Οι μεταβιομηχανικές κοινωνίες, από την άλλη πλευρά, ήτοι οι κοινωνίες του αναπτυγμένου τριτογενούς τομέα και της πληροφορίας χαρακτηρίζονται από αβεβαιότητες, οι οποίες αποτελούν μη μετρήσιμες πιθανότητες πρόκλησης βλαβών, των οποίων οι αρνητικές συνέπειες δεν δύναται να υπολογιστούν ορθολογικά. Πρόκειται για νέες αβεβαιότητες, για την αντιμετώπιση των οποίων δεν υπάρχει ιστορική εμπειρία. Χαρακτηριστικά παραδείγματα τέτοιου είδους κινδύνων που εμφανίστηκαν στο πρόσφατο παρελθόν αποτέλεσαν το ατύχημα του Τσερνομπίλ και η εμφάνιση της ασθένειας της σπογγώδους εγκεφαλοπάθειας των αγελάδων, ενώ υπάρχουν και παραδείγματα

² Κοντιάδης Ξενοφών Ι., *Δημοκρατία, Κοινωνικό Κράτος και Σύνταγμα στην Ύστερη νεωτερικότητα*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2006, σελ.110

που εξακολουθούν να εμφανίζονται και να εντείνονται στον παρόντα χρόνο, όπως η παρουσία και κατανάλωση γενετικά τροποποιημένων τροφίμων ή η χρήση πυρηνικών, οι συνέπειες των οποίων αφενός ήταν εντοπίσιμες σε όσους τα βίωσαν ως φαινόμενα, από την άλλη όμως δεν είναι εφικτή η πρόβλεψη των μακροπρόθεσμων συνεπειών που πιθανόν εμφανίσουν στον άνθρωπο και το οικοσύστημα εν γένει. Η επιστήμη μοιάζει αδύναμη να προβλέψει ένα σύνολο αστάθμητων παραγόντων που εμφανίζονται ως επακόλουθο της τεχνολογικής παρέμβασης, η οποία συντελείται κυρίως στο πλαίσιο επιβαλλόμενων οικονομικών συμφερόντων³.

Στο διαμορφωμένο πλαίσιο των σύγχρονων κοινωνιών εμφανίζεται, με τον τρόπο αυτό, μία νέα έννοια, αυτή της «διακινδύνευσης», η οποία χρησιμοποιείται προκειμένου να προσδιορίσει ποικίλες εκφάνσεις του καθημερινού βίου μας αναφορικά με τομείς της οικονομίας, της κοινωνικής μας ζωής, του δικαστικού κόσμου, της ηθικής, του ιατρικού κόσμου κ.α.. Επιπλέον, κάνει εμφανή τη παρουσία της στο φυσικό περιβάλλον μέσα από το φάσμα των οικολογικών απειλών, αλλά και στην επιστημονική έρευνα, την τεχνολογική εξέλιξη και τις εφαρμογές στη βιομηχανική παραγωγή, όπου καταβάλλεται σημαντική προσπάθεια προκειμένου να ελεγχθεί μέσω της εφαρμογής κωδικών δεοντολογίας.

Ωστόσο, η συστηματική και ευρεία χρήση του όρου «διακινδύνευση» προέβαλε στο πρόσφατο παρελθόν. Πρόκειται για μία έννοια που εμφανίστηκε αρχικά στον δυτικό κόσμο την εποχή του Μεσαίωνα επιχειρώντας να προσδιορίσει το αντικείμενο ενός κοινωνικού –ή καλύτερα ασφαλιστικού- συμβολαίου και εξακολούθησε σε βάθος χρόνου να διατηρεί αυτή την ερμηνεία. Από τα τέλη μόλις του 19ου αιώνα η συγκεκριμένη έννοια ξεκίνησε να διακρίνεται από μία νομική υπόσταση στο πλαίσιο της επαγγελματικής απειλής και μίας προσπάθειας απόδοσης ευθυνών αναφορικά με τα εργατικά ατυχήματα που τελούνταν. Αργότερα δε, επήλθε η διεύρυνση της εν λόγω έννοιας έως ότου κατέληξε να προσδιορίζει το πεδίο των κοινωνικών απειλών. Από το δεύτερο μισό του 20ου αιώνα, ωστόσο, και ιδίως από το 1970, οπότε και το οικολογικό ζήτημα

³ Giddens A., *Ο κόσμος των ραγδαίων αλλαγών*, Μεταίχμιο, 2001, σελ. 69 επ.

τέθηκε ακόμη εντονότερα, η διακινδύνευση απέκτησε τη σημασία που διατηρεί ακόμη και στις μέρες μας, ενώ ο κύκλος των επιστημόνων ξεκίνησε να ασχολείται με τη σημασία και τη λειτουργία της κοινωνίας της διακινδύνευσης⁴ μετά από την καθοριστική συμβολή του κοινωνιολόγου Ulrich Beck, που πρώτος την εισήγαγε στο θεωρητικό του έργο, το οποίο θα αναλύσουμε κάτωθι.

Είναι μείζονος σημασίας να αναφερθεί η καθοριστική συμβολή της έννοιας της διακινδύνευσης για τη διαμόρφωση του αξιακού συστήματος της κοινωνίας μας, καθώς τείνουμε παραδοσιακά να την συσχετίζουμε με το αίσθημα του ηρωισμού, αλλά και της ικανότητας να λαμβάνουμε κάποιο ρίσκο, ακόμα κι αν το προσβαλλόμενο αγαθό είναι η ίδια η ζωή του ατόμου. Βέβαια, κάθε φορά που διακινδυνεύεται κάτι, προηγουμένως το άτομο έχει προσδιορίσει την αξία του «άλλου», το οποίο προσπαθεί να διαφυλάξει ή να κατακτήσει μέσω της διακινδύνευσης, είτε αυτό το «άλλο» είναι κάποια ιδέα ή κατάσταση, όπως η ελευθερία, η πατρίδα, είτε κάποιο αγαθό. Ως εκ τούτου, αυτό που προσδίδει την αξία σε μια ιδέα, είναι οτιδήποτε είμαστε έτοιμοι να διακινδυνεύσουμε γι' αυτή.

Ιδιαίτερος σημαντικό κρίνεται να αναφερθούμε στην άποψη που έχει διατυπωθεί αναφορικά με την εξισωτική λειτουργία που επιτελούν οι κίνδυνοι των κοινωνιών της διακινδύνευσης, καθώς το κοινωνικό status δεν αποτελεί δικλείδα ασφαλείας έναντι αυτών⁵. Είναι κίνδυνοι οι οποίοι δεν συμπεριλαμβάνονται στην κατηγορία του «εξωτερικού ρίσκου» και επομένως δεν προκύπτουν ως αποτέλεσμα της ακαμψίας της παράδοσης και της φύσης, αλλά ως απότοκο της ανθρώπινης συμπεριφοράς και παρέμβασης πάνω στο φυσικό περιβάλλον με το περίβλημα των εκσυγχρονιστικών τάσεων με σκοπό την αέναη εξέλιξη.

Αναμφίβολα, στη μεταβιομηχανική κοινωνία τόσο οι διακινδυνεύσεις, που συναντώνται στη σύγχρονη εποχή και σχετίζονται με τον τομέα της οικολογίας, της πυρηνικής ενέργειας, της

⁴ Beck U., *Risikogesellschaft, Auf dem Weg in eine andere Moderne*, Frankfurt a/Main, Suhrkamp, 1986.

⁵ Κοντιάδης Ξενοφών Ι., *Δημοκρατία, Κοινωνικό Κράτος και Σύνταγμα στην Ύστερη νεωτερικότητα*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2006, σελ.110

γενετικής, και τις επιπτώσεις τους στον άνθρωπο, το περιβάλλον και τη δημόσια υγεία, όσο και η ανασφάλεια που διογκώνεται συνεχώς σε επίπεδο κοινωνικό και οικονομικό, χαρακτηρίζονται αναπόδραστα από την έννοια της παγκοσμιοποίησης και αναπόφευκτα διακρίνονται από τους παραδοσιακούς κινδύνους της βιομηχανικής εποχής. Υπό αυτές τις συνθήκες η δυσκολία πρόβλεψης των συνεπειών που προαναγγέλλουν οι εκάστοτε πολιτικές αποφάσεις είναι αναμενόμενη. Το ίδιο αναμενόμενη, συνεπώς, είναι και η δυσχέρεια προσδιορισμού και καταλογισμού των ευθυνών σε συγκεκριμένα άτομα, συλλογικά υποκείμενα ή θεσμικά όργανα. Κατ' αυτόν τον τρόπο διαφαίνεται μια συνεχώς διογκούμενη αμφιβολία σχετικά με την εγγυητική ικανότητα του κράτους, το οποίο αδυνατώντας να παράσχει την πολυπόθητη ασφάλεια στους κοινωνούς του υποβιβάζεται σε ένα «όργανο» διαχείρισης κινδύνων και κρίσεων⁶.

Στην εποχή της ύστερης νεωτερικότητας το κράτος προβάλλει εξίσου ανίσχυρο να ανταπεξέλθει σε απειλές και κοινωνικούς κινδύνους που αναπτύσσονται σε επίπεδο απασχόλησης και κοινωνικής προστασίας. Πρόκειται για κινδύνους συναφείς με τη συμμετοχή στην αγορά εργασίας, το καθεστώς απασχόλησης, τη διατήρηση της θέσης εργασίας δεδομένων των συνεχών αναπροσδιορισμών στους εργασιακούς χώρους και την επάρκεια των διαρκώς αυξανόμενων απαιτούμενων δεξιοτήτων, καθώς και για κινδύνους που σχετίζονται ευρύτερα με τις συνθήκες στο χώρο εργασίας, την υγιεινή, τη διατήρηση των αποδοχών, των κεκτημένων εργασιακών δικαιωμάτων, καθώς και αξιοπρεπών συνθηκών διαβίωσης με τη προστασία από οποιαδήποτε μορφή κοινωνικού αποκλεισμού⁷.

Διαπιστώνουμε σταδιακά πως η διακινδύνευση τείνει να αντανακλά μία κρίση αξιοπιστίας που εμφανίζεται στο χώρο της πολιτικής και εκδηλώνεται μέσα από την έλλειψη εμπιστοσύνης των πολιτών στους θεσμούς και στους φορείς της. Θα χαρακτηρίζαμε ίσως τη διακινδύνευση ως

⁶ Μαντζούφας Π., *Ασφάλεια και πρόληψη στην εποχή της διακινδύνευσης, Εισαγωγικά ερωτήματα και προβληματισμοί για το συνταγματικό κράτος, στον τόμο: Τόμος Τιμητικός του Συμβουλίου της Επικρατείας- 75 χρόνια, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2004, σελ. 55 επ.*

⁷ Ροζανβαλόν Π., *Το νέο κοινωνικό ζήτημα, Αθήνα, 2003, σελ.27 επ.*

μία διαδραστική πολιτισμική κατασκευή, που προβάλλεται μέσα από τη δημοσιοποίησή της από τα μέσα μαζικής επικοινωνίας ως μία παγιωμένη κατάσταση έκτακτης ανάγκης⁸, η οποία σαφώς επιδρά καθοριστικά στους αποδέκτες διαμορφώνοντάς τους την επιδιωκόμενη σε κάθε περίπτωση αντίληψη.

Η εννοιολογική διασαφήνιση και η διάκριση μεταξύ των εννοιών «ρίσκο»/«διακινδύνευση» και «κίνδυνος».

Ήδη από τη δεκαετία του 1980 επιστήμες, όπως η κοινωνιολογία, επιχειρούν να ασχοληθούν με το πεδίο της κοινωνικής και θεωρητικής ανάλυσης διαφόρων μορφών αβεβαιότητας στο πλαίσιο της ύστερης νεωτερικότητας, καθώς και με τους τρόπους αντιμετώπισης ενός συνόλου «ενδοκοινωνικών⁹» ζητημάτων που αυτές δημιουργούν. Βέβαια, το ενδιαφέρον των επιστημών αυτών, όπως ο Luhmann υποστήριξε, ενισχύθηκε στο πλαίσιο ενός υπάρχοντος «ελλείμματος θεωρίας¹⁰», με αποτέλεσμα οι ίδιες επιστήμες να επιχειρούν να προβούν στις αντίστοιχες αναλύσεις χρησιμοποιώντας ως μέσα ορισμένα αναχρονιστικά ελλιπή εξηγητικά σχήματα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ανακρίβειας και αναχρονισμού αποτελεί η χρήση στη σύγχρονη επιστημονική ανάλυση εννοιών όπως «ρίσκο» ή «διακινδύνευση» και «κίνδυνος», οι οποίες αν και αναφέρονται σε διακριτά είδη αβεβαιότητας, ωστόσο χρησιμοποιούνται με τρόπο που θεωρούνται συνώνυμες¹¹.

Έχει παρέλθει ήδη ένας αιώνας από τότε που ο Αμερικανός οικονομολόγος Frank Knight (1921-1965) προχώρησε στη διάκριση μεταξύ «αβεβαιότητας» και «ρίσκων». Ως αβεβαιότητες τόσο από τον ίδιο όσο και μεταγενέστερα από τη σχολή της Ποσοτικής Αξιολόγησης Κινδύνου

⁸ Δεμερτζή Ν., Πολιτική επικοινωνία. Διακινδύνευση, Δημοσιότητα, Διαδίκτυο, Αθήνα, 2002, σελ. 323 επ.

⁹ Luhmann, Niklas, *Kann die Moderne Gesellschaft sich auf Okologische Gefährdungen einstellen?* στο Luhmann, Niklas, *Protest. Systemtheorie und Soziale Bewegungen*, Frankfurt:STW, σελ.47

¹⁰ Luhmann, Niklas, *Kann die Moderne Gesellschaft sich auf Okologische Gefährdungen einstellen?* στο Luhmann, Niklas, *Protest. Systemtheorie und Soziale Bewegungen*, Frankfurt:STW, σελ.48

¹¹ Γεωργιάδου Β., *Οι διακινδυνεύσεις στην ύστερη νεωτερικότητα. Μία πολιτική – κοινωνιολογική ανάλυση, από το βιβλίο Φύση Κοινωνία Επιστήμη στην εποχή των «Τρελών αγελάδων», Διακινδύνευση και αβεβαιότητα*, Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα, 1999, σελ.64

«Quantitative Risk Assessment» θεωρήθηκαν οι μη μετρήσιμες πιθανότητες μετεξέλιξης σε κάποια συγκεκριμένη βλάβη, οι οποίες προφανώς βρίσκονταν σε αντιδιαστολή με την έννοια των ρίσκων. Ως «ρίσκα» από την άλλη, χαρακτηρίστηκαν οι αόριστες αναφορικά με το χρόνο και το πεδίο εκδήλωσής τους βλάβες, οι οποίες όμως ως προς το μέγεθός τους προέβαλλαν ορθολογικά υπολογίσιμες. Κατ' αυτή την έννοια, λοιπόν, τα «ρίσκα» γίνονταν αντιληπτά ως «καταστάσεις που αντιμετώπιζαν την αβεβαιότητα και τους κινδύνους¹²». Αν, ωστόσο, αυτή η αντίληψη του ρίσκου ως «μετρήσιμης αβεβαιότητας» γίνει αποδεκτή, τότε θα πρέπει να θεωρήσουμε τις πιθανότητες επέλευσης ζημιών, που θα συνεπάγονται οι αποφάσεις ρίσκου, ως καταστάσεις εκ των προτέρων προβλέψιμες βάσει των ορθολογικών εκτιμήσεων της μεθόδου κόστους-οφέλους. Στις αβεβαιότητες, αντιθέτως, δεν δύναται να εφαρμοστούν τέτοιου είδους ποσοτικοί υπολογισμοί ενδεχόμενων μελλοντικών ζημιών που θα αποσκοπούν στη διαχείρισή τους.

Έχει διατυπωθεί η άποψη πως συχνά οι μορφές της νέας αβεβαιότητας που ανακύπτουν εκδηλώνονται τόσο ως ρίσκα, όσο και ως ευκαιρίες. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με την αρχική έννοια του ρίσκου/διακινδύνευσης που επικρατεί, δεν πρόκειται για μία απειλή προερχόμενη από μια απρόβλεπτη φυσική καταστροφή, αλλά για μία υπολογίσιμη και προβλέψιμη ενέργεια, η οποία καταλογίζεται στον «homo aleatorius» της νεωτερικής εποχής¹³, δηλαδή στον ριψοκίνδυνο άνθρωπο. Άλλωστε, στα νεωτερικά χρόνια, όπου οι διακινδυνεύσεις και ο «ριψοκίνδυνος άνθρωπος» είναι έννοιες κυρίαρχες, τα ρίσκα αποτελούν τις καταστάσεις που κανείς οφείλει να θυσιάσει για να αποκτήσει κάποιο όφελος. Η κάθε αβεβαιότητα, με το τρόπο αυτό, στη συνέχεια μετεξελίσσεται και άλλοτε λαμβάνει το ρόλο του κινδύνου που δημιουργεί απρόκλητες βλάβες, και άλλοτε δύναται να αποφέρει θετικά αποτελέσματα.

Έχει επιχειρηθεί κατά καιρούς κάποια διάκριση μεταξύ των κινδύνων με σκοπό την ευχερέστερη ταξινόμησή τους, αλλά και την αποτελεσματικότερη αναγωγή σε αυτούς των

¹² Wolfgang Bonß, *Vom Risiko. Unsicherheit und Ungewissheit in der Moderne*, Hamburg, Hamburger Edition, 1995, σελ.62

¹³ Adams. J, *Risk*, London: UCL Press, 1995, σελ.16

διάφορων κάθε φορά φαινομένων. Μία αρχική και θεμελιώδης διάκριση είναι μεταξύ των «αυτοπαθών» ρίσκων και των «ετεροπαθών» κινδύνων¹⁴. Τα μεν πρώτα προκύπτουν όταν κάποιος προβαίνει σε μία απόφαση από την οποία προσδοκεί ένα σημαντικό όφελος, αποδεχόμενος παράλληλα το ενδεχόμενο να ανακύψει από την απόφαση αυτή κάποια ζημία. Οι δε δεύτεροι εμφανίζονται απρόσμενα, καθώς δεν είναι αποτέλεσμα της επιλογής του ανθρώπου. Ο ίδιος υφίσταται βλάβες στο παρόν και το μέλλον που ανακύπτουν από τις αποφάσεις τρίτων. Ωστόσο, η συγκεκριμένη διάκριση συχνά αποδεικνύεται απρόσφορη να προσεγγίσει την πραγματική φύση των κινδύνων, δεδομένου πως σε τόσο σύνθετα συστήματα, όπως οι σύγχρονες κοινωνίες, καθίσταται ιδιαίτερος δυσχερής η ορθολογική προσέγγιση των κινδύνων με το ζεύγμα κόστους-οφέλους. Ταυτόχρονα, το εν λόγω έργο καθίσταται ακόμη πιο δύσκολο αν αναλογιστούμε πως συχνά οι κίνδυνοι είναι αθέατοι και επομένως γίνονται δύσκολα αντιληπτοί, ιδίως δε όταν οι ειδικοί και τα ΜΜΕ εμπλέκονται με σκοπό να τα διαχειριστούν και να διαμορφώσουν τη δημόσια γνώμη αναφορικά με τα γεγονότα που τους συνθέτουν και επιδιώκουν να μετατρέψουν τις διακινδυνεύσεις από κοινωνικές κατασκευές σε απειλές¹⁵.

Σε μία δε, περαιτέρω προσπάθεια διάκρισης των ανωτέρω εννοιών είναι σημαντικό να αναφερθεί πως ο κίνδυνος αποτελεί μία αντικειμενικά διαπιστώσιμη παρουσία κάποιου επικείμενου κακού, που απειλεί την ύπαρξη ενός αγαθού. Πρόκειται για μία αντικειμενική κατάσταση στο βαθμό που η παρουσία του κακού πρέπει να διαπιστώνεται με αντικειμενικότητα βάσει συγκεκριμένων στοιχείων, η απουσία των οποίων δεν δύναται επιστημονικά τουλάχιστον, να αναπληρωθεί με την επίκληση οποιασδήποτε διαισθητικής ικανότητας. Όπως, βέβαια, χαρακτηριστικά διαπιστώνει ο Ι. Μανωλεδάκης «στο μέτρο που ο κίνδυνος αποτελεί επικείμενο κακό που απειλεί την ύπαρξη ενός αγαθού, συνιστά παράλληλα και προϊόν ανθρώπινης κρίσης

¹⁴ Γεωργιάδου Β., *Οι διακινδυνεύσεις στην ύστερη νεωτερικότητα, Μια πολιτική-κοινωνιολογική ανάλυση*, στον τόμο του Λουλούδη Λ./Γεωργιάδου Β./Σταυρακάκη Γ., *Φύση, κοινωνία, επιστήμη, στην εποχή των τρελών αγελάδων, διακινδύνευση και αβεβαιότητα*, Νεφέλη, 1999, σελ.127 επ.

¹⁵ Σταυρακάκης Γ., *Οι διακινδυνεύσεις στην ύστερη νεωτερικότητα, Μία πολιτική-κοινωνιολογική ανάλυση*, στον τόμο Λ. Λουλούδη/Β.Γεωργιάδου/Γ. Σταυρακάκης, Νεφέλη, 1999, σελ. 134 επ.

περί της προσφορότητας της συγκεκριμένης κατάστασης να πλήξει το αγαθό. Δεν είναι συνεπώς, απαλλαγμένη και υποκειμενικών εκτιμήσεων η έννοια του κινδύνου¹⁶.

Ο κίνδυνος, ως εκ τούτου αποτελεί μία αντικειμενική κατάσταση, η οποία είναι πιθανόν να προέρχεται από στοιχεία της φύσης, αλλά και να προκύπτει ως αποτέλεσμα των δραστηριοτήτων και της συμπεριφοράς του ανθρώπου. Εμφανίζεται δε, και το ενδεχόμενο τα δύο αυτά είδη κινδύνου να συμπίπτουν, είτε όταν ο κίνδυνος είναι αρχικά φυσικός και ο άνθρωπος δεν προβαίνει σε καμία ενέργεια προκειμένου να τον αποτρέψει ή να τον αντιμετωπίσει, είτε όταν ο κίνδυνος δημιουργείται από την επέμβαση του ανθρώπου πάνω στη φύση.

Βέβαια, ενώ η περίπτωση του πρωτογενούς φυσικού κινδύνου δεν απασχολεί τις κοινωνικές επιστήμες, ο δευτερογενής φυσικός κίνδυνος, ο οποίος προέρχεται από την ενεργητική ή παθητική ανθρώπινη συμπεριφορά, ισοσταθμίζεται με τους καθαρά κοινωνικούς κινδύνους, οι οποίοι προέρχονται αποκλειστικά από τη δραστηριότητα του ανθρώπου. Ωστόσο, ο δευτερογενής κίνδυνος όταν εκδηλώνεται λόγω της αδυναμίας του ανθρώπου να παρέμβει για να τον αντιμετωπίσει, εξομοιώνεται με τον πρωτογενή φυσικό κίνδυνο. Το κομβικό σημείο δε, στο οποίο πραγματοποιείται η μετάβαση από το στάδιο του κινδύνου στο στάδιο της διακινδύνευσης, εμφανίζεται όταν ο άνθρωπος διακρίνεται πλέον από τη δυνατότητα να αντιμετωπίσει τον εκάστοτε φυσικό κίνδυνο και μένει αδρανής μη αξιοποιώντας τη ή όταν αποκτά συνείδηση της φυσικά επικίνδυνης δραστηριότητάς του και δεν την εγκαταλείπει¹⁷.

Από τα ως άνω συνάγεται ότι η διακινδύνευση¹⁸ αποτελεί «τη συνειδητή (ή και μη συνειδητή ως προς το βλαπτικό ενδεχόμενο, αλλά από άλλους αντιληπτή) έκθεση σε κίνδυνο». Δεν πρόκειται για μία εν δυνάμει επιζήμια φυσική κατάσταση, αλλά για μία επιζήμια ανθρώπινη

¹⁶ Μανωλεδακης Ι., *Κοινωνία της διακινδύνευσης: μεταξύ ασφάλειας και ελευθερίας*, από το βιβλίο *Ασφάλεια και δικαιώματα στην κοινωνία της διακινδύνευσης*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2005, σελ. 183

¹⁷ Μανωλεδακης Ι., *Κοινωνία της διακινδύνευσης: μεταξύ ασφάλειας και ελευθερίας*, από το βιβλίο *Ασφάλεια και δικαιώματα στην κοινωνία της διακινδύνευσης*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2005, σελ. 184

¹⁸ Μανωλεδακης Ι., *Κοινωνία της διακινδύνευσης: μεταξύ ασφάλειας και ελευθερίας*, από το βιβλίο *Ασφάλεια και δικαιώματα στην κοινωνία της διακινδύνευσης*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2005, σελ. 184

επιλογή που δημιουργεί ανάλογη κοινωνική ευθύνη. Ενώ από τη μία πλευρά ο κίνδυνος συνάδει με την έννοια της κατάστασης, από την οποία δεν γεννιούνται ευθύνες, από την άλλη η διακινδύνευση, η οποία αποτελεί επιλογή, επισύρει ευθύνες. Οι ευθύνες αυτές, ως είναι εύλογο, προκύπτουν από τη στάθμιση τόσο ανάμεσα στην επιδιωκόμενη από τη διακινδύνευση ωφέλεια και στο προκαλούμενο από αυτή ενδεχόμενο βλάβης, όσο και στα αγαθά που ωφελούνται από τη διακινδύνευση και αυτά που διαπιστωμένα βλάπτονται εξ αυτής. Εκ του ανωτέρω ορισμού είναι πρόδηλη η σχέση που σχηματίζεται ανάμεσα στην έννοια της διακινδύνευσης ως επιλογής και της αξίας της ελευθερίας.

Άλλωστε, στο κλίμα αυτό που διαμορφώνεται, ο άνθρωπος μοιάζει αδύναμος να παρέμβει χρησιμοποιώντας συνετά και ορθά την τεχνολογία προκειμένου να ελέγξει τους απροσδόκητους παράγοντες- κινδύνους, καθώς ακόμη και τη δύναμη της ίδιας της φύσης προς όφελός του. Παράλληλα, όμως, αμφισβητείται και το κατά πόσο είναι επαρκής η δυνατότητα του κράτους να παρεμβαίνει στη πληθώρα των απειλών που ανακύπτουν, τη στιγμή μάλιστα που η έννοια της ασφάλειας ως μία θεσμική εγγύηση αποδομείται¹⁹.

Είναι γεγονός, επιπροσθέτως, πως ακόμη και σημαντικοί οικολογικοί κίνδυνοι που έχουν ανακύψει συνδέονται μακροπρόθεσμα με πολιτικές επιλογές και αποφάσεις συνδεδεμένες με την ανάπτυξη της βιομηχανικής παραγωγής. Η μη λήψη δε, μέτρων περιορισμού της άκριτης και μη επιστημονικά προβλεπόμενης αύξησης της βιομηχανικής παραγωγής συνεπάγεται αναμφίβολα δυσμενείς οικολογικές συνέπειες, οι οποίες προβλέπεται πως μελλοντικά θα διογκώνονται σε αντίθεση με την ανεργία που θα ενισχύεται, καθώς η οικονομική δραστηριότητα που εντάσσεται σε έναν νέο παραγωγικό πρότυπο που διαφορεύει για το βιοτικό επίπεδο των ατόμων συνεχώς θα περιορίζεται. Η διάδοση των φαινομένων αβεβαιότητας αποτέλεσε σε σημαντικό βαθμό αντικείμενο ενασχόλησης πολλών κοινωνικών επιστημών. Ορισμένες δε, από τις τοποθετήσεις που αναπτύχθηκαν μέσα από αυτή την ενασχόληση και τη προσπάθεια ερμηνευτικής

¹⁹ Ewald F., *Ιστορία του κράτους πρόνοιας*, Αθήνα, 2000, σελ. 201 επ.

σχηματοποίησης των αβεβαιοτήτων ήταν η ποσοτική εκτίμηση των κινδύνων (Quantitative Risk Assessment), η θεωρητική κατασκευή του Beck για την κοινωνία της διακινδύνευσης, αλλά και η συστημική ανάλυση του Luhmann αναφορικά με τους αυτοπαθείς και ετεροπαθείς κινδύνους.

Οι θεωρητικές προσεγγίσεις και αναλύσεις αναφορικά με την έννοια της διακινδύνευσης από τους U. Beck, A. Giddens και N. Luhmann.

Ο όρος «Κοινωνία του Ρίσκου» είναι ένας νεολογισμός που εισήγαγε ο Γερμανός κοινωνιολόγος Ulrich Beck στο βιβλίο του «Η Κοινωνία του Ρίσκου: Προς μια νέα Νεωτερικότητα», στην προσπάθειά του να προσεγγίσει την περίοδο που ακολούθησε τη βιομηχανική εποχή. Κατά την ενασχόλησή του δε, με την έννοια των διακινδυνεύσεων αναφέρθηκε στην ευρύτερη μεταβολή των κοινωνικών σταθερών που εμφανίζονται στις κοινωνίες της νεωτερικότητας. Ήταν ο θεωρητικός που χρησιμοποίησε ευρέως τον όρο «κοινωνία της διακινδύνευσης» στον επιστημονικό διάλογο, προκειμένου να περιγράψει τη διαφορά μεταξύ των εξελίξεων που συντελούνται στο εσωτερικό των βιομηχανικών κοινωνιών τις τρεις περίπου τελευταίες δεκαετίες. Η έννοια αυτή έπειτα κατέκτησε μία κεντρική θέση στον επιστημονικό και δημόσιο διάλογο στην προσπάθεια ανάλυσης και κατανόησης της σχέσης κοινωνίας και διακινδύνευσης υπό το πρίσμα μίας κοινωνικής θεωρίας²⁰.

Σύμφωνα με τις θεωρητικές αναπτύξεις του, κατά το διάστημα που ακολούθησε τη δεκαετία του 1980 συντελέστηκαν σημαντικότερες αλλαγές σε επίπεδο κοινωνίας. Οι παλαιότερες έντονες αντιθέσεις και αντιπαραθέσεις που αφορούσαν την εξελικτική πορεία του καπιταλισμού και το μείζον ζήτημα της κατανομής του πλούτου σταδιακά αντικαταστάθηκαν από μία συνεχή αντιπαράθεση για την κατανομή των κινδύνων που ανακύπτουν στο πλαίσιο της επιστημονικοτεχνικής ανάπτυξης και του σύγχρονου τεχνολογικού εκσυγχρονισμού, ιδίως των

²⁰ Frances Drake, "Risk Society and Anti-Politics in the Fracking Debate", *Social Sciences*, MDPI, Open Access Journal, vol. 7(11), pages 1-22, November.

δυτικών βιομηχανικών κρατών, και πλέον στο πλαίσιο της παγκοσμιοποιημένης κοινωνίας εξαπλώνονται και επηρεάζουν το σύνολο του πλανήτη²¹. Εστιάζει δε, ταυτόχρονα στον τρόπο με τον οποίο οι σύγχρονες κοινωνίες παλεύουν με τα αποτελέσματα των δικών τους αποφάσεων, όπως η ρύπανση του περιβάλλοντος και η παγκοσμιοποίηση.

Ο U.Beck ασχολήθηκε ακόμη με την επίδραση των χαρακτηριστικών των κοινωνιών της διακινδύνευσης στον σύγχρονο άνθρωπο. Στις σύγχρονες κοινωνίες το άτομο σταδιακά απομακρύνεται από τις συλλογικότητες στις οποίες είχε ενταχθεί στην βιομηχανική εποχή και προσπαθεί πλέον να λειτουργήσει μέσω της ατομικής του ταυτότητας²², ενώ παράλληλα επιδιώκει την αναζήτηση νέων νοημάτων στη ζωή του, δεδομένου πως νοήματα που άνθησαν στη βιομηχανική κοινωνία, όπως η ταξική συνείδηση και ο συλλογικός αγώνας για πρόοδο, έχουν εκλείψει.

Στις σύγχρονες αναπτυγμένες βιομηχανικές κοινωνίες εντόνως προβάλλουν τόσο τα φαινόμενα κοινωνικής ανισότητας, όσο και η εξατομίκευση των κοινωνικών υποκειμένων, τα οποία από τη μία πλευρά απομακρύνονται από τα συνήθως ελεγχόμενα πρότυπα της βιομηχανικής εποχής και από την άλλη επιχειρούν ατομικά την αντιμετώπιση των σύνθετων κοινωνικών ζητημάτων που ανακύπτουν. Στο παρελθόν τα κοινωνικά υποκείμενα λειτουργούσαν σε μία ενότητα, όπου η συλλογικότητα και ο ορθολογικός υπολογισμός των κινδύνων τους βοηθούσε να αναπτύσσουν σταθερές συλλογικές ταυτότητες, αλλά και μια σχετική κοινωνική ασφάλεια. Αντίθετα, στην ύστερη νεωτερικότητα τα υποκείμενα δρουν υπό το καθεστώς της εξατομίκευσης αποδεδειγμένα από τις συλλογικότητες της βιομηχανικής κοινωνίας και συνθέτοντας την ταυτότητά τους²³. Ως εκ τούτου, τα κοινωνικά αυτά υποκείμενα δεν είναι σε θέση να προβούν σε συνολική και συλλογική επίλυση των προβλημάτων που ανακύπτουν μέσω των κεντρικών

²¹ Μαντζούφας Π., *Συνταγματική προστασία των δικαιωμάτων στην κοινωνία της διακινδύνευσης, Υγεία-Ιδιωτικότητα-Περιβάλλον*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2006, σελ. 56 επ.

²² Beck U., *Η επινόηση του πολιτικού. Για μια θεωρία του εκσυγχρονισμού*, Νέα Σύνορα, Α.Α. Λιβάνης, 1999, σελ.78

²³ Beck U., *Η Επινόηση του Πολιτικού*, Αθήνα, Εκδ. Νέα Σύνορα: Α.Λιβάνη, 1996, σελ.117,200-201

επιλογών κάποιου ορισμένου κοινωνικού περιβάλλοντος, μίας κοινωνικής τάξης ή οργανικής ομάδας.

Παράλληλα, όμως, με την εξατομικευμένη πλέον δράση του ατόμου, εμφανίζεται και μία έντονη κρίση ως προς τη νομιμοποίηση των πολιτικών συστημάτων, αλλά και του δικαίου ειδικότερα, καθώς τα κοινωνικά συστήματα προστασίας αδυνατούν να ανταπεξέλθουν στην απαιτούμενη παροχή ασφάλειας απέναντι στους κινδύνους που επιφέρουν οι αποφάσεις των κοινωνιών της διακινδύνευσης. Η αδυναμία δε, των συστημάτων αυτών προβάλλει ακόμη εντονότερα στο παρόν, όπου οι ζημιές και οι ευθύνες δεν δύναται να αποδοθούν άμεσα στις πηγές που τις προκάλεσαν.

Ένα ακόμη ιδιαίτερο γνώρισμα των κοινωνιών της διακινδύνευσης είναι πως επιδρούν σε όλους τους κοινωνικούς τομείς, απευθύνονται σε πληθώρα κοινωνικών αποδεκτών και δεν διακρίνονται από προσδιορισμένα γεωγραφικά, χρονικά και κοινωνικά όρια, καθότι το γεγονός ότι είναι πολυσύνθετες και παγκοσμιοποιημένες τις καθιστά ταχύτατα μεταβαλλόμενες και με απρόβλεπτες συνέπειες. Η κοινωνία, λοιπόν, της διακινδύνευσης είναι παγκόσμια κοινωνία διακινδύνευσης. Ο κίνδυνος δεν είναι πλέον μόνο εντός των ορίων μιας περιοχής, ακόμη κι αν πράγματι περιορίζεται σε μία συγκεκριμένη περιοχή. Η υπέρβαση δε, των ορίων αυτών λαμβάνεται ως δεδομένη είτε λόγω των διακρατικών εμπορικών συναλλαγών που προωθούνται, είτε διότι το οικολογικό σύστημα έχει λάβει πλανητική διάσταση. Ως εκ τούτου, είναι εύκολο να αντιληφθεί κανείς τη δυσκολία αντιμετώπισης των εν λόγω διακινδυνεύσεων μέσα από ένα πρίσμα υπερεθνικών συμφωνιών για την υλοποίηση προγραμμάτων ελέγχου και διαχείρισής τους. Όπως ο ίδιος, μάλιστα, χαρακτηριστικά αναφέρει, είναι σχεδόν αδύνατο να προσδιοριστεί κάποια αιτιακή σχέση, καθότι ο κίνδυνος είναι αόρατος. Ωστόσο, οι καταστάσεις και τα πρόσωπα, αν και χωροχρονικά φαίνονται σε απόσταση και ασύνδετα μεταξύ τους, ωστόσο αλληλοεπηρεάζονται, με αποτέλεσμα να δυσχεραίνεται σε μεγάλο βαθμό τόσο η δυνατότητα του ατόμου να αντιληφθεί την

πραγματικότητα, όσο και να θέσει ζητήματα ηθικής υπευθυνότητας των φορέων της διακινδύνευσης.

Η εμφάνιση δε, νέων κινδύνων ως προς το περιεχόμενο, τη λειτουργία και τις συνέπειές τους έχουν την τάση να διαφεύγουν των θεσμών ελέγχου και ασφάλειας του παρελθόντος και αντί να εξειδικεύονται, γενικεύονται και παγκοσμιοποιούνται. Αποτέλεσμα αυτής της νέας τάξης πραγμάτων είναι οι συλλογικές αναφορές να μην αποτελούν πλέον ασπίδα προστασίας και μηχανισμό αποπροσωποποιημένης αντιμετώπισης των σύνθετων κινδύνων. Η εξατομικευμένη δράση και η ποιότητα των νέων αβεβαιοτήτων μεταβάλλει αναπόδραστα τα υποκείμενα σε άτομα θιγόμενα από τα νέα ρίσκα²⁴. Όπως, άλλωστε, αναφέρει ο Γερμανός κοινωνιολόγος αναφερόμενος στην εξισωτική επίδραση των κινδύνων στην κοινωνία του ρίσκου, «οι κίνδυνοι αργά ή γρήγορα θα θίξουν και εκείνους ακόμη που τους παράγουν ή και εκείνους που κερδίζουν από αυτούς»²⁵.

Επιπροσθέτως, η σύγχρονη εποχή διακρίνεται από το παρελθόν με βάση το είδος των κινδύνων, καθώς σε αντίθεση με το παρελθόν ο κίνδυνος δεν είναι πλέον δέσμιος χωρικά ή χρονικά. Ο Beck, μάλιστα, υποστηρίζει ότι η πυρηνική ακτινοβολία, η μεγαλύτερη κινητικότητα των ασθενειών, η υπερθέρμανση του πλανήτη και μία πληθώρα άλλων φαινομένων εκθέτουν σχεδόν όλους τους ανθρώπους στο πλανήτη σε κοινούς κινδύνους. Η διαχείριση αυτών των κινδύνων κατ' αυτόν δε μπορεί να γίνει αποτελεσματικά στη βάση πολιτικών που θα αναπτύξουν τα εθνικά κράτη μεμονωμένα, αλλά μέσα από τη λειτουργία υπερτοπικών μηχανισμών, όπως οι διεθνείς οργανισμοί π.χ. ΕΕ, ΟΗΕ κ.ο.κ.. Συνεπώς, η διακινδύνευση αποτελεί δομικό συστατικό της θεσμικής οργάνωσης, ενώ παγκοσμιοποιημένη κοινωνία είναι η παγκόσμια κοινωνία της διακινδύνευσης.

²⁴ Frances Drake, "Risk Society and Anti-Politics in the Fracking Debate", Social Sciences, MDPI, Open Access Journal, vol. 7(11), November, pages 1-22

²⁵ Beck U., *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*, Frankfurt, 1986, σελ.48

Ο Beck, βέβαια, επιχειρώντας να προβεί σε μία θεωρητικοποίηση των φαινομένων που απαντώνται στο πλαίσιο των εξελίξεων στις κοινωνίες της ύστερης νεωτερικότητας εισάγει την έννοια της «ανακλαστικότητας» ή αλλιώς «αναστοχαστικότητας», η οποία κατέχει σημαίνουσα θέση κατά τη μετάβαση από την κοινωνία της βιομηχανικής εποχής στην κοινωνία του ρίσκου, καθώς σηματοδοτεί το γεγονός πως η επιστημονική γνώση μάς έβγαλε από το αυστηρό κανονιστικό πλαίσιο των θεσμικών παραδοχών του παραδοσιακού τύπου κοινωνιών μεταμορφώνοντας τον κόσμο της φύσης, των ανθρώπων και της κοινωνίας²⁶. Την προσπάθεια δε, αντιμετώπισης των κινδύνων και συνεπειών που αναφύονται στις κοινωνίες της διακινδύνευσης, που η βιομηχανική κοινωνία δεν δύναται να αντιμετωπίσει με τα μέσα που διαθέτει, ο ίδιος την ονομάζει «ανακλαστικό ή αναστοχαστικό εκσυγχρονισμό²⁷» (reflexive modernisierung). Άλλωστε, πλέον το περιεχόμενο των θεμελιωδών συγκρούσεων που λαμβάνουν χώρα αφορά στον επιμερισμό κινδύνων, όπως η καταστροφή του περιβάλλοντος, η έρευνα σε τομείς της γενετικής επιστήμης και βιοτεχνολογίας, η χρήση πυρηνικής ενέργειας κ.α., που αποτελούν φαινόμενα διαφορετικά μεταξύ τους και συνεπώς απαιτούν έναν επαναπροσδιορισμό των εννοιών που χρησιμοποιούσε η νεωτερικότητα στο παρελθόν προκειμένου να καταφέρει να τους ορίσει. Η επιστημονική γνώση, λοιπόν, και η τεχνολογία που η ίδια έχει εφεύρει έρχεται αντιμέτωπη με τα δικά της παράγωγα, με αποτέλεσμα όλοι οι ως τότε ισχυρισμοί της επιστήμης για τη γνώση της αλήθειας και την υιοθέτηση των αρχών του Διαφωτισμού να φιλτράρονται στο παρόν και συχνά να απομυθοποιούνται²⁸.

Η κοινωνία της διακινδύνευσης, η οποία χαρακτηρίζεται από τον U.Beck ως μία «κατ' ανακλαστικό» τρόπο συντελεσθείσα μεταβολή της βιομηχανικής κοινωνίας, δημιουργεί μία τομή στη σύγχρονη κοινωνία, στο πλαίσιο της οποίας οι κοινωνικές αντιπαραθέσεις προσδιορίζονται

²⁶ Beck U., *Risk Society: Towards a New Modernity*, 1992, London: Sage,σελ.155

²⁷ Beck U., *Η επινόηση του πολιτικού. Για μια θεωρία του εκσυγχρονισμού*, Νέα Σύνορα, Α.Α. Λιβάνης, 1999, σελ.75

²⁸ Beck U., *Risk Society: Towards a New Modernity*, 1992, London: Sage,σελ.158-159

όλο και περισσότερο από την εξέλιξη και τις επιδράσεις του εκσυγχρονισμού²⁹. Ως κινητήρια δύναμη της βιομηχανικής κοινωνίας που μετεξελίσσεται σε μία νεωτερική κοινωνία διακινδύνευσης προβάλλει μία δευτερογενής συνέπεια, ήτοι η αυτοδιακινδύνευση του ίδιου του βιομηχανικού εκσυγχρονισμού, μέσα από το φάσμα των έντονων διεργασιών αποδιάρθρωσης και αντικατάστασής του. Καταλήγει, μάλιστα, στη διαπίστωση πως, ενώ στην πρώιμη και «απλή νεωτερικότητα» του «γραμμικού» βιομηχανικού εκσυγχρονισμού χαρακτηριστική υπήρξε η δυνατότητα «εξωτερίκευσης» των συνεπειών του, δηλαδή η ανάθεση ζητημάτων σχετικών με την οικολογία και τη φύση σε ένα περιβάλλον εκτός κοινωνικής και ανθρώπινης δράσης, στο πλαίσιο της ανεπτυγμένης και ανακλαστικής νεωτερικότητας χαρακτηριστικό γνώρισμα αποτελεί η αμφισβήτηση αυτή της δυνατότητας. Με τον όρο δε, «απλή νεωτερικότητα» ο Beck αναφέρεται στον «εκσυγχρονισμό της παράδοσης και της αγροτικής κοινωνίας» κατά τον οποίο τις συνέπειες όλων των ζημιών επωμίζονται συγκεκριμένες κοινωνικές δυνάμεις. Από αυτή τη φάση του παρελθόντος περάσαμε στη «δεύτερη φάση», δηλαδή αυτή της βιομηχανικής ανάπτυξης και της ποιότητας του εκσυγχρονισμού, όπου όλοι ανεξαιρέτως είναι πιθανοί αποδέκτες, θύματα αλλά και πρωταγωνιστές νέων και ανεξέλεγκτων διακινδυνεύσεων, που είναι παγκόσμιες ως προς την διάχυση των συνεπειών τους³⁰.

Ως προς την ως άνω διάκριση αναφορικά με τη νεωτερική κοινωνία και τα δομικά στοιχεία αυτής, αντίλογο στις θέσεις του U.Beck αποτέλεσαν οι διατυπώσεις του Luhmann. Ο τελευταίος συγκεκριμένα δίνει έμφαση στην ικανότητα της «λειτουργικής διαφοροποίησης των συστημάτων», ήτοι της κοινωνίας, της οικονομίας, της πολιτικής, της επιστήμης κλπ., της οποίας η σημαντικότητα διακρίνεται από την ικανότητά της να αποτρέπει τόσο την υπερφόρτωσή τους όσο και τον ετεροκαθορισμό τους από κάποια κεντρική συστημική αρχή, εδραιώνοντας με τον τρόπο αυτό μία όσο το δυνατόν μεγαλύτερη συστημική αυτονομία. Από την άλλη, ο U. Beck αντιτίθεται στη «συστημική διαμεσολάβηση» του N. Luhmann προτείνοντας τη «διαβουλευτική

²⁹ Beck U., *Η Επινόηση του Πολιτικού*, Αθήνα, Εκδ. Νέα Σύνορα: Α.Λιβάνη, 1996, σελ.49 επ.

³⁰ Beck U., *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*, Frankfurt, 1986, σελ. 52-53

διαμεσολάβηση», ήτοι ένα μοντέλο Στρογγυλής Τραπέζης. Κατά την άποψή του σημαντικότερος είναι ο ρόλος της συνεργασίας ενός ανεξάρτητα οργανωμένου δημοσίου διαλόγου, που θα διακρίνεται από τα στοιχεία του αυτοκαθορισμού των κανόνων και της αυτοδέσμευσης, και στον οποίο θα συμμετέχουν όλοι οι φορείς και οι δρώντες που εμπλέκονται έμμεσα ή άμεσα στην αντιμετώπιση ενός προβλήματος. Για την αντιμετώπιση δε, των νέων διακινδυνεύσεων της ανεπτυγμένης νεωτερικότητας θέτει ως μείζον ζήτημα την αναζήτηση νέων χώρων διαβούλευσης και μορφών συνεργασίας που ως σκοπό θα έχουν την επίτευξη της «συναίνεσης»³¹. Στο ίδιο πεδίο ο Beck εντάσσει ακόμη μία έννοια, αυτή της «υποπολιτικής», η οποία αποτυπώνει τη διαπραγματευτική πολιτική λειτουργία, στη διαμόρφωση της οποίας καθοριστικό ρόλο διαδραματίζει η εξατομικευμένη και θεματοκεντρικά προσανατολισμένη κοινωνία πολιτών.

Τα βασικά, λοιπόν, στοιχεία του ρίσκου σύμφωνα με τον Beck είναι η «καθολικότητα» ως προς τους αποδέκτες του και η «παγκοσμιότητα» ως προς τη διάχυσή του, όπως προαναφέρθηκε. Κατά την ύστερη νεωτερικότητα, όπου εμφανής είναι ο όλο και διευρυνόμενος «ανακλαστικός εκσυγχρονισμός» και η συνειδητοποίηση των βασικών προϋποθέσεων της βιομηχανικής παραγωγής, καθώς επίσης ο αναστοχασμός των συνεπειών της, το ρίσκο λαμβάνει το χαρακτηριστικό της έλλειψης ορίων και περιορισμών τόσο σε επίπεδο γεωγραφικό και χρονικό, όσο και σε κοινωνικό. Πλέον, κατά τον Beck, τα γνωρίσματα του ρίσκου είναι υπερεθνικά και ταυτόχρονα ταξικά ουδέτερα. Σε αντίθεση με την πρώιμη νεωτερικότητα, όπου επικρατούσαν τα δίπολα εθνικό-διεθνές, αριστερά-δεξιά, ασφαλεία-αβεβαιότητα, στην ύστερη νεωτερικότητα προβάλλει η διάχυση και εν τέλει η εξάλειψη των ορίων των διακινδυνεύσεων με χαρακτήρα σύνθετο και παγκόσμιο. Με τον τρόπο αυτό καθίσταται δυσχερέστατη και η κινητοποίηση των μηχανισμών ελέγχου και διαχείρισης των εν λόγω διακινδυνεύσεων. Η καθολικότητα αφενός, αφορά τη διάχυση των διάφορων νέων και αθέατων κατά το παρελθόν τεχνικών και οικολογικών διακινδυνεύσεων, που σήμερα απειλούν όλα τα υποκείμενα ατομικά, αλλά και την ίδια την

³¹ Beck U., *Η Επινόηση του Πολιτικού*, Αθήνα, Εκδ. Νέα Σύνορα: Α.Λιβάνη, 1996, σελ. 230-233

ανθρωπότητα στο σύνολό της. Η ταξικά ουδέτερη φύση των νέων διακινδυνεύσεων δε, αφορά την κατανομή των συνεπειών τους που φαίνεται να επιδρούν σε όλους ανεξαιρέτως, γεγονός που διαφέρει από την κατανομή του ρίσκου, το οποίο συγκεντρώνεται στη βάση της κοινωνικής ιεραρχίας, και την κατανομή του πλούτου, ο οποίος μοιάζει να εξακολουθεί να συγκεντρώνεται στα υψηλά κοινωνικο-οικονομικά στρώματα. Όπως ιδιαίτερος παραστατικά ο Beck αναφέρει «Η φτώχεια είναι ιεραρχική, (και) το νέφος δημοκρατικό»³², καθώς επίσης «Σήμερα δεν έχει σημασία ποιος παίρνει το μεγαλύτερο κομμάτι της τούρτας, γιατί η τούρτα έχει μολυνθεί με τοξικές ουσίες»³³. Κατά τον τρόπο αυτό συνάγεται πως οι διακινδυνεύσεις, αν και ταξικά ουδέτερες, δεν αίρουν ωστόσο την ταξική κατανομή³⁴, που φαίνεται να διατηρείται αναλλοίωτη στο χρόνο. Η βασική διάκριση που επισημαίνει δε, ανάμεσα στην βιομηχανική κοινωνία με τις ταξικές διακρίσεις και την κοινωνία της διακινδύνευσης είναι η μεταβολή του κοινωνικού ιδεώδους από «ισότητα» σε «ασφάλεια», και η αντικατάσταση του ρήματος «πεινάω» από το ρήμα «φοβάμαι»³⁵.

Στην κοινωνία της διακινδύνευσης, λοιπόν, οι κίνδυνοι φαίνεται πως διαχέονται σε όλο το εύρος των κοινωνικών στρωμάτων, με αποτέλεσμα να επιδρούν στα άτομα ανεξαρτήτως της οικονομικής και κοινωνικής τους θέσης. Ωστόσο, παρά τον φαινομενικό επιμερισμό των κινδύνων, είναι γεγονός πως στις περισσότερες περιπτώσεις οι συνέπειές τους πλήττουν τα άτομα των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων, τα οποία αδυνατούν να ανακάμψουν λόγω της δεινής θέσης στην οποία ήδη βρίσκονται, αλλά και τις αδυναμίας τους να μετέλθουν μέσα ιδιωτικής ασφάλειας, όπως κατά το πλείστον χρησιμοποιούν οι ανώτερες τάξεις.

Βέβαια, παρά την μη εμφανή διάκριση που εξακολουθεί να ελλοχεύει ανάμεσα στα κοινωνικά στρώματα, είναι γεγονός πως τις περισσότερες φορές όταν επέλθουν οι πρώτες συνέπειες των κινδύνων των κοινωνιών της διακινδύνευσης, τα φαινομενικά επαρκή τεχνολογικά

³² Beck U., *Risk Society: Towards a New Modernity*, 1992, London: Sage, σελ.36

³³ 7 Beck U., *Ecological Politics in an Age of Risk*, Cambridge: Polity Press, 1995, σελ.128

³⁴ Beck U., *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*, Frankfurt, 1986, σελ. 29 επόμεν.

³⁵ Beck U., *Risk Society: Towards a New Modernity*, 1992, London: Sage, σελ.35 επ.

μέσα των συστημάτων ασφάλισης εν τέλει φαντάζουν αδύναμα να αντιμετωπίσουν τα δυσμενή αποτελέσματα που ανακύπτουν σε επίπεδο οικονομικό, κοινωνικό αλλά και περιβαλλοντικό, αφήνοντας το σύνολο των τάξεων αδιακρίτως εκτεθειμένο. Ο τρόπος αυτός λειτουργίας των κινδύνων οδηγεί στην εισαγωγή της χρήσης της έννοιας της «απασφαλισμένης κοινωνίας της διακινδύνευσης». Στο ίδιο πλέγμα, η αδυναμία υπολογισμού των κινδύνων, που πολλαπλασιάζονται ανάλογα με την αύξηση της πολυπλοκότητας των κοινωνιών, επαναφέρει και εδραιώνει ακόμη περισσότερο το αίσθημα της αβεβαιότητας και της ανασφάλειας.

Ο Ulrich Beck, μεταξύ άλλων, υποστηρίζει ότι υπάρχει μια αυξανόμενη αδυναμία των κυβερνήσεων να παρέχουν στους πολίτες ασφάλεια από τους κινδύνους που προκύπτουν στο πλαίσιο των παγκόσμιων περιβαλλοντικών ζημιών της σύγχρονης βιομηχανικής κοινωνίας. Στην κοινωνία αυτή, η ανακατανομή των οικονομικών πόρων είναι πρωταρχικής σημασίας. Θεωρείται ότι τα οφέλη που δημιουργούνται από την επιστήμη και την τεχνολογία αντισταθμίζουν τυχόν δυσκολίες που ενυπάρχουν, όπως παραδείγματος χάρη οι απώλειες θέσεων εργασίας και η υποβάθμιση του περιβάλλοντος. Στο σημερινό πολιτικό και περιβαλλοντικό πεδίο, όπως αυτό διαμορφώνεται, οι κυβερνήσεις δεν μπορούν πλέον να προστατεύουν τους πολίτες από τη βλάβη που προκαλείται από τους κλάδους της επιστήμης και της τεχνολογίας³⁶. Ωστόσο, συνεχίζουν να προσπαθούν παραμένοντας προσηλωμένοι στο ζήτημα της κατανομής του πλούτου³⁷. Οι κυβερνήσεις επιδιώκουν μια «κατάσταση ασφαλείας», με κανόνες και κατευθυντήριες γραμμές για να δημιουργήσουν στα άτομα το αίσθημα πως είναι ασφαλή από τους κινδύνους τους οποίους δεν μπορούν πλέον να ελέγξουν³⁸. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα την αύξηση της περιβαλλοντικής υποβάθμισης, παρά την ύπαρξη περισσότερων νόμων για τον έλεγχο της.

Βέβαια, οι αποτυχίες στην παροχή ασφάλειας έχουν μειώσει την εμπιστοσύνη του κοινού στην επιστήμη και την τεχνολογία. Παραδόξως όμως, μόνο η επιστήμη και η τεχνολογία φαίνεται

³⁶ Beck U., *Risk Society: Towards a New Modernity*, 1992, London: Sage.

³⁷ Mythen G., Beck U., *A Critical Introduction the Risk Society*. London and Sterling: Pluto Press, 2004

³⁸ Goldblatt David, *Social Theory and The Environment*. Cambridge: Polity Press, 1996.

πως μπορούν να αποκαλύψουν τους κινδύνους και να δώσουν λύσεις. Στην κοινωνία της διακινδύνευσης, η επιστήμη και η τεχνολογία γίνονται αντανάκλαστικές³⁹. Οι γραμμές μεταξύ των πολιτικών και των μη πολιτικών πεδίων δεν είναι πλέον ευκρινείς⁴⁰. Η ολοένα και περισσότερο ταξινομημένη πολιτική αντικαθίσταται από την εστίαση στις ηθικές επιλογές που περιβάλλουν τον τρόπο ζωής των ανθρώπων (αντανάκλαστική νεωτερικότητα)⁴¹. Η κοινωνία της διακινδύνευσης επιτρέπει στις ελίτ των επιστημών και της τεχνολογίας να ενταχθούν σε μία «υποπολιτική» τάξη και να συμβάλλουν ως ένα βαθμό στον απαιτούμενο έλεγχο, σε ένα πλαίσιο όμως συναίνεσης. Για τον Beck, αυτή η ανάπτυξη της «υποπολιτικής», η χρήση των μέσων μαζικής ενημέρωσης και της δικαιοσύνης από το κοινό για να αμφισβητήσει τις θέσεις σχετικά με τις περιβαλλοντικές βλάβες, ήταν μια αναζωογόνηση του πολιτικού χώρου. Οι επικριτές της θέσης αυτής όμως, υποστηρίζουν ότι η εστίαση στη έννοια της συναίνεσης βρίσκεται εγγενώς σε αντίθεση με την ανταγωνιστική φύση της πολιτικής εξουσίας και μπορεί να υπονομεύσει τη δημοκρατία⁴².

Σκοπός του Beck είναι να υπογραμμίσει τη θέση ότι η κοινωνία, στην εποχή της ύστερης νεωτερικότητας, κυριαρχείται από την πανταχού παρουσία κινδύνων, όχι απλά ως κυρίαρχη συνείδηση της εποχής, αλλά και ως άμεση πρόκληση που απειλεί να συντρίψει τις κοινωνίες. Η «κοινωνία της διακινδύνευσης» αποτελεί ένα θεωρητικό πλαίσιο που επιδιώκει, πέρα από την αναφορά στη σύγχρονη εποχή, να κάνει αισθητή τη δυναμική της και να υπογραμμίσει τη μοναδικότητά της συγκριτικά με τα χαρακτηριστικά των κοινωνιών που προηγήθηκαν χρονικά. Το πλαίσιο της αποτελείται, λοιπόν, από τρεις αλληλένδετες συνιστώσες, ήτοι τον κίνδυνο, την εξατομίκευση, και την ανακλαστική νεωτερικότητα. Ο Beck εντοπίζει τη δυναμική της κοινωνίας

³⁹ Beck U., *Politics of Risk Society. In The Politics of Risk Society*. Edited by Jane Franklin. Cambridge: Polity Press, pp. 9–22, 1998

⁴⁰ Beck U., *World Risk Society*. Cambridge: Polity Press, 1999

⁴¹ Oosterlynck, Stijn, and Erik Swyngedouw, "Noise reduction: The postpolitical quandary of night flights at Brussels airport". *Environment and Planning A* 42: 1577–94, 2010.

⁴² Etherington, David, and Martin Jones, "Re-stating the post-political: Depoliticization, social inequalities, and city-region growth." *Environment and Planning A: Economy and Space* 50: 51–72, 2018.

αυτής στον μετατόπισμα στη φύση των κινδύνων και στην ικανότητα της επιστήμης να ανιχνεύσει όλο και πιο λεπτούς κινδύνους. Αυτό οδηγεί σε μια θεμελιώδη αναδιάταξη των κοινωνικών και πολιτικών στάσεων, και σε ένα μετασχηματισμό του πολιτιστικού νοήματος του κινδύνου.

Τόσο η άποψη των επιχειρημάτων του για την κοινωνική κατανομή των κινδύνων, όσο και οι ισχυρισμοί του σχετικά με το ρόλο της επιστήμης, εντάσσονται στο πλαίσιο εντόνων προβληματισμών στη κοινωνιολογική σκέψη, κυρίως κατά τη δεκαετία του '90. Επιπλέον δε, η ιδέα της «κοινωνίας του ρίσκου», αποτέλεσε θεμέλιο λίθο για ένα σύνολο φιλοσοφικών αναζητήσεων, διατυπώσεων και αναλύσεων, ενώ καθοριστική αποδείχθηκε η συμβολή της ακόμη και στη σκέψη του Anthony Giddens, ο οποίος επίσης επικαλείται τη μετάβαση σε ένα στάδιο ύστερης νεωτερικότητας για να διακρίνει την σύγχρονη εποχή από αυτή που προηγήθηκε. Ωστόσο, ο τελευταίος σε αντίθεση με τον Beck επιχειρεί μία διαλεκτική θεώρηση μεταξύ των δύο περιβαλλόντων, ήτοι της «εμπιστοσύνης» και της «διακινδύνευσης» (trust και risk).

Συγκεκριμένα, ο Antony Giddens στην προσπάθειά του να αναλύσει τις θέσεις του αναφορικά με το ζήτημα της εμπιστοσύνης, επιχειρεί να καταστήσει σαφή την έννοια της διακινδύνευσης στο πλαίσιο των κοινωνιών της ύστερης νεωτερικότητας. Σύμφωνα με τις διατυπώσεις του η διακινδύνευση δεν συμπίπτει με την έννοια του κινδύνου, παρόλο που είναι δύο έννοιες αλληλένδετες και η πρώτη εμπεριέχει τη δεύτερη⁴³. Στις προ-νεωτερικές κοινωνίες ο κίνδυνος θεωρεί πως σε σημαντικό βαθμό ταυτιζόταν με την έννοια της τύχης, ενώ στην νεωτερικότητα ο όρος της επικινδυνότητας συναρτάται με το χαρακτήρα του «τυχαίου». Στην σύγχρονη εποχή, μάλιστα, όταν ένα άτομο αποδέχεται την επικινδυνότητα μιας κατάστασης, αποδέχεται ταυτόχρονα τις πιθανές απειλές που ενδέχεται να προκύψουν και δύνανται να επηρεάσουν τόσο τη δράση του ίδιου, όσο και την πορεία των γεγονότων.

⁴³ Giddens A., *The Consequences of Modernity*, Cambridge: Polity Press, 1990, σελ.79-100

Η εμπιστοσύνη υπό το πρίσμα αυτό αποτελεί για το A. Giddens έναν εξισορροπητικό παράγοντα της διακινδύνευσης, αν και αναγνωρίζει πως στη νεωτερική κοινωνία η διακινδύνευση στη δράση των ατόμων ενέχει συχνά θεσμικό χαρακτήρα ή είναι κοινά αποδεκτή. Επιπροσθέτως, διατυπώνει την πεποίθηση πως η διακινδύνευση ενδεχομένως συνθέτει ένα ευρύτερο πλαίσιο, εντός του οποίου το άτομο βιώνει δυνητικά τις περιπτώσεις καταστροφικής επενέργειας, της παρενέργειας του τυχαίου συμβάντος, όπως η οικολογική καταστροφή, ή της τυχαίας δράσης, όπως στο παράδειγμα της τρομοκρατίας. Η προσπάθεια δε που συντελείται προκειμένου να επιτευχθεί η αποφυγή των περιπτώσεων αυτών συνιστά την έννοια της «ασφάλειας» στις νεώτερες κοινωνίες.

Την ίδια στιγμή ο Giddens προβαίνει στη διατύπωση πως ενυπάρχει μία άμεσου τύπου σύνδεση μεταξύ αφενός της έννοιας της παγκοσμιοποίησης και αφετέρου της έννοιας του καταλυτικού για όλους γεγονότος, όπως συμβαίνει στην περίπτωση ενός πυρηνικού ατυχήματος, είτε της ριζικής αλλαγής πρακτικών, όπως αυτών που έχουν συντελεστεί στο πλαίσιο των σύγχρονων εργασιακών σχέσεων.

Σε συνέχεια δε της ανωτέρω ανάλυσης ο ίδιος αναφέρει, πως η διακινδύνευση αφορά ακόμη καταστάσεις που εμφανίζονται εντός ενός τεχνητού-κατασκευασμένου περιβάλλοντος, ενώ τα άτομα που δρουν σε αυτό αποτελούν τους ανώνυμους αποδέκτες των καινοτομιών της αναστοχαστικότητας της σύγχρονης εποχής, γνωρίζουν την ύπαρξη της διακινδύνευσης και την αποδέχονται, θεωρώντας πως δεν δύνανται να λειτουργήσουν διαφορετικά, δεδομένης της εμφανούς αδυναμίας του συστήματος να την ελέγξει. Η αδυναμία μάλιστα αυτή εντείνεται ακόμη περισσότερο στο πλαίσιο την πολλαπλής γνωστικής ανεπάρκειας που προβάλλει σε πλήθος διαφορετικών τομέων. Στο διαμορφωθέν αυτό σχήμα της διακινδύνευσης που εξακολουθεί να αναπτύσσεται, ο Giddens προχωρά στην πιθανολόγηση ορισμένων συνεπειών, συγκεκριμένα της κατάρρευσης της οικονομίας, της οικολογικής καταστροφής, της πυρηνικής σύγκρουσης, της

εμφάνισης ολοκληρωτικών πολιτικών συστημάτων και της διογκωμένης παρουσίας της τρομοκρατίας.

Έπειτα, ο Γερμανός κοινωνιολόγος Niklas Luhmann επιχειρεί μία κοινωνιολογική/δομολειτουργική προσέγγιση αναφορικά με το πώς ρίσκα/διακινδυνεύσεις και κίνδυνοι εμφανίζονται εκ νέου στο προσκήνιο στο πλαίσιο της ύστερης νεωτερικότητας, όπου είναι πλέον εμφανές πως η κοινωνία υφίσταται ένα σύνολο συνεπειών ως απόρροια της συναναστροφής της με τη φύση⁴⁴. Στο επίκεντρο θέτει το ζήτημα του καταλογισμού ευθυνών, που προκύπτουν από τις διάφορες αποφάσεις και από τα αποτελέσματα της λειτουργίας των επιμέρους διαφοροποιημένων και ανεξάρτητων κοινωνικών συστημάτων.

Ειδικότερα, από το ατύχημα του Τσερνομπίλ, ήτοι από το 1985 κι έπειτα, στο πλαίσιο της αναταραχής και της ανασφάλειας που επικράτησε μπροστά στο ενδεχόμενο μίας ανεξέλεγκτης εξάπλωσης των συνεπειών του, ο Luhmann απέναντι στο πρόταγμα της παγκόσμιας κοινωνίας για μία νέα, ηθική συναναστροφή με τη φύση, ανέπτυξε τις θέσεις του αναφορικά με τη νέα ποιότητα των οικολογικών προβλημάτων. Επιχείρησε αφενός να θεωρητικοποιήσει τα προβλήματα αυτά και ταυτόχρονα να τα αποηθικοποιήσει. Προς αυτή την κατεύθυνση, αρχικά, προσπάθησε να θέσει το πλαίσιο μίας κοινωνικής και θεωρητικής προσέγγισης των οικολογικών διακινδυνεύσεων. Συγκεκριμένα, αμφισβήτησε την ενιαία ηθική και κεντρική απάντηση απέναντι στα οικολογικά ζητήματα, ενώ στη βάση της δομολειτουργικής ανάλυσης των κοινωνικών συστημάτων προσπάθησε να καταδείξει την περιορισμένη ικανότητα των επιμέρους εξειδικευμένων συστημάτων, επομένως και του πολιτικού, να αντιμετωπίσουν το μείζον οικολογικό ζήτημα που ανέκυπτε.

Η ενασχόλησή του με τη θεματική των διακινδυνεύσεων φάνηκε συστηματική και τον οδήγησε στη διατύπωση της δικής του άποψης αναφορικά με τον προσδιορισμό της έννοιας ρίσκο/διακινδύνευση. Για τον Luhmann το ρίσκο αποτέλεσε μία γενική έννοια που εκφράζει μία

⁴⁴ Luhmann N., *Soziologie des Risikos*, Berlin –New York: de Gruyter, 1991, σελ. 91,96

μη δεδομένη, αλλά δυνατόν να επέλθει στο μέλλον ζημία, η οποία ωστόσο ερχόταν σε αντίθεση με την έννοια της βεβαιότητας. Εξ αρχής, ωστόσο, λαμβάνεται ένα απροσδιόριστο έστω ρίσκο, καθώς στην καθημερινή αντίληψη των πραγμάτων εμφανίζονται τόσο αποφάσεις που θεωρείται πως παρέχουν κάποια ασφάλεια ως προς τα αποτελέσματα που επιδιώκουν, όσο και αποφάσεις που κρίνονται επισφαλείς⁴⁵.

Επίσης, σύμφωνα με τον Luhmann ο όρος «βεβαιότητα» αποτέλεσε μία κοινωνική επινόηση, καθώς στην πραγματικότητα δεν είναι εφικτή η παρουσία καταστάσεων αμιγούς βεβαιότητας, αλλά η εν λόγω έννοια εμφανίζεται μόνο στο πλαίσιο ενός ενυπάρχοντος κινδύνου. Άρα, κάθε απόφαση εμπεριέχει ένα ρίσκο, άλλοτε μικρότερο κι άλλοτε μεγαλύτερο. Ως εκ τούτου, συνάγεται η πεποίθησή του πως η υλική πραγματικότητα απαρτίζεται όχι από βεβαιότητες αλλά από λιγότερο ή περισσότερο απροσδιόριστες διακινδυνεύσεις. Όταν δε, επιχειρούμε να αποφύγουμε τις αρνητικές συνέπειες των διακινδυνεύσεων αυτών, ταυτόχρονα παραιτούμαστε και από τα επίσης άγνωστα πλεονεκτήματα που πιθανόν οι ίδιες θα επέφεραν μελλοντικά. Αναζητώντας την απόλυτη βεβαιότητα, λοιπόν, χάνουμε και τις ενδεχόμενες ευκαιρίες που θα προέκυπταν. Αναλαμβάνοντας ένα ρίσκο είναι ενδεχόμενο ένα θετικό αποτέλεσμα, που επιδιώκεται μέσω δραστηριοτήτων και ασφαλών αποφάσεων. Το ρίσκο, ως εκ τούτου, δεν υπάρχει αφ' εαυτού, καθώς εξ αρχής δεν γνωρίζουμε εάν, τότε και ποιες ζημιές θα προκύψουν στο πλαίσιο της εκάστοτε δραστηριότητας.

Υποστηρίζει, μάλιστα, πως στην πραγματικότητα συχνά οι όροι «ρίσκο» και «κίνδυνος» διαπλέκονται, με αποτέλεσμα η διακριτή κατάταξή τους να μην είναι εφικτή. Επισημαίνει δε, πως το ρίσκο κάποιος το αναλαμβάνει μέσω κάποιας απόφασης, με αποτέλεσμα να συμμετέχει και ο ίδιος άλλοτε άμεσα κι άλλοτε έμμεσα στην όλη διαδικασία και να επωμίζεται ως ένα βαθμό το ενδεχόμενο μελλοντικών ζημιών. Αντίθετα, τον κίνδυνο απλώς τον υφίσταται. Επί της ουσίας στην περίπτωση του ρίσκου, παρά τις λιγότερο ή περισσότερα ασφαλείς προγνώσεις για την

⁴⁵ Beck U., *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*, Frankfurt, 1986, σελ. 95-106

έκβαση δεδομένων αποφάσεων, δεν μπορεί να αποκλειστεί η μελλοντική εμφάνιση αρνητικών γεγονότων, έστω κι αν αυτά είχαν προβλεφθεί και είχε θεωρηθεί δυνατή η αποφυγή τους⁴⁶.

Το ρίσκο/διακινδύνευση αφορά αποφάσεις του παρόντος, οι συνέπειες των οποίων, ήτοι οι πιθανολογούμενοι κίνδυνοι που πηγάζουν εξ αυτών, ενδεχομένως να εμφανιστούν στο μέλλον. Πρόκειται για συνέπειες, οι οποίες αν και είναι δυνατό κατά τον Luhmann σε μικρό ή μεγάλο βαθμό να προβλεφθούν ποσοτικά, ωστόσο δεν είναι δυνατό να αποφευχθούν, καθώς είτε κάποιος θα επιθυμεί πάντα να λάβει το εν λόγω ρίσκο επιδιώκοντας κάποιο σκοπούμενο πιθανό πλεονέκτημα, είτε για την αποτροπή του ρίσκου κάποιος θα προβαίνει σε ορθολογικά υπολογισμένες αποφάσεις, περιορίζοντας αφενός το κόστος των επιλογών του και λαμβάνοντας το ρίσκο που ενυπάρχει σε κάθε απόφαση, ακόμη και σε αυτή που διακρίνεται από βεβαιότητα.

Κατά την ανάλυση αυτή το ρίσκο σε αντίθεση με τον κίνδυνο δεν περιορίζεται σε μία αναζήτηση του κόστους, που δύναται να υπολογιστεί με ποσοτικές μεθόδους, αλλά σχετίζεται πάντα με μία απόφαση. Πρόκειται, λοιπόν, για την ίδια τη λήψη της απόφασης, ότι κάποιος αποφάσισε κατά έναν συγκεκριμένο, έστω και λαθεμένο τρόπο, διαμορφώνοντας μία πραγματικότητα που κρίνεται πάντοτε εκ των υστέρων, ενώ σύμφωνα με τις υπάρχουσες κατά τη διάρκεια λήψης της απόφασης πιθανές εναλλακτικές επιλογές, θα μπορούσε να είχε προβεί στη λήψη διαφορετικής απόφασης και να είχε συνεπώς αποφύγει τις δεδομένες βλάβες⁴⁷.

Οι εκτιμήσεις των διακινδυνεύσεων με τη χρήση αντικειμενικών κριτηρίων καθίσταται, λοιπόν, για τον Luhmann αδύνατη, ενώ ο ίδιος ως ρίσκο ορίζει τη διαφορά ανάμεσα στο επερχόμενο παρόν και το παροντικό μέλλον. Άλλωστε, μία ζημία είναι δυνατόν να εμφανιστεί ή να μην εμφανιστεί, όμως το γεγονός πως στο παρόν αυτό δεν το γνωρίζει κάποιος με βεβαιότητα και επομένως το εκλαμβάνει ως αβεβαιότητα για το μέλλον, συνιστά ήδη μία ζημία ενεστώτος χρόνου, την οποία ο Luhmann ονομάζει «ρίσκο».

⁴⁶ Luhmann N., *Soziologie des Risikos*, Berlin –New York: de Gruyter, 1991, σελ. 19

⁴⁷ Luhmann N., *Soziologie des Risikos*, Berlin –New York: de Gruyter, 1991, σελ. 111

Ένα ιδιαίτερος σημαντικό ζήτημα που ανακύπτει στην εποχή της ύστερης νεωτερικότητας, όπου εμφανίζονται εντόνως οι συνέπειες των επισφαλών επιλογών της πρώιμης νεωτερικής εποχής, αποτελεί η εκ των προτέρων μετατροπή των απροσδιόριστων διακινδυνεύσεων του ύστερου εκσυγχρονισμού σε πραγματικούς ή οιονεί υπαρκτούς κινδύνους. Πρόκειται για διακινδυνεύσεις που προκύπτουν από τις αποφάσεις του πολιτικού συστήματος, το οποίο ωστόσο δεν νομιμοποιείται ως προς τις συνέπειες που αυτές επιφέρουν. Το πολιτικό σύστημα, επομένως, αφενός φαίνεται να έχει την εξουσιοδότηση προκειμένου να προχωρά στη λήψη αποφάσεων και το σώμα των πολιτών, ήτοι οι εκλογείς, να τους επιρρίπτουν τις ευθύνες για τις αποφάσεις αυτές, αφετέρου όμως το εν λόγω εκλογικό σώμα δεν δύναται να κατά το πλείστον να υπολογίσει και να επομένως να καταλογίσει στον «πραγματικά υπεύθυνο» τις απροσδιόριστες συνέπειες των ριψοκίνδυνων αποφάσεων. Επομένως, το πολιτικό σύστημα προβαίνοντας σε επιλογές με ρίσκο επωμίζεται και όλες τις ενδεχόμενες συνέπειές τους. Επιδιώκει, λοιπόν, για την αποφόρτισή του την «συναινετική» λήψη των πολιτικών αποφάσεων μέσα από τη συμμετοχή στη διαδικασία και των δυνάμεων που μελλοντικά θα επωμιστούν τις ενδεχόμενες συνέπειες των εν λόγω αποφάσεων, επιχειρώντας να προκαταλάβει τις μελλοντικές αντιδράσεις τους και διαχέοντας έτσι τις πολιτικές ευθύνες σε ολόκληρη την κοινωνία.

Αξίζει, μάλιστα, να διευκρινιστεί πως ενώ ο Luhmann κάνει λόγο για τη διάκριση ανάμεσα σε αναλαμβανόμενα ρίσκα και υφιστάμενους κινδύνους, ο Beck μιλάει για μια «γενική συννεοχή», όπου όλοι ευθύνονται για τις νέες αβεβαιότητες που προκύπτουν, και μία «γενική ανευθυνότητα», όπου όλοι και ταυτόχρονα κανείς δεν είναι αρμόδιος για την αντιμετώπιση των ρίσκων⁴⁸. Αυτή είναι, άλλωστε, και η βασική διαφοροποίηση των δύο θεωρητικών, που διαμορφώνουν δύο διαφορετικές προσεγγίσεις ως προς το περιεχόμενο των ρίσκων και των διακινδυνεύσεων αλλά και ως προς τον ρόλο των κοινωνικών υποκειμένων στις κοινωνίες της διακινδύνευσης.

⁴⁸ Beck U., *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*, Frankfurt, 1986, σελ.43

Η σημασία της ευθύνης που πηγάζει από την έννοια της διακινδύνευσης στο πλαίσιο μίας νομικής θεώρησης.

Μία ιδιαίτερη χροιά αποκτά η έννοια της διακινδύνευσης στο χώρο της νομικής επιστήμης, μίας επιστήμης περισσότερο «τυπικής» συγκριτικά με την κοινωνιολογία, που προβαίνει σε αντίστοιχου είδους προσεγγίσεις των ζητημάτων που μελετά. Η έννοια της «διακινδύνευσης» ενδιαφέρει τη συγκεκριμένη επιστήμη όσον αφορά το ζήτημα της «αναζήτησης ευθυνών», ιδίως δε των επονομαζόμενων «αστικών ευθυνών», οι οποίες έχουν χαρακτήρα αποκαταστατικό κατά βάση, καθώς επιδιώκουν την αποκατάσταση της ζημίας του ζημιωθέντα και την προστασία αυτού, και όχι κυρωτικό, ήτοι την επιβολή κυρώσεων στον προκαλούντα τη ζημία. Συγκεκριμένα, στο πλαίσιο αυτό η ευθύνη που γεννάται από τη διακινδύνευση αποτελεί ένα ιδιόμορφο είδος εξωσυμβατικής⁴⁹, αντικειμενικής και δη γνήσιας αντικειμενικής⁵⁰ ευθύνης. Ως προς μία καθαρά νομική θεώρηση, λοιπόν, η ευθύνη από διακινδύνευση και η αντικειμενική ευθύνη αποτελούν το ίδιο είδος ευθύνης, μίας ευθύνης χωρίς υπαιτιότητα. Ωστόσο, δεδομένου ότι εννοιολογικά οι όροι αυτοί δεν ταυτίζονται, η χρήση τους θα πρέπει να είναι ιδιαιτέρως προσεκτική⁵¹.

Η ευθύνη που πηγάζει από την έννοια της διακινδύνευσης εμφανίζει κάποια ιδιαιτερότητα, καθώς περιέχει έννοιες όπως «πηγή κινδύνου» και «διακινδύνευση», που δεν συναντάμε στην αντικειμενική ευθύνη. Ως εκ τούτου, όπως επισημαίνει ο Φίλιος «ο όρος ευθύνη από διακινδύνευση και όχι αντικειμενική ευθύνη είναι κατάλληλος για να τονίσει την ιδιαιτερότητα της ευθύνης αυτής»⁵².

⁴⁹ Πρόκειται για μία ευθύνη που απορρέει από ενοχή που παράγεται εκτός δικαιοπραξίας. Βλ. Παπαχρήστου, Ενοχικόν Δίκαιον, 1986, σελ. 287

⁵⁰ Γνήσια αντικειμενικά ονομάζεται η ευθύνη που θεμελιώνεται μόνο στο γεγονός ότι από ορισμένο αντικείμενο που ενέχει κίνδυνο ή και από ορισμένη δραστηριότητα, η οποία επίσης ενέχει σημαντικό βαθμό επικινδυνότητας, προξενείται ζημία σε τρίτο πρόσωπο, ανεξάρτητα από το εάν ο ζημιώσας βρισκόταν ή όχι σε υπαιτιότητα κατά την τέλεση της πράξης. Βλ. Λιβάνης, Ευθύνη από διακινδύνευση, 2001, σελ.17

⁵¹ Ζαφειρία Γ. Δημοπούλου, *Ευθύνη από διακινδύνευση: Οι λόγοι περιορισμού και απαλλαγής από την ευθύνη*, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2003, σελ.11

⁵² Φίλιος Π., *Ενοχικό Δίκαιο*, Ειδικό μέρος, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα, 1998, σ.140

Συγκεκριμένα, στην ελληνική έννομή τάξη είναι χρήσιμο να επισημάνουμε πως η προσβολή ενός έννομου αγαθού μπορεί να πραγματοποιηθεί με δύο τρόπους. Ο μεν πρώτος είναι μέσω της πραγματικής βλάβης, και ο δεύτερος μέσω της διακινδύνευσης του εννόμου αγαθού, δηλαδή με τη δημιουργία του κινδύνου να υποστεί τη βλάβη. Βάσει του κριτηρίου αυτού, τα εγκλήματα διακρίνονται σε εγκλήματα βλάβης και εγκλήματα διακινδύνευσης. Δεδομένου ότι η παρούσα εργασία ασχολείται με την έννοια της διακινδύνευσης, χρήσιμο κρίνεται να επικεντρωθούμε στη δεύτερη κατηγορία.

Τα εγκλήματα διακινδύνευσης, ανάλογα με τη λειτουργία που επιτελεί ο κίνδυνος σε αυτά διακρίνονται σε εγκλήματα συγκεκριμένης διακινδύνευσης, σε εγκλήματα αφηρημένης διακινδύνευσης και εγκλήματα δυνητικής διακινδύνευσης⁵³. Όταν κάνουμε λόγο για εγκλήματα συγκεκριμένης διακινδύνευσης εννοούμε τα εγκλήματα όπου ο κίνδυνος της βλάβης του εννόμου αγαθού αποτελεί τυποποιημένο στοιχείο της αντικειμενικής τους υπόστασης. Προκειμένου, λοιπόν, να προσδιοριστούν κατά τον τρόπο αυτό τα εν λόγω εγκλήματα απαιτείται η ρητή αναγραφή στο κείμενο του νόμου της λέξης «κίνδυνος» ή κάποιος ανάλογος όρος. Με την χρήση δε του όρου «κίνδυνος» σε όλες τις προαναφερθείσες μορφές εγκλημάτων εννοείται κάθε συμπεριφορά η οποία για θέτει αιτιακούς όρους για την εξέλιξή της σε βλάβη του εννόμου αγαθού.

Ως εκ τούτου, προκειμένου να τιμωρηθεί κάποιος δράστης για τη διάπραξη ενός εγκλήματος συγκεκριμένης διακινδύνευσης, απαιτείται είτε να έχει επιφέρει ο ίδιος με τη συμπεριφορά του τον κίνδυνο της βλάβης του εννόμου αγαθού, είτε να έχει υποχρέωση να αποτρέψει έναν τέτοιο κίνδυνο που έχει δημιουργηθεί από άλλη αιτία. Ωστόσο, ο κίνδυνος σε κάθε περίπτωση θα πρέπει να έχει επέλθει πραγματικά, καθότι δεν αρκεί η θεωρητική δυνατότητα επέλευσής του, ενώ παράλληλα πρέπει να έχει δημιουργηθεί μία κατάσταση, που αν την αφήσουμε να εξελιχθεί από μόνη της, θα επέλθει η τελική βλάβη του εννόμου αγαθού. Κατά τον τρόπο αυτό προκύπτει πως

⁵³ Κωστάρας Α., *Έννοιες και θεσμοί του Ποινικού Δικαίου*, εκδ. Σάκκουλα Αθήνα – Κομοτηνή, 2008, σελ. 306-311

από τη στιγμή που ο κίνδυνος στα εν λόγω εγκλήματα είναι στοιχείο της αντικειμενικής τους υπόστασης, θα πρέπει να αποδεικνύεται εμπειρικά ενώπιον του δικαστηρίου ότι το έννομο αγαθό κινδύνευσε πράγματι.

Έπειτα, όσον αφορά στα εγκλήματα αφηρημένης διακινδύνευσης, οφείλουμε να διευκρινίσουμε πως πρόκειται για εγκλήματα, των οποίων ο κίνδυνος δεν αποτελεί στοιχείο της αντικειμενικής τους υπόστασης, αλλά τον λόγο της νομοθετικής πρόβλεψης της συμπεριφοράς. Αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίο δεν πραγματοποιείται ρητή αναφορά της λέξης «κίνδυνος» στο κείμενο του νόμου. Από αυτό προκύπτει πως ο νομοθέτης ως προς τη συγκεκριμένη κατηγορία εγκλημάτων έχει τη διακριτική ευχέρεια να κρίνει και να τιμωρήσει όποιες πράξεις θεωρεί πως ενέχουν αφηρημένα την πιθανότητα να προσβάλουν το έννομο αγαθό. Για να επέλθει η τιμωρία του δράστη, λοιπόν, δεν απαιτείται να αποδειχθεί πως διέτρεξε κίνδυνος πραγματικής βλάβης του εννόμου αγαθού, αλλά αρκεί να διέπραξε υπαίτια την πράξη που από το νόμο θεωρείται κολάσιμη.

Η κατηγορία των εγκλημάτων αφηρημένης διακινδύνευσης έχει αποτελέσει αμφιλεγόμενο αντικείμενο για την επιστημονική κοινότητα, καθότι αμφισβητείται σε σημαντικό βαθμό η νομιμότητα της τιμωρίας του δράστη στην περίπτωση που δεν υπήρχε πρακτικά καμία πιθανότητα να επέλθει η βλάβη του εννόμου αγαθού.

Τέλος, στην κατηγορία των εγκλημάτων δυνητικής διακινδύνευσης πρέπει να επισημάνουμε πως περιλαμβάνονται τα εγκλήματα στα οποία ο κίνδυνος αφενός είναι τυποποιημένος στην αντικειμενική τους υπόσταση, αφετέρου δε δεν απαιτείται η πραγματική του επέλευση αλλά αρκεί να πιθανολογείται πως θα μπορούσε να επέλθει στη δεδομένη περίπτωση. Στις περιπτώσεις αυτές αυτό που ερευνάται είναι εάν θα μπορούσε να έχει επέλθει ο κίνδυνος και όχι εάν επήλθε στην πραγματικότητα.

Κατόπιν της ανωτέρω αναλύσεως και λαμβάνοντας ταυτόχρονα υπόψη τα νομικά καθεστώτα διαφόρων χωρών, διακρίνουμε πως η πλειοψηφία των εννόμων τάξεων θέσπισαν

νομοθετήματα για την ευθύνη από διακινδύνευση συσχετίζοντάς την όχι με μία αφηρημένη έννοια διακινδύνευσης, αλλά με τη δημιουργία, διατήρηση ή κατοχή συγκεκριμένων πηγών κινδύνου. Ακόμη και ο έλληνας νομοθέτης υπό την επιρροή του γερμανικού δικαίου υιοθετεί ως προς την αποκατάσταση των ζημιών που προκαλεί κάποιος σε τρίτο πρόσωπο τον κανόνα της υποκειμενικής ευθύνης και ως εξαίρεση θέτει την αντικειμενική ευθύνη.

Από την εποχή δε της βιομηχανικής επανάστασης ήδη κατέστη εμφανές πως ο σύγχρονος τεχνικός πολιτισμός και η ιδιαίτερα μεγάλη ανάπτυξη και επίδρασή του σε κάθε τομέα σχεδόν της ανθρώπινης ζωής και δραστηριότητας, θα δημιουργούσε και ένα σύνολο νέων μορφών κινδύνων δυνάμενων να προκαλέσουν ζημιά-βλάβη σε τρίτους, γεγονός που εκ του αποτελέσματος πράγματι επιβεβαιώθηκε. Βέβαια, οι νέοι κίνδυνοι μπορούν να προέρχονται είτε από ένα αντικείμενο, είτε από μία ανθρώπινη συμπεριφορά, με αποτέλεσμα να κρίνεται συχνά καταλληλότερος ο όρος «πηγή κινδύνων» για να τους προσδιορίσει⁵⁴.

Επανερχόμενοι, βέβαια, στο ζήτημα που απασχολεί το πεδίο του Δικαίου, διακρίνεται η αναγνώριση της υποχρέωσης για αποζημίωση στις περιπτώσεις πρόκλησης ζημιών από τα «προϊόντα του σύγχρονου τεχνολογικού πολιτισμού». Αυτή η υποχρέωση ανεξάρτητα από την υπαιτιότητα συναρτάται με την επέλευση του «τυπικού» εγγενούς κινδύνου της συγκεκριμένης πηγής που την καθιστά «ιδιαίτερα επικίνδυνη». Ως εκ τούτου, ο κίνδυνος δεν μπορεί να ελεγχθεί απλώς με την επίδειξη της απαραίτητης επιμέλειας από πλευράς μας. Παράλληλα δε, αξίζει να σημειωθεί πως βάσει του άξονα του σύγχρονου τρόπου δομής και οργάνωσης της κοινωνίας, καθώς και του σύγχρονου τρόπου ζωής μας, οι άνθρωποι εκτιθέμεθα σε αυτούς τους κινδύνους πολλές φορές εκουσίως. Ο ίδιος κίνδυνος, που εξετάζεται στο πλαίσιο της ευθύνης από τη διακινδύνευση, αφενός έχει μία ιδιαίτερη ένταση, καθώς είτε εμφανίζεται συχνά, είτε όταν

⁵⁴ Κορνηλάκης Π.Κ., *Η ευθύνη από διακινδύνευση*, Εκδόσεις Σάκκουλα, 1982, σελ.127 επ.

εμφανίζεται προκαλεί πολύ σημαντικές ζημιές, αφετέρου δε, είναι ασυνήθιστος καθότι δεν εντάσσεται στο πλαίσιο των κινδύνων που αντιμετωπίζουν καθημερινά οι άνθρωποι⁵⁵.

Στο πλαίσιο των κινδύνων αυτών ο άνθρωπος της σύγχρονης κοινωνίας απειλείται από ζημιές που δεν είναι σε θέση να προβλέψει. Είναι, ωστόσο, προφανές και δεδομένο για τα δεδομένα των σύγχρονων αναπτυγμένων καπιταλιστικά δομημένων κοινωνιών πως οι πηγές αυτές κινδύνων δεν μπορούν να τεθούν εκτός πλαισίου νόμου, καθώς η ύπαρξή τους γι' αυτές είναι ζωτικής σημασίας. Το πνεύμα δικαιοσύνης, όμως, επιτάσσει να μην επιβαρύνονται και εν γένει να μην πλήττονται τρίτοι από τις ζημιές που επιφέρουν οι ως άνω πηγές κινδύνων. Αυτός, μάλιστα, που στο ίδιο πνεύμα θα όφειλε να επωμιστεί τις ευθύνες των συναφών κινδύνων ανεξάρτητα με τον αν είχε υπαιτιότητα ως προς την πρόκλησή τους, είναι ο φορέας που αντλεί οφέλη από την εκάστοτε πηγή κινδύνων είτε μέσω της δραστηριότητάς του είτε από την απλή κατοχή της σύγχρονης τεχνολογίας.

Σύμφωνα με τον Παπαντωνίου «σήμερα θα ήταν αυτονόητος ο παράδοξος για τους νομικούς της εποχής που άρχιζε η βιομηχανική επανάσταση κανόνας, ο οποίος θα όριζε ότι όποιος δημιουργεί κατάσταση από την οποία αποκομίζει ωφέλειες, ευθύνεται με βάση τις αρχές της καλής πίστης και της επιείκειας απέναντι σε όποιον ζημιώθηκε από αυτήν⁵⁶».

⁵⁵ Κορνηλάκης Π.Κ., *Η ευθύνη από διακινδύνευση*, Εκδόσεις Σάκκουλα, 1982, σελ.366

⁵⁶ Παπαντωνίου Νικ. Σ, *Γενικές Αρχές του Αστικού Δικαίου*, 2^η έκδοση, Εκδόσεις Σάκκουλα, 1980, σελ. 68 επ.

Β. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΩΝ ΔΙΑΚΙΝΔΥΝΕΥΣΗΣ

Οι λειτουργίες του κράτους στην κοινωνία της διακινδύνευσης

Η διασταύρωση του κράτους πρόληψης με το κοινωνικό κράτος δικαίου ως προς τις υπάρχουσες αβεβαιότητες.

Από τα ανωτέρω εκτεθέντα συνάγεται πως η ανασφάλεια που γεννά η κοινωνία της διακινδύνευσης εκδηλώνεται με δύο μορφές. Από τη μία πλευρά καλλιεργείται η δυσπιστία απέναντι στην αποτελεσματικότητα του κράτους και την τήρηση της νομιμότητας, ενώ από την άλλη οι πολίτες φαίνεται να επιλέγουν να «θυσιάσουν» ορισμένα εκ των δικαιωμάτων τους προκειμένου να κατοχυρώσουν βασικά αγαθά για τη διαβίωση και την ασφάλειά τους. Μέσα από τη διαδικασία αυτή δημιουργείται ένας νέος μηχανισμός αντιμετώπισης των πιθανών διακινδυνεύσεων που έπονται μελλοντικά. Πρόκειται για το «κράτος πρόληψης»⁵⁷, το οποίο με τη λειτουργία και τις δομές που αναπτύσσει συμβάλλει στην επαναφορά της ασφάλειας και την ενδυνάμωση εννοιών, όπως η ελευθερία, ο ατομικός αυτοκαθορισμός και η ασφάλεια των δικαιωμάτων.

Τόσο το *κράτος πρόληψης* όσο και το *κοινωνικό κράτος* βρίσκονται στον αντίποδα του αυστηρού φιλελεύθερου κράτους δικαίου, το οποίο ως σύστημα κανόνων με δεσμευτικότητα που οριοθετεί και θέτει περιορισμούς στην πολιτική εξουσία, επιδιώκει τη διασφάλιση μίας δικαιοκής ισότητας ανάμεσα στους πολίτες, η οποία διέπεται από την αρχή της νομικής ισότητας. Έχει διατυπωθεί η άποψη πως σε μία προσπάθεια συγκερασμού του αυστηρού κράτους δικαίου με το κοινωνικό κράτος επέρχεται ο επαναπροσδιορισμός της δικαιοκρατικής αρχής με σκοπό πλέον την κοινωνική ευημερία.

⁵⁷ Κοντιάδης Ξενοφών Ι., *Δημοκρατία, Κοινωνικό Κράτος και Σύνταγμα στην Ύστερη νεωτερικότητα*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2006, σελ.114

Ωστόσο, το κράτος πρόληψης επιχειρεί να απαντήσει στις όλο και εντονότερες ανασφάλειες της κοινωνίας της διακινδύνευσης μέσα από μία νέα οδό. Η νέα κατεύθυνση που αναπτύσσεται είναι αυτή της πρόληψης, μιας λειτουργίας του κράτους που επιχειρεί να αποτρέψει την τέλεση νέων αξιόποινων πράξεων και να διαφυλάξει τα διακυβεύόμενα έννομα αγαθά από πιθανές προσβολές. Με αυτόν τρόπο, η πρόληψη εντάσσεται ως μέθοδος στη διαμόρφωση της αντεγκληματικής πολιτικής, ήτοι ενός από τους σημαντικότερους άξονες της κρατικής λειτουργίας. Με την ενεργοποίηση του κράτους πρόληψης παρατηρείται, ως εκ τούτου, μία σταδιακή μετάβαση από τη στενή έννοια της ασφάλειας προς την ενασχόληση με διάφορα πεδία της ατομικής και κοινωνικής ζωής, αλλά και από το φιλελεύθερο κράτος δικαίου προς το κοινωνικό κράτος. Η μετάβαση, επίσης, αυτή συμβάλλει στη διεύρυνση του πλέγματος στο οποίο απευθύνεται, καθώς αποδέκτης είναι πλέον όχι ορισμένες ευάλωτες πληθυσμιακές κατηγορίες, αλλά το σύνολο του πληθυσμού. Το ενδιαφέρον δε, μετατίθεται από την διανομή του εισοδήματος και την κοινωνική συνοχή στην αποτροπή μελλοντικών διακινδυνεύσεων και αβέβαιων κινδύνων. Πλέον, η παραδοσιακή ασφάλεια δικαίου δίνει τη θέση της στην ασφάλεια έννομων αγαθών επιδιώκοντας την ασφάλεια της κοινωνικής δικαιοσύνης⁵⁸.

Είναι σημαντικό, βέβαια, να επισημάνουμε πως με την εμφάνιση του κράτους πρόληψης εισάγεται η έννοια της προστασίας δικαιωμάτων, η οποία επιδιώκει με νομικά μέσα να παράσχει προστασία από ενδεχόμενους κινδύνους επιφέροντας νέους προληπτικούς περιορισμούς των παραδοσιακών ατομικών δικαιωμάτων και εντάσσοντας ταυτόχρονα νέες εγγυήσεις και μορφές προστασίας των δικαιωμάτων στο δικαιοκρατικό σύστημα. Πρόκειται για παρεμβάσεις του κράτους που υπεισέρχονται στις προσωπικές σχέσεις και τον τρόπο ζωής, θέτοντας συχνά υπό αμφισβήτηση τα όρια της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας, ακόμη και του δικαιώματος αυτοκαθορισμού. Εμφανίζεται, επομένως, μία αναπόδραστη ένταση και σύγκρουση με

⁵⁸ Κοντιάδης Ξενοφών Ι., *Δημοκρατία, Κοινωνικό Κράτος και Σύνταγμα στην Ύστερη νεωτερικότητα*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2006, σελ.114

παραδοσιακές συνταγματικές εγγυήσεις του κράτους δικαίου, που αποτυπώνεται ιδίως ως σύγκρουση μεταξύ ασφάλειας και ελευθερίας. Η σύγκρουση αυτή, για την οποία αναλυτικά θα πραγματοποιηθεί αναφορά στη συνέχεια, σε συνδυασμό με τη διεύρυνση της διακριτικής ευχέρειας που προσδίδεται στη διοίκηση, αλλά και τη συνεχή τεχνολογική ανάπτυξη καθιστά δυσχερή την άμεση και ταυτόχρονα εξειδικευμένη αντιμετώπιση των προκλήσεων των κοινωνιών διακινδύνευσης, απαιτώντας μία διαρκή αναπροσαρμογή των μέσων, ώστε σε κάθε περίπτωση ανασφάλειας και αβεβαιότητας αυτά να αποδεικνύονται κατάλληλα και αποτελεσματικά⁵⁹.

Η κυριαρχική και η εγγυητική διάσταση της λειτουργίας της ασφάλειας

Η ασφάλεια, που αποτελεί ένα προστατευόμενο από την πολιτεία αγαθό, ως προϊόν της αντεγκληματικής πολιτικής, αφενός συνιστά ένδειξη της αποτελεσματικής αντιμετώπισης του εγκλήματος και της μείωσης της διακινδύνευσης, και αφετέρου κατοχυρώνει και εγγυάται τα δικαιώματα των ατόμων. Ως εκ τούτου, διαφαίνεται από τη μία πλευρά η κυριαρχική διάστασή της και αφετέρου η εγγυητική της.

Όσον αφορά στην *κυριαρχική*⁶⁰ λειτουργία της ασφάλειας έχει επισημανθεί πως η διατήρησή της αποτελεί βασικό πρόταγμα της κρατικής εξουσίας που επιδιώκει την διαρκή συμμόρφωση του πολίτη στην έννομη τάξη. Υπό αυτό το πρίσμα η δημόσια ασφάλεια λειτουργεί υπέρ του κράτους μέσα από την ανάπτυξη σχέσεων κυριαρχίας αλλά και υποταγής. Έπειτα, όσον αφορά στην *εγγυητική*⁶¹ διάστασή της ή, όπως αλλιώς ονομάζεται, συντηρητική λειτουργία της, η ασφάλεια προστατεύει τα δικαιώματα και τις ελευθερίες των πολιτών, θέτοντας ορισμένα από τα σημαντικότερα έννομα αγαθά, όπως η ζωή, η ιδιοκτησία κ.α., υπό την επίβλεψη του κράτους, ρυθμίζοντας τις σχέσεις μεταξύ των ατόμων, αλλά και κατοχυρώνοντας τα ατομικά ή συλλογικά

⁵⁹ Κοντιάδης Ξενοφών Ι. , *Δημοκρατία, Κοινωνικό Κράτος και Σύνταγμα στην Ύστερη νεωτερικότητα*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2006, σελ.120 επ.

⁶⁰ Μάνεσης Αρ., *Συνταγματικό Δίκαιο*, Σάκκουλας, Θεσσαλονίκη, 1980, σελ. 57 επ.

⁶¹ Τάχος Α., *Δίκαιο της δημόσιας τάξης*, Σάκκουλας, Θεσσαλονίκη, 1990, σελ. 21 επ.

δικαιώματά τους. Υπό το πρίσμα αυτό, η ασφάλεια λειτουργεί υπέρ του πολίτη αποτελώντας μία από τις σημαντικότερες υποχρεώσεις του κράτους απέναντί του.

Οι δύο ως άνω λειτουργίες της ασφάλειας βρίσκονται σε σχέση αμοιβαίας εξάρτησης μεταξύ τους προσπαθώντας ταυτόχρονα να εξισορροπήσουν τις αντικρουόμενες δυνάμεις που καλλιεργούνται μέσα στο κοινωνικό φάσμα. Η πιθανή, άλλωστε, αποσταθεροποίηση που μπορεί να επέλθει είναι ικανή να οδηγήσει είτε στην επικράτηση κάποιου απολυταρχικού συστήματος «τάξης και ασφάλειας», που θα περιορίζει μέσω της κατασταλτικής δράσης του τα δικαιώματα και τις ελευθερίες των πολιτών, είτε στην αδυναμία του κράτους να διαφυλάξει τα κοινά συμφέροντα των συλλογικοτήτων. Και στις δυο αυτές περιπτώσεις επέρχεται σύγκρουση των δύο διαστάσεων της ασφάλειας και ως επακόλουθο εμφανίζεται η υπερβολική χρήση κατασταλτικών μέτρων ή η ενισχυμένη ανασφάλεια, στοιχεία που μεταβάλλονται ως προς την έντασή τους ανάλογα με τα εκάστοτε πολιτικά, ιστορικά και κοινωνικά δεδομένα που επικρατούν. Ο κίνδυνος που ακολουθεί τη συρρίκνωση της ασφάλειας μεγιστοποιείται δε, όταν η πολιτική εξουσία αποφασίζει να προβεί στη διαφύλαξη της χρησιμοποιώντας μέτρα ανελεύθερα σε βάρος των πολιτών ή να κατασκευάσει ανύπαρκτους κινδύνους ή να διογκώσει τους ήδη υπάρχοντες με στόχο να διαμορφώσει ένα αίσθημα υποκειμενικής ανασφάλειας στους ανθρώπους που θα της δώσει το βήμα προκειμένου να εξασφαλίσει τη συναίνεση και συγκατάβασή τους για τα ανελεύθερα μέτρα που θα μετέλθει⁶². Με τον τρόπο αυτό οι όροι της παραγωγής της ασφάλειας διαπλέκονται με τις σκοπιμότητες κατοχύρωσής της από το κράτος, ενώ η στοχευμένη ποινικοποίηση διάφορων συμπεριφορών προβάλλεται ως αναγκαιότητα για τη προάσπιση του δικαιώματος της ασφάλειας.

Η επικράτηση της ισορροπίας ανάμεσα στην εγγυητική και κυριαρχική διάσταση της ασφάλειας είναι αναμφίβολα απαραίτητη προκειμένου να υπάρξει μία ομαλή και δημοκρατική λειτουργία του κράτους δικαίου, ιδίως ενόψει της ισχυροποίησης του παγκοσμιοποιημένου

⁶² Μανωλεδάκης Ι., *Δημοκρατία- Ελευθερία- Ανασφάλεια. Το τρίπτυχο της ιδανικής πολιτείας*, εκδ.Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2004, σελ. 18-20

κράτους ασφάλειας που εδραιώνεται, στο πλαίσιο του οποίου εμφανίζονται και εφαρμόζονται όλο και πιο ευρέως νέες τεχνολογίες καταστολής προσανατολισμένες στους σκοπούς του ποινικού ελέγχου των πληθυσμών και της αστυνόμευσης.

Η σχέση μεταξύ ασφάλειας, ελευθερίας και δημοκρατίας στην κοινωνία της διακινδύνευσης

Ένα ιδιαίτερα σημαντικό ζήτημα ανακύπτει, όπως προείπαμε, στο πλαίσιο των μεγάλων αξιακών συγκρούσεων του έννομου οργανωμένου βίου που κυριαρχεί, μεταξύ των εννοιών της ασφάλειας και της ελευθερίας⁶³. Σύμφωνα με τις διατυπώσεις του Α. Μανιτάκη⁶⁴ «Η αρχή της ελευθερίας δεν μπορεί στη νομική της πραγμάτωση, δηλαδή ούτε στη συνταγματική ρύθμισή της ούτε στην ερμηνεία της, να οδηγεί στην αποδοχή της διακινδύνευσης του κράτους που εξασφαλίζει, με το μηχανισμό εξαναγκασμού που διαθέτει, την κατά δίκαιο και εν ασφάλεια διαβίωση των ανθρώπων». Στο πλαίσιο της κοινωνίας της διακινδύνευσης, λοιπόν, διαπλέκονται σε μια διαλεκτική σύγκρουση και συνύπαρξη οι έννοιες της ελευθερίας, της ασφάλειας και της δημοκρατίας.

Σημαντικό είναι στο σημείο αυτό να επιχειρηθεί μία επιπλέον διάκριση, η οποία αφορά στο είδος των κοινωνιών που διαμορφώνονται βάσει της επικράτησης και επίδρασης των ορισμών που αναλύθηκαν ανωτέρω, ήτοι της διακινδύνευσης, των ρίσκων και των κινδύνων. Αφενός μεν, στο πλαίσιο της επίδρασης των πρωτογενών φυσικών κινδύνων και των εξομοιούμενων με αυτούς δευτερογενών φυσικών κινδύνων ή επιβαλλόμενων από άλλες κοινωνικές δυνάμεις φυσικών ή κοινωνικών κινδύνων διακρίνουμε την επικράτηση των *κοινωνιών κινδύνου*, οι οποίες διαφορετικά αποκαλούνται *κοινωνίες της ανάγκης*. Σε αυτές της κοινωνίες συμπεριλαμβάνονται οι

⁶³ Δημήτρης Θ. Τσάτσος, *Ασφάλεια versus ελευθερία: Η ευρωπαϊκή διάσταση*, από το βιβλίο *Ασφάλεια και δικαιώματα στην κοινωνία της διακινδύνευσης*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2005, σελ. 19

⁶⁴ Μανιτάκη Α., Προλεγόμενα στο Αντώνη Μανιτάκη – Ανδρέα Τάκη, «*Τρομοκρατία και Δικαιώματα*, Αθήνα», 2004, σελ. 11

επονομαζόμενες τριτοκοσμικές χώρες, οι οποίες δεν μπορούν να αντιμετωπίσουν τις απειλές που δέχονται και είναι υποχρεωμένες να υπομένουν την επιβολή των ισχυρών δυνάμεων της υφελίου σε βάρος τους.

Οι κοινωνίες δε, που καθορίζονται από τις επικίνδυνες επιλογές των μελών τους, ονομάζονται *κοινωνίες της διακινδύνευσης* ή αλλιώς *κοινωνίες της ελευθερίας*. Όταν δε οι ελευθερίες που ενυπάρχουν στις κοινωνίες αυτές προκύπτουν από την έκφραση των συλλογικοτήτων τότε γίνεται λόγος για κοινωνίες δημοκρατικές, που προάγουν ως βάσεις τους τις αρχές της πλειοψηφίας και της κοινωνικής συναίνεσης⁶⁵. Πρόκειται για μοντέλα κοινωνιών που συναντάμε στις σύγχρονες αναπτυγμένες χώρες, όπου ισχυρή προβάλλει η ιδέα της ασφάλειας ως αίτημα αντιμετώπισης των κινδύνων που ο ίδιος ο συλλογικός αυτοπροσδιορισμός προκάλεσε.

Κατά τον τρόπο αυτό διαπλέκονται προδήλως οι αξίες της ελευθερίας, της δημοκρατίας και της ασφάλειας, ενώ στο ίδιο πλαίσιο γίνεται λόγος για την εμφάνιση του αποκαλούμενου «σχιζοφρενικού στοιχείου της κοινωνίας της διακινδύνευσης». Πρόκειται για τις έντονες αντιφάσεις που παρουσιάζονται στο πλαίσιο των σύγχρονων κοινωνιών, καθώς ενώ η ασφάλεια προβάλλεται και επιδιώκεται ως επιτακτική ανάγκη, επιλέγεται η ανασφάλεια και η έκθεση σε κινδύνους προκειμένου να προαχθεί η ανάπτυξή τους. Αυτές οι επιλογές, μάλιστα, πραγματοποιούνται εντός ενός καθεστώτος συλλογικού αυτοπροσδιορισμού, η συλλογικότητα - και επομένως η δημοκρατικότητα - του οποίου περισσότερο τυπικά εμφανίζεται παρά ουσιαστικά. Ερωτήματα, λοιπόν, ευλόγως δύναται να ανακύψουν αναφορικά με το κατά πόσο ο εν λόγω αυτοπροσδιορισμός και οι επιλογές των κοινωνιών διακινδύνευσης είναι πραγματικά ελεύθερες ή επί της ουσίας ετεροπροσδιορίζονται⁶⁶.

⁶⁵ Μανωλεδακης Ι., *Κοινωνία της διακινδύνευσης: μεταξύ ασφάλειας και ελευθερίας*, από το βιβλίο *Ασφάλεια και δικαιώματα στην κοινωνία της διακινδύνευσης*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2005, σελ. 185

⁶⁶ Μανωλεδακης Ι., *Κοινωνία της διακινδύνευσης: μεταξύ ασφάλειας και ελευθερίας*, από το βιβλίο *Ασφάλεια και δικαιώματα στην κοινωνία της διακινδύνευσης*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2005, σελ. 186

Οφείλουμε να συνομολογήσουμε πως πράγματι η ασφάλεια είναι συνυφασμένη με την έλλειψη κινδύνων και αυτομάτως την επέλευση ενός κλίματος ελευθερίας επιλογών, όπου δεν χωρούν οι φόβοι αλλά ούτε και οι εξαναγκασμοί σε μη ηθελημένες ενέργειες. Η ασφάλεια, επομένως, εμφανίζεται ως προϋπόθεση της ανάπτυξης, αφού η ελευθερία επιλογών δίνει τη δυνατότητα της κρίσης και εν συνεχεία αξιοποίησης των θετικών στοιχείων που συμβάλλουν στην επέλευση της ανάπτυξης τόσο σε οικονομικό όσο και κάθε άλλο τομέα.

Έχει διαπιστωθεί, βέβαια μεταξύ άλλων πως στις κεφαλαιοκρατικές κοινωνίες δυτικού τύπου, ήτοι στις κοινωνίες διακινδύνευσης, η ασφάλεια και επομένως η ελευθερία επιλογής, συχνά συνεπικουρούν προς την κατεύθυνση εμφάνισης πολιτικών ανάπτυξης που ελλοχεύουν κινδύνους, άλλοτε δευτερογενείς φυσικούς και άλλοτε κοινωνικούς. Όπως διαπιστώνει, λοιπόν, ο Ι. Μανωλεδάκης, «εμφανίζεται ένα τρίπτυχο σε διαλεκτική πορεία: η Ασφάλεια - η Ελευθερία Επιλογής ανάπτυξης – η Δημιουργία κινδύνων, ή διαφορετικά Ασφάλεια - Ανάπτυξη - Ανασφάλεια». Ευδιάκριτο σε αυτό το τρίπτυχο είναι το στοιχείο της αντιφατικότητας, η οποία προκύπτει μέσα από τις επιλογές στις οποίες προβαίνουν οι κοινωνίες της διακινδύνευσης, τον εφησυχασμό που ακολουθεί την αρχική ασφάλεια και τελικώς την κατάχρηση της ελευθερίας. Οι ως άνω έννοιες εναλλάσσονται και εδραιώνονται μέσα από μία διαδικασία, όπου η Ανάπτυξη, η οποία από φυσιολογική εξέλιξη της ανθρώπινης ύπαρξης τείνει να αναχθεί σε αυτοσκοπό, τη στιγμή που ακόμη και η ίδια η Ύπαρξη, παρότι ανώτατη ιδέα και σκοπός, υποτάσσεται στον «πλασματικό» σκοπό της Ανάπτυξης. Προς την κατεύθυνση αυτή συμβάλλουν η ανθρώπινη απληστία, η οποία εκδηλώνεται υπό τη μορφή ιδίως της καταχρηστικής άσκησης εξουσίας και της κατάχρησης της ελευθερίας εξουσίας⁶⁷.

Επιπλέον, είναι γεγονός πως προκειμένου να επιτευχθεί η αύξηση των κερδών και εν γένει των μεγεθών στις κοινωνίες της διακινδύνευσης, ο άνθρωπος επιλέγει να θυσιάσει τόσο την ίδια

⁶⁷ Μανωλεδάκης Ι., *Κοινωνία της διακινδύνευσης: μεταξύ ασφάλειας και ελευθερίας*, από το βιβλίο *Ασφάλεια και δικαιώματα στην κοινωνία της διακινδύνευσης*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2005, σελ. 187

του την ύπαρξη, όσο και την *ιδέα της κοινωνικής αλληλεγγύης*. Με τον τρόπο αυτό, λοιπόν, ακόμη και η έννοια της κοινωνικής αλληλεγγύης από βασική ιδέα για την προάσπιση της ασφαλούς ύπαρξης καταλήγει να αντιμετωπίζεται ως μία χωρίς αντίκρισμα εξαγγελία, που συχνά γίνεται αντικείμενο καπήλευσης από πολιτικές ρητορείες και σκοπιμότητες.

Στο πεδίο, άλλωστε, μίας αέναης οικονομικής ανάπτυξης που εμπεδώνεται όλο και περισσότερο εντός ενός κλίματος σκληρού ανταγωνισμού, οι κοινωνικοί κίνδυνοι που ανακύπτουν -πέραν των δευτερογενών φυσικών κινδύνων- αποτελούν απειλή για την ειρηνική συνύπαρξη των ανθρώπων. Μέσα σε αυτές τις συνθήκες που εδραιώνονται με την πάροδο των χρόνων η ανισότητα που δημιουργείται στις κοινωνίες σε παγκόσμιο επίπεδο, τόσο στον κοινωνικό όσο και στον οικονομικό βίο, συντελούν αναπόδραστα στην εμφάνιση ενός συνόλου παραβατικών ή εγκληματικών συμπεριφορών, μεταξύ των οποίων περίοπτη θέση κατέχουν το *οργανωμένο έγκλημα* και η *τρομοκρατία*, οι οποίες έχουν χαρακτηριστεί ως οι μεγαλύτεροι πλέον κοινωνικοί κίνδυνοι των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Η παθογένεια δε, που επικρατεί, προκύπτει δεδομένου του γεγονότος πως οι ίδιες οι κοινωνίες της διακινδύνευσης γεννούν την ανασφάλεια μέσω των επιλογών και των δραστηριοτήτων των ανθρώπων που διαβιούν σε αυτές. Οι ίδιες δε, κοινωνίες είναι αυτές που καλούνται να αντιμετωπίσουν τους κινδύνους που παράγουν. Όσον αφορά στους δευτερογενείς φυσικούς κινδύνους και την επακόλουθη αυτών οικολογική καταστροφή, η πολιτική εξουσία σε παγκόσμιο επίπεδο επιλέγει να τους αντιμετωπίζει χρησιμοποιώντας ημίμετρα, ήτοι ανεπαρκή μέτρα που περιορίζονται στην βελτίωση των τεχνολογιών κατά τη διαδικασία της παραγωγής, ενώ το ισχυρό πρόταγμα της εξακολουθεί να είναι η διασφάλιση των ελάχιστων δυνατών οικονομικών δαπανών για τη διαφύλαξη του κεφαλαίου⁶⁸. Στα ίδια ημίμετρα που οι κοινωνίες αυτές επιλέγουν θα μπορούσαμε να εντάξουμε και ένα σύνολο μέτρων καταστολής ενταγμένα σε ευρύτερο

⁶⁸ Μανωλεδακης Ι., *Κοινωνία της διακινδύνευσης: μεταξύ ασφάλειας και ελευθερίας*, από το βιβλίο *Ασφάλεια και δικαιώματα στην κοινωνία της διακινδύνευσης*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2005, σελ. 189

πλαίσιο νομοθετημάτων που θεσπίζονται, χωρίς όμως να βάλλουν τους ισχυρούς της παραγωγής και της οικονομίας εν γένει, καθότι στην πλειοψηφία τους παραμένουν ανεφάρμοστα επί της ουσίας. Τα θύματα που προκύπτουν εν προκειμένω από την εγωιστική και βραχυπρόθεσμη αυτή αντιμετώπιση είναι οι υποβαθμισμένες περιοχές του πλανήτη, οι μελλοντικές γενιές που θα κληρονομήσουν τα αποτελέσματα των εκάστοτε επιλογών που στο παρόν γενούν και επιτείνουν την ανασφάλεια, αλλά και ένα σύνολο ιδεολογιών που ως προτάγματά τους προβάλλουν τις αξίες της εγκράτειας και της φιλαλληλίας, με αποτέλεσμα να δρουν στον αντίποδα της διακινδύνευσης. Χαρακτηριστικό παράδειγμα που παρουσιάζεται υποστηρικτικά της ως άνω διαπίστωσης είναι αυτό των ΗΠΑ, το «υπόδειγμα» κοινωνίας διακινδύνευσης δυτικού τύπου που ακολουθεί την επιλογή μίας διαρκούς άρνησης υιοθέτησης και εφαρμογής διεθνών συνθηκών για τη προστασία του περιβάλλοντος.

Σε δεύτερο επίπεδο, όσον αφορά την αντιμετώπιση των κοινωνικών κινδύνων που προκύπτουν από τις επιλογές των κοινωνιών της διακινδύνευσης θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε πως – ομοίως με το παράδειγμα των φυσικών κινδύνων – περιορίζεται σε βραχυπρόθεσμα μοντέλα λύσεων, τα οποία θωρακίζουν απλώς το κοινωνικό πλαίσιο για να το προστατεύσουν από ενδεχόμενες μελλοντικές προσβολές, χωρίς ωστόσο να προχωρούν σε μία εκ βάθρων μεταβολή της πολιτικής δράσης, η οποία κατά κόρων είναι υπεύθυνη για τη γέννηση των κινδύνων⁶⁹.

Αξίζει να σημειωθεί μία ακόμη ονομασία που αποδίδεται στην «κοινωνία της διακινδύνευσης» είναι αυτή της «φοβικής κοινωνίας», καθώς συχνά χαρακτηρίζεται ως μία από τις «ψυχρότερες μορφές βίας» που συναντώνται στη σύγχρονη πραγματικότητα. Οι λόγοι δε, που συντελούν στην εμφάνισή αυτής της μορφής κοινωνίας, οι οποίοι άλλοτε δρουν αυτόνομα και

⁶⁹ Μανωλεδάκης Ι., *Κοινωνία της διακινδύνευσης: μεταξύ ασφάλειας και ελευθερίας*, από το βιβλίο *Ασφάλεια και δικαιώματα στην κοινωνία της διακινδύνευσης*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2005, σελ. 190

μεμονωμένα και άλλοτε εντός ενός κλίματος αφανούς συμπράξεως, είναι ποικίλοι, ιδίως όμως πολιτικοί, πολιτισμικοί, κοινωνικοί, οικονομικοί, ενεργειακοί και τεχνολογικοί.

Όσον αφορά ειδικότερα μάλιστα, στους πολιτισμικούς παράγοντες, που συχνά απειλούν την ειρήνη, καθώς και το αίσθημα της ατομικής και συλλογικής ασφάλειας, μία νέα έννοια κάνει την εμφάνισή της επιδιώκοντας να προσδιορίσει την προέλευσή τους. Πρόκειται για την έννοια της «*θρησκευοποίησης της πολιτικής*», η οποία χρησιμοποιείται προκειμένου να αποδώσει την επιρροή που ασκείται στις κατά περίπτωση αντιπαραθέσεις που προκύπτουν από μεταφυσικές εμμονές, σύμφωνα με τις οποίες έχει διαμορφωθεί η αντίληψη πως ό,τι ιδιαίτερο υπάρχει έχει προκύψει από την εκτέλεση των εντολών του ενός και μοναδικού δικού τους θεού ή του δόγματος που τον διακρίνει, με σκοπό την εκπλήρωση ενός είδους μεταφυσικής δικαίωσης. Οι θρησκευοποιημένες διαφορές, ωστόσο, αναμφίβολα επιτείνουν τις αντιπαραθέσεις και συχνά μετατρέπουν τις πολιτισμικές ιδιαιτερότητές μας σε υπερτροφικές εθνικιστικές ταυτότητες, με αποτέλεσμα να συντελούν καταλυτικά στην παραγωγή μιας φοβικής κοινωνίας, η οποία το δίχως άλλο αποτελεί άλλοτε άμεση και άλλοτε έμμεση απειλή της ειρηνικής συνύπαρξης.

Δεν πρέπει να λησμονούμε πως η «κοινωνία της διακινδύνευσης» αποτελεί μία μετανεωτερική έννοια, η οποία οδηγεί σε ένα «κράτος διαχείρισης κινδύνων», ήτοι σε ένα «κράτος διαχείρισης κρίσεων», άλλοτε μικρών και άλλοτε μεγάλων τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο. Στο διαμορφωθέν αυτό πλαίσιο, ως προς τη προαγωγή παρεμβάσεων με σκοπό την ενίσχυση της ειρηνικής και διακρατικά και διακοινωνικά ήρεμης, ζωής σημαντικό είναι υπάρξει μία ανάλογη προς τούτο μέριμνα σε επίπεδο τόσο θεσμικό, όσο και πολιτικό–φιλοσοφικό⁷⁰. Σε θεσμικό επίπεδο, το Σύνταγμα με ένα σύνολο θεμελιωδών κανονιστικών διατάξεων προσβλέπει στη στάθμιση μεταξύ δημοκρατίας, κράτους δικαίου και ασφάλειας στο πλαίσιο του εθνικού κράτους. Επιδιώκεται, ως εκ τούτου, ένα σύστημα εγγυήσεων και

⁷⁰ Μεταξάς Α.Ι., *Θρησκευοποίηση της πολιτικής και φοβική κοινωνία*, από το βιβλίο *Ασφάλεια και δικαιώματα στην κοινωνία της διακινδύνευσης*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2005, σελ.35-36

περιορισμών που σε επίπεδο ευρωπαϊκό τουλάχιστον συνιστά έναν πυρήνα νομικού και πολιτικού πολιτισμού, ενώ παράλληλα, σε ένα εθνικό σύστημα στάθμισης ανάμεσα στις έννοιες της δημοκρατίας και κράτους δικαίου, δηλαδή ελευθερίας και ασφάλειας εμφανίζονται και οι εγγυήσεις της διεθνούς προστασίας των πολιτικών, ατομικών, συλλογικών και κοινωνικών δικαιωμάτων⁷¹.

Ο ρόλος του δικαίου στην αντιμετώπιση των ζητημάτων που ανακύπτουν στο πλαίσιο των κοινωνιών της διακινδύνευσης.

Στην εποχή μας, η αβεβαιότητα και η ανασφάλεια που έχουν δημιουργηθεί απαιτούν μία ιδιαίτερη ευελιξία για να αντιμετωπιστούν. Την ίδια στιγμή, μάλιστα, σημαντική κρίνεται και η συνεργασία και η ευρεία διαβούλευση μεταξύ όλων των εμπλεκόμενων φορέων που συμμετέχουν στη λήψη των αποφάσεων στις κοινωνίες της διακινδύνευσης, ήτοι των φορέων των επιστημών, της βιομηχανικής παραγωγής, της πολιτικής αλλά και της κοινωνίας πολιτών γενικότερα. Αυτή η συνεργασία προβάλλει απαραίτητη, ιδίως αν αναλογιστεί κανείς τη σύγκρουση που αναπτύσσεται ανάμεσα στις τεχνολογικές εφαρμογές, οι οποίες είναι ικανές να προκαλέσουν κινδυνогόνες παρενέργειες, και στο δίκαιο, το οποίο προσπαθεί να θέσει τις παρενέργειες αυτές υπό τον έλεγχό του.

Το δίκαιο, αναντίρρητα, αναλαμβάνει να ρυθμίσει το πεδίο της κοινωνικής μας συμβίωσης. Όσον αφορά, μάλιστα, τις πιθανές συνέπειες των τεχνολογικών παρενεργειών, η νομοθετική εξουσία επωμίζεται το ρόλο της διαμόρφωσης θεσμών και οργάνων ελέγχου της οικονομικής δραστηριότητας που μετέρχεται τα επιτεύγματα της εξελιγμένης τεχνολογίας. Η προστασία δε, που παρέχεται μέσω του δικαίου εκτείνεται σε όλο το φάσμα των κανόνων δικαίου, ήτοι αστικό, ποινικό, διοικητικό, θέτοντας από τη μία πλευρά τους περιορισμούς αναφορικά με την εφαρμογή και τη λειτουργία της τεχνολογίας, και οριοθετώντας από την άλλη πλευρά την

⁷¹ Βενιζέλος Ε., *Η σχέση δημοκρατίας, κράτους δικαίου και ασφάλειας ως πρόβλημα κυριαρχίας και άρα πολιτικής – Το παράδειγμα της ολυμπιακής ασφάλειας*, από το βιβλίο *Ασφάλεια και δικαιώματα στην κοινωνία της διακινδύνευσης*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2005, σελ.39-40

υποκειμενική/αντικειμενική ευθύνη όσων γίνονται αποδέκτες των συνεπειών που γεννούν κινδύνους. Βέβαια, το δίκαιο και η τεχνολογία αποτελούν δύο συστήματα που εδράζονται σε εκ διαμέτρου αντίθετες λογικές. Το δίκαιο αποτελεί ένα συντηρητικό θεσμικό όργανο το οποίο επιχειρεί να προσδώσει ένα αίσθημα ασφάλειας στη ζωή των πολιτών, χωρίς όμως να μπορεί με ευκολία να ελέγξει τα τεχνολογικά επιτεύγματα, τα οποία φύσει δε εντάσσονται σε κανονιστικά στερεότυπα και δεν επιδέχονται παρεμβάσεις που αποσκοπούν στη ρύθμισή τους⁷². Προκειμένου να συντελεστεί η πολυπόθητη προσέγγιση του δικαίου προς τις νέες εστίες κινδύνων που ανακύπτουν με την τεχνολογική εξέλιξη, θα πρέπει το ίδιο το δίκαιο να αποδεχθεί πως πρέπει να βρίσκεται σε μία συνεχή διαρθρωτική παρέμβαση. Ωστόσο, η παρεμβατικότητα αυτή του δικαίου πρέπει επίσης να ενταχθεί σε ορισμένα όρια, τα οποία θα τεθούν απαραίτητως προκειμένου να διασφαλιστεί η προστατευτική διάσταση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Όσον αφορά δε, στο δικαίωμα στην ασφάλεια, σημαντικό είναι να επισημανθεί μία εγγενής αντινομία που διαπιστώνεται. Αφενός τα κλασικά ατομικά δικαιώματα αποσκοπούν στο να προστατεύσουν το άτομο ιδίως από τις κρατικές παρεμβάσεις, αφετέρου δε η ασφάλεια, την οποία το κράτος επιχειρεί να διαφυλάξει ως εγγυητής της, προϋποθέτει παρεμβάσεις ακόμη και στο ιδιωτικό βίο, οι οποίες προκειμένου να αποδειχθούν αποτελεσματικές συχνά καταλήγουν στον χωρίς όρια περιορισμό των ατομικών ελευθεριών.

⁷² Παπαντωνίου Ν., *Η επίδραση στο δίκαιο των επιστημονικών- τεχνολογικών εξελίξεων*, ΝοΒ 1980, σελ. 1380 επ.

Γ. ΕΜΠΕΙΡΙΚΕΣ ΠΑΡΑΔΟΧΕΣ ΤΩΝ ΥΠΟΘΕΣΕΩΝ ΕΡΓΑΣΙΑΣ.

Κατόπιν της αναλύσεως των θεωρητικών διατυπώσεων και προταγμάτων που προηγήθηκε, κρίνεται ιδιαίτερος σημαντικό και χρήσιμο να ακολουθήσει μία επιχειρησιακή ανάλυση στο πλαίσιο της μελέτης ορισμένων περιπτώσεων, που κατά τη γράφουσα αποτελούν αντιπροσωπευτικά παραδείγματα αφενός καλλιέργειας του αισθήματος αβεβαιότητας και αφετέρου διαχείρισης των κινδύνων που γεννιούνται στο πλαίσιο των κοινωνιών διακινδύνευσης.

Το παράδειγμα της 11^{ης} Σεπτεμβρίου 2001

Μολονότι, ως γεγονός, το χτύπημα της 11^{ης} Σεπτεμβρίου είναι ένα από τα πλέον γνωστά γεγονότα παγκοσμίως, εντούτοις είναι σημαντικό να θέσουμε τον χρονολογικό άξονα των επιμέρους γεγονότων που το συνθέτουν. Εν πρώτοις, ως ένα από τα επίσημα γεγονότα έναρξης της πορείας που οδήγησε στο χτύπημα, αποτελεί η διεύρυνση από τον Μπιν Λάντεν των ισλαμικών edictων εναντίον των ΗΠΑ και των συμμάχων τους, μέσω της έκδοσης φετβά και δημοσιοποίησής της από μία αραβόφωνη εφημερίδα στο Λονδίνο το 1998, η οποία κήρυττε ιερό πόλεμο (τζιχάντ) κατά των ΗΠΑ⁷³. Τα επόμενα έτη σημειώθηκαν ορισμένες, λιγότερο γνωστές, αεροπειρατείες, οι περισσότερες εκ των οποίων δια αποτροπής έμειναν στο στάδιο της απόπειρας. Τελικώς, την 11^η Σεπτεμβρίου 2001, τέσσερα επιβατικά αεροσκάφη (δύο της εταιρίας American Airlines & 2 της εταιρίας United Airlines) κατελήφθησαν από 19 τρομοκράτες αεροπειρατές μέλη της οργάνωσης Αλ Κάιντα. Τα δύο από τα τέσσερα αεροσκάφη, με διαφορά λίγων λεπτών, προσέκρουσαν στο Νότιο και το Βόρειο Πύργο, με αποτέλεσμα οι Δίδυμοι Πύργοι του Μανχάταν να καταρρεύσουν εξ ολοκλήρου μέσα σε λιγότερο από δύο ώρες, καθώς και διπλανά κτίρια. Το τρίτο αεροσκάφος προσέκρουσε στο Πεντάγωνο, στην πολιτεία της Βιρτζίνια, ενώ το τέταρτο αεροσκάφος κατέπεσε στην πολιτεία της Πενσυλβάνια, παρά το γεγονός ότι κατευθυνόταν προς

⁷³ Who Is Bin Laden? - Chronology - Hunting for bin Laden, Διαθέσιμο από: {HYPERLINK "<https://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/binladen/etc/cron.html>" }, (Πρόσβαση 10 Δεκεμβρίου 2019)

την Ουάσιγκτον, λόγω του ότι οι επιβάτες κατόρθωσαν να ανακόψουν τους αεροπειρατές στην κατεύθυνσή τους αυτή⁷⁴. Τον ίδιο μήνα, ο Πρόεδρος των ΗΠΑ Τζορτζ Γ. Μπους κήρυξε τον «Πόλεμο κατά της Τρομοκρατίας», με την παράλληλη ενεργοποίηση του άρθρου 5 του Βορειοατλαντικού Συμφώνου από το ΝΑΤΟ⁷⁵ (αρχή της συλλογικής άμυνας). Στις 7 Οκτωβρίου 2001 κηρύχθηκε επίσημα η έναρξη της στρατιωτικής επιχείρησης των ΗΠΑ στο Αφγανιστάν, με τη συνδρομή του Ηνωμένου Βασιλείου, προς τον σκοπό της δημιουργίας στρατιωτικών βάσεων στην περιοχή και της εκδίωξης των Ταλιμπάν της Αλ Κάιντα από την εξουσία στο Αφγανιστάν.

Αναμφίβολα, η τρομοκρατική επίθεση της 11ης Σεπτεμβρίου 2001 αποτέλεσε ένα από τα γεγονότα που έχουν καθορίσει τις δύο πρώτες δεκαετίες ολόκληρου του πλανήτη σε πολλαπλούς τομείς. Οι άμεσες συνέπειες της επίθεσης περιλαμβάνουν 2.977 νεκρούς, περισσότερους από 25.000 τραυματίες, καθώς και έκθεση χιλιάδων ανθρώπων σε υψηλές συγκεντρώσεις επικίνδυνων ουσιών. Η έκθεση αυτή προκάλεσε τους επόμενους μήνες και έτη χρόνιες ασθένειες, όπως καρδιαγγειακές και αναπνευστικές παθήσεις, αύξηση ποσοστών εμφάνισης καρκίνου, ενώ οδήγησε και στην πρόκληση περιπτώσεων μετατραυματικής αγχώδους διαταραχής (posttraumatic stress disorder - PTSD)⁷⁶. Παράλληλα, οι υλικές ζημιές, περιουσιών και υποδομών, ανήλθαν στο ύψος των δέκα δισεκατομμυρίων δολαρίων ΗΠΑ. Από την άλλη πλευρά, οι έμμεσες συνέπειες εκτείνονται σε πολλαπλά πεδία, μεταξύ των οποίων σημαντικότερες ήταν οι γεωπολιτικές και οι αλλαγές στη στρατηγική/πολιτικές εθνικής ασφαλείας των χωρών του δυτικού κόσμου⁷⁷. Ιδιαίτερη προσαρμογή χρειάστηκε να υπάρξει και στο πλαίσιο του συστήματος της ποινικής δικαιοσύνης, προκειμένου να αντιμετωπιστούν αποτελεσματικότερα οι ιδιάζουσες αυτές μορφές εγκληματικότητας.

⁷⁴ Lofgren S. J., "Then Came the Fire, Center of Military History", 2011, σελ. ix

⁷⁵ NATO Press Release - (2001) 124 - 12 September 2001, Διαθέσιμο από: {HYPERLINK "<https://www.nato.int/docu/pr/2001/p01-124e.htm>"}, (Πρόσβαση 10 Δεκεμβρίου 2019)

⁷⁶ Alper H. E., Stellman S. Yu, S. D. & Brackbill R. M., "Injury, intense dust exposure, and chronic disease among survivors of the World Trade Center terrorist attacks of September 11, 2001, στο Injury Epidemiology, Springer, 2017, σελ. 9

⁷⁷ Rivard C. J., "Archiving disaster: A comparative study of September 11, 2001 and hurricane Katrina", Ph.D. diss., Santa Cruz, University of California, 2012, σελ. 106

Ήταν η αρχή μία νέας εποχής, όχι μόνο για την Αμερική, αλλά όπως αποδείχθηκε για ολόκληρη την ανθρωπότητα που έκτοτε συνέλαβε το αίσθημα της ανασφάλειας υπό το καθεστώς της απειλής της τρομοκρατίας, η οποία στην πάροδο των χρόνων διογκώθηκε και εγκαθιδρύθηκε λαμβάνοντας παγκόσμιες διαστάσεις.

Αναφορικά με το παράδειγμα της 11^{ης} Σεπτεμβρίου θα μπορούσαμε να θέσουμε δύο θεωρητικές υποθέσεις:

α) Η 11^η Σεπτεμβρίου 2001 αποτέλεσε ορόσημο για την άσκηση ενός νέου πλαισίου άσκησης πολιτικών ασφαλείας.

β) Κατόπιν του συμβάντος της 11^{ης} Σεπτεμβρίου του 2001 δεν είναι πλέον δυνατό να επέλθει η ισορροπία μεταξύ του δικαιώματος στην ασφάλεια και της ασφάλειας των δικαιωμάτων.

Εν συνεχεία, θα προχωρήσουμε στην όσο το δυνατόν πιο εκτενή ανάλυση των ως άνω θεωρητικών υποθέσεων, καταγράφοντας παράλληλα ορισμένα χρήσιμα μετρήσιμα δεδομένα που δύναται να επιχειρησιοποιήσουν τα θεωρητικά προτάγματα που τέθηκαν ανωτέρω, προκειμένου να κωδικοποιηθούν, να αναλυθούν και να ερμηνευτούν στις κάτωθι διαστάσεις.

Συγκεκριμένα, προκειμένου να επιτευχθεί η κατανόηση και η αποδοχή ή μη των υποθέσεών μας θα χρησιμοποιηθούν δεδομένα που δύναται να μετρηθούν και να ληφθούν υπόψη ως κριτήρια συναφή με το αντικείμενο μελέτης μας. Όσον αφορά στην πρώτη θεωρητική υπόθεση, δηλαδή το κατά πόσο η 11^η Σεπτεμβρίου 2001 αποτέλεσε ορόσημο για την άσκηση ενός νέου πλαισίου άσκησης πολιτικών ασφαλείας, είναι σημαντικό να επισημάνουμε πως ως κύρια δεδομένα θα χρησιμοποιήσουμε τις πολιτικές πρακτικές που ακολουθήθηκαν, αλλά και τις νομοθετικές διατάξεις που θεσμοθετήθηκαν ή τροποποιήθηκαν και υιοθετήθηκαν σε επίπεδο εθνικό, ευρωπαϊκό μα και παγκόσμιο.

Αναμφίβολα, τα γεγονότα της 11^{ης} Σεπτεμβρίου συνέβαλλαν σημαντικά στην αλλαγή των έως τότε δεδομένων αναφορικά με τη κατοχύρωση της ασφάλειας σε παγκόσμιο επίπεδο, καθώς

οι νέες μορφές τρομοκρατίας που έκτοτε ανέκυψαν συνέβαλαν σταδιακά σε έναν επαναπροσδιορισμό των πολιτικών ασφαλείας που χρησιμοποιούνται.

Πλέον, αρχίζει να επέρχεται η κατάρριψη του μύθου της ηγεμονίας των προταγμάτων της αντεγκληματικής πολιτικής ως προς τη διάγνωση, την πρόληψη και την αντιμετώπιση των κινδύνων από το έγκλημα, που είχαν επιβληθεί κατά τη δεκαετία του 1990 ιδιαίτερα στην Ευρώπη, στο πλαίσιο του προβληματισμού αναφορικά με τη σύλληψη της έννοιας της ασφάλειας ως δικαιώματος του πολίτη και ως κοινωνικού αγαθού, αλλά και στις ΗΠΑ μέσω της προώθησης του δόγματος της «μηδενικής ανοχής» απέναντι στη μικρομεσαία εγκληματικότητα και την κοινωνική παρέκκλιση. Η επικράτηση της αβεβαιότητας αναφορικά με την ικανότητα των κρατών και των κυβερνήσεων να κατοχυρώσουν την ασφάλεια των πολιτών κερδίζει σταδιακά έδαφος. Ο φόβος και η ανασφάλεια λαμβάνουν χαρακτήρα παγκοσμιοποιημένων αισθημάτων, καθώς εκτός από τους εσωτερικούς κινδύνους, ήτοι τους εγκληματίες, πλέον ανακύπτει η τρομοκρατία ως ένας νέος αόρατος εχθρός, που έρχεται να ανατρέψει βασικές παραδοχές δεκαετιών αναφορικά με τον τρόπο εκδήλωσης των απειλών, αλλά και της καταπολέμησης μη συμβατικών μορφών εγκληματικότητας. Στο εξής τίθεται εκ νέου υπό μελέτη η έννοια του «υπερασπίσιμου χώρου» ως προς το ζήτημα διαφύλαξης της δημόσιας ασφάλειας⁷⁸.

Τόσο σε εθνικό, όσο και σε ευρωπαϊκό αλλά και διεθνές επίπεδο, αρχίζουν να λαμβάνονται μέτρα που υιοθετούν αμυντικές πρακτικές ως προς τον νέο αόρατο εχθρό της τρομοκρατίας, καθώς επίσης μέτρα με εμφανώς κατασταλτικό χαρακτήρα, όπως νομοθεσίες με αντιτρομοκρατικά προτάγματα, το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης ή την εσωτερική ενισχυμένη ασφάλεια και επιτήρηση. Παράλληλα δε, παρατηρείται μία έντονη τάση διεύρυνσης της εφαρμογής του ποινικού δικαίου που συχνά έχει σημαντικό αντίκτυπο στις ελευθερίες των πολιτών⁷⁹. Άλλωστε, η παγκοσμιοποιημένη πλέον ανασφάλεια οδηγεί στην κατάρριψη των ορίων

⁷⁸ Παπαθεοδώρου Θ., Δημόσια ασφάλεια και αντεγκληματική πολιτική, Νομική Βιβλιοθήκη, 2002, σελ.279

⁷⁹ Μανωλεδάκης Ι., *Δημοκρατία-Ελευθερία-Ασφάλεια, Το τρίπτυχο της ιδανικής πολιτείας*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2004, σελ.18

της εσωτερικής δημόσιας ασφάλειας, ενώ η νομιμοποίηση της παγκόσμιας βιομηχανίας παραγωγής μέσων ασφάλειας είναι γεγονός.

Η προσπάθεια εδραίωσης ενός κλίματος ασφάλειας των πολιτών επιχειρήθηκε κυρίως μέσω της χρήσης πολιτικών πρακτικών που επιδίωκαν τη διεύρυνση της ποινικοποίησης συμπεριφορών κοινωνικής απειθαρχίας και παρέκκλισης, την ενδυνάμωση του αστυνομικού κράτους και του άτυπου και τυπικού κοινωνικού ελέγχου αναφορικά με την αντιμετώπιση των εσωτερικών απειλών, αλλά και εχθρών όπως τα ναρκωτικά, η πορνεία, η επαιτεία, και εν γένει πράξεις που εντάσσονται περισσότερο στο πλαίσιο του κοινωνικού αποκλεισμού.

Ωστόσο, η επίθεση της 11^{ης} Σεπτεμβρίου μετέτρεψε έτη περαιτέρω την ασφάλεια από δικαίωμα σε αναγκαιότητα, συχνά δε και άλλοθι για περαιτέρω ποινικοποίηση ή και επίταση της αυστηρότητας στην ποινική μεταχείριση τόσο των συμβατικών κινδύνων, όσο και των ασύμμετρων απειλών. Ειδικότερα, χαρακτηριστικό είναι το Ψήφισμα 1373 της 28ης Σεπτεμβρίου του ΟΗΕ, το οποίο ζητούσε τη θέσπιση μέτρων για την ταυτοποίηση των τρομοκρατών, την αποτροπή κλοπής διαβατηρίων από όλα τα κράτη μέλη, καθώς επίσης την αποτελεσματική ανταλλαγή πληροφοριών σχετικά με την τρομοκρατία και τη χρηματοδότηση διεθνών τρομοκρατικών ενεργειών⁸⁰. Επιχειρήθηκε σε πρώτο βαθμό θα λέγαμε η επιβολή κάποιων μέτρων εκτάκτου ανάγκης σε παγκόσμια κλίμακα, τα οποία για να εξασφαλίσουν μία συμβολική ασφάλεια «απαιτούσαν» από τους πολίτες να θυσιάσουν ένα μέρος από τις ελευθερίες τους.

Ακόμη, είναι σημαντικό να αναφερθούμε στον νόμο Patriot act, ο οποίος ψηφίστηκε έναν μήνα αφότου έλαβαν χώρα οι επιθέσεις της 11^{ης} Σεπτεμβρίου, τροποποιώντας την αμερικανική αντιτρομοκρατική νομοθεσία, καθώς προέβλεπε την παρακολούθηση της επικοινωνίας των κατηγορουμένων με τους συνηγόρους τους, καθιστούσε ευχερέστερη την ηλεκτρονική παρακολούθηση των υπόπτων, έδινε την δυνατότητα ανταλλαγής πληροφοριών μεταξύ διωκτικών αρχών και μυστικών υπηρεσιών, ενώ προέβλεπε ακόμη και τη σύσταση στρατιωτικών επιτροπών

⁸⁰ Albrecht H. J., *Νομοθετικές απαντήσεις στην 11^η Σεπτεμβρίου. Συγκριτική ανάλυση της Αντιτρομοκρατικής Νομοθεσίας, ΠοινΔικ (8-9) 2004, σελ.985*

για την εκδίκηση παραβιάσεων νόμων του πολέμου από μη Αμερικανούς πολίτες. Προσανατολισμένη στην ίδια κατεύθυνση κρίθηκε και η στρατιωτική διαταγή του Αμερικανού Προέδρου Τζορτζ Γ. Μπους αναφορικά με την κράτηση, τη μεταχείριση και την εκδίκηση αλλοδαπών πολιτών που συλλαμβάνονταν στο πλαίσιο του πολέμου κατά της τρομοκρατίας. Υπό το πρίσμα αυτό οι τρομοκρατικές ενέργειες και η συμμετοχή σε τρομοκρατικές οργανώσεις θεωρούνταν εγκλήματα πολέμου, όπου οι φερόμενοι ως δράστες επιτρεπόταν να κρατηθούν για αόριστο χρόνο, χωρίς να ακολουθηθεί δικαστικός έλεγχος ή να οδηγηθούν σε δίκη κατά τη διακριτική ευχέρεια των ΗΠΑ⁸¹.

Οι ως άνω νομοθετικές τροποποιήσεις συνετέλεσαν το δίχως άλλο στην πρόκληση ενός καθοριστικής σημασίας ρήγματος στον παγκόσμιο δημοκρατικό νομικό πολιτισμό. Στον βωμό, μάλιστα, της ασφάλειας και της αποτροπής των κινδύνων των σύγχρονων κοινωνιών, οι ελευθερίες περιορίστηκαν και το κράτος δικαίου ξεκίνησε να μετέρχεται μία όχι ορθολογική αντιμετώπιση της αβεβαιότητας και του φόβου των ασύμμετρων απειλών μέσω της καταστρατήγησης της αρχής της νομιμότητας και της υπερποινικοποίησης.

Την ίδια κατεύθυνση ακολούθησαν και τα ευρωπαϊκά κράτη συμπαρασυρόμενα από τις διεθνείς εξελίξεις. Ειδικότερα, δε, η Ευρωπαϊκή Ένωση προχώρησε στην Απόφαση Πλαίσιο της 7^{ης} Δεκεμβρίου 2001 του Συμβουλίου με την οποία προσδιόρισε τη νομοτυπική μορφή της τρομοκρατίας και τις απειλούμενες για αυτή κυρώσεις, ενώ με την Απόφαση Πλαίσιο της 13^{ης} Ιουνίου 2002 ρύθμισε το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης υποβαθμίζοντας ταυτόχρονα τη παρουσία της εθνικής εκτελεστικής εξουσίας και δίνοντας σημαντικότερες αρμοδιότητες πλέον στην Europol⁸². Παράλληλα δε, η ευρωπαϊκή Οδηγία 2002/58 διεύρυνε την δυνατότητα παρέμβασης των διωκτικών αρχών δίνοντάς τους τη δυνατότητα να έχουν πρόσβαση σε ιδιωτικά δεδομένα τόσο στο ίντερνετ όσο και στις τηλεφωνικές συνομιλίες.

⁸¹ Παπαϊωάννου Α., *Οι αμερικανοί δικαστές και ο πόλεμος κατά της τρομοκρατίας.*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, 2004, σελ. 15

⁸² Νικολόπουλος Γ., *Κράτος, ποινική εξουσία και ευρωπαϊκή ολοκλήρωση*, Κριτική, 2002, σελ. 62

Όσον αφορά στα κράτη μέλη, πολλές χώρες, μεταξύ των οποίων η Γερμανία, η Γαλλία, η Ιταλία αλλά σε σημαντικό βαθμό και η Ελλάδα, εναρμόνισαν ή και ενίσχυσαν την νομοθεσία τους ως προς μία αντιτρομοκρατική πολιτική τόσο ως προς το ουσιαστικό όσο και ως προς το δικονομικό τους τμήμα. Συγκεκριμένα, ο Έλληνας νομοθέτης με τη θέσπιση του Ν. 2928/2001 επιχείρησε να προβεί στην καταπολέμηση του οργανωμένου εγκλήματος και κατ' επέκταση να θέσει τις βάσεις για την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας. Έπειτα, με τον Ν. 3251/2004 πραγματοποιήθηκε η θεσμοθέτηση του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης στην ελληνική έννομη τάξη και το άρθρο 187Α για τη ρύθμιση της αντιμετώπισης της τρομοκρατίας εντάχθηκε στον ελληνικό ποινικό κώδικα. Οι εν λόγω τροποποιήσεις θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε πως δεν έγιναν τυχαία τη δεδομένη στιγμή, αλλά αποτέλεσαν μία προσπάθεια της χώρας μας να αποδείξει εν όψει των Ολυμπιακών Αγώνων που πλησίαζαν, πως προχώρα στην πλήρη συμμόρφωση στις πολιτικές της υποχρεώσεις απέναντι στη διεθνή πραγματικότητα και τις παγκόσμιες εξελίξεις.

Πράγματι, επομένως τα γεγονότα της 11^{ης} Σεπτεμβρίου του 2001 αποτέλεσαν ορόσημο για την άσκηση ενός νέου πλαισίου άσκησης πολιτικών ασφαλείας σε παγκόσμιο επίπεδο, όπως συνάγεται από την ανωτέρω ανάλυση.

Έπειτα, όσον αφορά στη δεύτερη θεωρητική υπόθεση που θέσαμε αξίζει να σημειωθεί πως ως ερευνώμενα δεδομένα θα αξιολογηθούν επίσης, οι πολιτικές που ακολουθήθηκαν, οι αντιτρομοκρατικές νομοθεσίες και τα μέτρα που θεσπίστηκαν, οι νομοθετικές διατάξεις για την προώθηση του σεβασμού στη νομιμότητα και τη προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου, το κοινωνικό και γεωγραφικό εύρος εμφάνισης του κινδύνου της τρομοκρατίας, αλλά και η ένταση της εφαρμοζόμενης καταστολής, του ελέγχου και της ποινικοποίησης και το εύρος επιβολής αυτών τόσο αναφορικά με τα υποκείμενα στα οποία απευθύνονται όσο και αναφορικά με τα γεωγραφικά όρια στα οποία εντοπίζονται.

Είναι γεγονός πως τις τελευταίες δύο δεκαετίες, ιδίως μετά από τα γεγονότα της 11^{ης} Σεπτεμβρίου 2001 στις ΗΠΑ, πραγματοποιήθηκαν σημαντικές μεταρρυθμίσεις στο πλαίσιο των αντιτρομοκρατικών νομοθεσιών σε παγκόσμιο επίπεδο. Προς την κατεύθυνση αυτή παρουσιάστηκε η έννοια της «*διεθνοποίησης της εσωτερικής ασφάλειας*», η οποία είχε ως αποτέλεσμα η απόλυτη ευθύνη κάθε κράτους να παραμερισθεί σταδιακά και πλέον η ασφάλεια να μετεξελιχθεί σε αντικείμενο διαπραγματεύσεων με διεθνές ενδιαφέρον. Αναπόφευκτα, λοιπόν, η ως άνω διεθνοποίηση της ασφάλειας σηματοδότησε την ενδυνάμωση κατασταλτικών πρακτικών και την αυξημένη χρήση αντίστοιχων «στρατιωτικοποιημένων» μέσων που θα διευκόλυναν την εφαρμογή τους.

Σε εθνικό επίπεδο μπορούμε να υποστηρίξουμε πως η ασφάλεια δεν αποτελεί ένα προστατευόμενο από την ελληνική έννομη τάξη αγαθό, παρά μία κατάσταση που προκύπτει στο πλαίσιο της ειρήνευσης και της προάσπισης των έννομων αγαθών στο σύνολο τους⁸³. Η αντεγκληματική πολιτική, βέβαια, συντασσόμενη με την ομαλή λειτουργία του κράτους δικαίου προτάσσει την ασφάλεια ως έναν από τους βασικότερους στόχους της, καθώς πρόκειται για ένα δικαίωμα του ατόμου, το οποίο μάλιστα ανακύπτει μέσα από την λογική του κοινωνικού συμβολαίου. Ωστόσο, δεν μπορούμε να αποδεχτούμε τη νομιμοποίηση του περιορισμού των ατομικών ελευθεριών και των δικαιοκρατικών εγγυήσεων που επιβάλλονται ως επακόλουθα της ανασφάλειας που έχει εγκαθιδρυθεί παγκοσμίως.

Τις τελευταίες δεκαετίες το περιεχόμενο της έννοιας «ασφάλεια» τροποποιήθηκε τόσο ως δικαίωμα όσο και ως πραγματική κατάσταση. Σύμφωνα δε, με τους J.Derrida και J.Habermas, όσον αφορά στο πεδίο της πρόληψης και της ασφάλειας ανέκυψαν δύο σημαντικά στοιχεία που παρεμβάλλονται στην ισορροπία μεταξύ ασφάλειας και ελευθερίας. Αρχικά, διαπίστωσαν πως το «αδιανόητο έγκλημα», που δεν μπορεί να συλλάβει και να κατανοήσει απόλυτα ο ανθρώπινος νους, οδήγησε στην διαμόρφωση ενός κλίματος παγκοσμιοποιημένης ανασφάλειας και

⁸³ Παπαθεοδώρου Θ., *Δημοσια ασφάλεια και αντεγκληματική πολιτική*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2002, σελ.27

διακινδύνευσης, όπου πλέον δεν υπάρχουν γεωγραφικά όρια, ενώ παράλληλα κάνει την εμφάνισή του ο φόβος της αόρατης απειλής. Τα συναισθήματα που γεννούνται δε, στην κοινή γνώμη επιδρούν σημαντικά στην άσκηση της πολιτικής, η οποία μέσα στο κλίμα εκτάκτου ανάγκης που αναπτύσσεται από την ίδια την ανασφάλεια επιλέγει συχνά να υιοθετήσει έναν τρόπο διακυβέρνησης, όπου προωθείται η στρατιωτικοποίηση των μέτρων αντίδρασης απέναντι στη τρομοκρατία ακόμη και σε βάρος πολλές φορές των αρχών του κράτους δικαίου.

Ένα δεύτερο στοιχείο που ανακύπτει αναφορικά με τη σχέση ισορροπίας μεταξύ ασφάλειας και ελευθερίας είναι ο λόγος που εκφέρει η ασφάλεια και η νομιμοποίηση του λόγου αυτού σε παγκόσμιο επίπεδο. Η διεθνής πλέον τάξη αποσυνδέει την ασφάλεια από το εθνικό επίπεδο και τη συνδέει με όρους όπως το έγκλημα, η βία και μέτρα κατά της τρομοκρατίας, με αποτέλεσμα τον περιορισμό της ελευθερίας και της ασφάλειας, αλλά και την αντιμετώπιση των παγκοσμιοποιημένων κινδύνων της σύγχρονης κοινωνίας ως αποτέλεσμα των πολιτικών επιλογών και όχι ως αιτιών. Με τον τρόπο αυτό, η ποιότητα της δημοκρατίας φαίνεται να επιδρά καθοριστικά στην επίτευξη της ισορροπίας μεταξύ των δύο εννοιών.

Ως προς την αντιμετώπιση των κινδύνων που αναπτύσσονται, ακόμη και της τρομοκρατίας, ο σεβασμός στη νομιμότητα και η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων αποτελούν προαπαιτούμενα προκειμένου η δημοκρατία να καταφέρει να συμβάλει καθοριστικά στον περιορισμό των ασύμμετρων απειλών. Σε ένα δημοκρατικά διαμορφωμένο πλέγμα η ασφάλεια είναι εφικτή μόνο μέσα από τη συνδρομή και συνεργασία της πολιτείας, των τοπικών κοινωνιών, των κοινωνικών φορέων αλλά και των ίδιων των πολιτών, οι οποίοι θα προάγουν τον δημοκρατικό έλεγχο και θα συμβάλλουν στον προσανατολισμό των μέτρων αντεγκληματικής πολιτικής προς την απαιτούμενη κατεύθυνση για την αποτελεσματική αντιμετώπιση των διαφόρων εκφάνσεων της εγκληματικότητας.

Είναι, στο σημείο αυτό σημαντικό να επισημάνουμε, πως η ελληνική πρακτική ακολουθώντας τη διεθνή εμπειρία και επιδιώκοντας τη δημόσια ασφάλεια σε πολλές περιπτώσεις

υιοθέτησε και εφάρμοσε μέτρα αντεγκληματικής πολιτικής με σκοπό άλλοτε την καταστολή της απειθαρχίας σε κοινωνικό επίπεδο και άλλοτε την αντιμετώπιση ζητημάτων που δεν είχαν άμεση σχέση με το έγκλημα, αλλά αφορούσαν κοινωνικά ή πολιτικά ζητήματα. Η τάση αυτή ήταν αναμενόμενο να μην οδηγήσει στην πραγματική μείωση της εγκληματικότητας, αλλά στη διαμόρφωση μιας πλασματικής εικόνας περιορισμού της, ιδίως στις συνειδήσεις των πολιτών, η οποία επιδιωκόταν συχνά στο πλαίσιο πολιτικών σκοπιμοτήτων. Μέσα στο κλίμα αυτό η ανασφάλεια επιτείνεται, καθώς οι κοινωνικές ανισότητες μεγεθύνονται, ενώ οι ίδιοι οι πολίτες επιζητούν αφενός τον κοινωνικό αποκλεισμό και την κατασταλτική αντιμετώπιση του «άλλου», και αφετέρου την επίδειξη από πλευράς της πολιτείας μεγαλύτερης αυστηρότητας απέναντι σε κάθε μορφή ανομίας και παραβατικότητας προκειμένου να ενισχυθεί το ατομικό τους αίσθημα ασφάλειας.

Πολιτικές, όπως αυτή της μηδενικής ανοχής⁸⁴, πολλάκις χρησιμοποιήθηκαν και εξακολουθούν να υιοθετούνται επιδεικνύοντας μεγαλύτερη αυστηρότητα σε οιαδήποτε κατάσταση αποτελεί πηγή ανασφάλειας για την πλειοψηφία της κοινής γνώμης, ακόμα και αν αυτή η κατάσταση δεν είναι άμεσα συνυφασμένη με την εγκληματικότητα, προκειμένου να ικανοποιήσει έστω και πρόσκαιρα τα ένστικτα των πολιτών χωρίς να παρέχει μία αποτελεσματική αντιμετώπιση των εγκληματικών φαινομένων.

Χαρακτηριστική δε, είναι η διαπίστωση του Z. Bauman, σύμφωνα με την οποία δημιουργείται ένα δίπολο, όπου από τη μία πλευρά η κρατική εξουσία επιχειρεί να περιορίσει την αβεβαιότητα που κυριαρχεί στις κοινωνίες της νεωτερικότητας αναφορικά με την ανασφάλεια του εγκληματικού φαινομένου, και από την άλλη πλευρά το εθνικό κράτος επιχειρεί να αποδεσμευτεί από κοινωνικές πολιτικές που δεν συμπλέουν με τα προτάγματα μιας παγκοσμιοποιημένης κοινότητας. Αποτέλεσμα των δύο αυτών τάσεων είναι μία διαρκής εντατικοποίηση και ενίσχυση των κατασταλτικών και σωφρονιστικών πρακτικών που αποσκοπεί στην καλλιέργεια του

⁸⁴ Smith P. S., *A critical look at Scandinavian exceptionalism, welfare state theories, penal populism and prison conditions in Denmark and Scandinavia*, στο T. Ugelvik, J. Dullum (επιμ.), *Penal... ό.π.*, σελ. 45

αισθήματος βεβαιότητας στην κοινή γνώμη πως το κράτος έχει την ικανότητα να προβεί στην αντιμετώπιση της εγκληματικότητας. Αυτή η βεβαιότητα, ωστόσο, προκειμένου να επιτευχθεί απαιτεί ταυτόχρονα μία αυξημένη ποινικοποίηση του κοινωνικού χώρου αλλά και μία σταδιακή συρρίκνωση των ελευθεριών του ατόμου.

Αναμφίβολα, λοιπόν, το ζήτημα της σύγκρουσης μεταξύ ελευθερίας και ασφάλειας τελεί σε μία μόνιμη ιστορική εξέλιξη. Η εξελισσιμότητα αυτή δε, αφορά και το νοηματικό περιεχόμενο των αξιακών αρχών και τους παράγοντες στάθμισης των δύο ως άνω αρχών. Ως εκ τούτου, όπως και οι Ι. Μανωλεδάκης και Α. Μανιτάκης έχουν υποστηρίξει, η όποια συζήτηση αναπτύσσεται γύρω από το ζήτημα της σύγκρουσης μεταξύ ασφάλειας και ελευθερίας, πρέπει να βασίζεται στην επίγνωση των ιστορικών συνθηκών στο πλαίσιο των οποίων γεννιέται η σύγκρουση⁸⁵.

Σε ένα πλαίσιο επικράτησης του θετικιστικού μοντέλου, οι διακινδυνεύσεις που προέκυπταν από μία απεριόριστη έννοια ελευθερίας έβαλλαν κατά του κράτους, ενώ η δημοκρατική νομιμοποίηση του κράτους το κατέστησε βασικό εγγυητή της δημοκρατίας αλλά και της ίδιας της ελευθερίας. Στη σύγχρονη εποχή, βέβαια, η σύγκρουση της ελευθερίας με την ασφάλεια διαφέρει ως προς την κατεύθυνση της διακινδύνευσης, δηλαδή προς το επαπειλούμενο αγαθό. Σε αντίθεση με το παρελθόν, όπου το διακινδυνευόμενο αγαθό ήταν η δημοκρατική κρατική λειτουργία, σήμερα με την επικράτηση της απειλής της τρομοκρατίας σε παγκόσμια κλίμακα, το αγαθό που συχνά τίθεται σε διακινδύνευση είναι η ίδια η ανθρώπινη ζωή⁸⁶.

Η διεθνής τρομοκρατία, ακόμα και αν δεν είναι προσχηματική, και η επίκληση της αντιμετώπισης της αδικίας κατά ορισμένων λαών, ακόμα και αν η τρομοκρατία αποτελεί υποκατάστατο αμυντικών πολέμων κάποιων λαών, παραμένει έγκλημα κατά της ανθρώπινης ζωής

⁸⁵ Δημήτρης Θ. Τσάτσος, *Ασφάλεια versus ελευθερία: Η ευρωπαϊκή διάσταση*, από το βιβλίο *Ασφάλεια και δικαιώματα στην κοινωνία της διακινδύνευσης*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2005, σελ. 21

⁸⁶ Δημήτρης Θ. Τσάτσος, , *Ασφάλεια versus ελευθερία: Η ευρωπαϊκή διάσταση*, από το βιβλίο *Ασφάλεια και δικαιώματα στην κοινωνία της διακινδύνευσης*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2005, σελ. 22

το οποίο η έννομη τάξη οφείλει να αντιμετωπίσει ως έγκλημα⁸⁷. Συγκεκριμένα, παράλληλα με την κατασταλτική αντιμετώπισή της μέσω της ποινής ή της αστυνομικής παρέμβασης, που αναγκαστικά περιέχει περιοριστικά της ελευθερίας μέτρα, διαμορφώνεται και ένας σημαίνων κίνδυνος που προκύπτει από την προσχηματική επίκληση ή διόγκωση ή και τη διαστολή της τρομοκρατίας με στόχο τον περιορισμό της ελευθερίας ή τη διασφάλιση οικονομικών συμφερόντων. Έπειτα, η αξιολόγηση του κινδύνου της τρομοκρατίας και η στάθμιση των μέτρων αντιμετώπισής της συντελείται με γενικές ρυθμίσεις χωρίς να υπάρχει πάντοτε η δυνατότητα οι ρυθμίσεις αυτές να λαμβάνουν υπόψη το σύνολο των τύπων της σύγκρουσης. Μέτρα δε, που σκοπό έχουν τη διασφάλιση της ανθρώπινης ζωής συχνά ενδέχεται να υπερβαίνουν τα αναγκαία όρια για να την επιτύχουν, γεγονός που έχει ως αποτέλεσμα τα ίδια αυτά μέτρα να συνιστούν «διακινδυνεύσεις» της ανθρώπινης ζωής, της αξιοπρέπειας και της ιδιωτικότητας. Ως προς αυτό το πεδίο η έννομη τάξη συχνά έρχεται αντιμέτωπη με τα όρια της επάρκειας του δικαίου και προβάλλει η αδυναμία του νομοθέτη να ρυθμίσει τον έννομο βίο μετά βεβαιότητας⁸⁸. Ο νομοθέτης λοιπόν, τόσο σε ευρωπαϊκό/ενωσιακό, όσο και σε διεθνές επίπεδο, οφείλει αναφορικά με τη νομική αντιμετώπιση της σύγκρουσης ελευθερίας και ασφάλειας να αναζητήσει λύσεις που δεν προκύπτουν μόνο από μία ενωσιακή ή διεθνή αξιολόγηση, αλλά που να σέβονται και τους σχετικούς εθνικούς νομικούς και συνταγματικούς πολιτισμούς προκειμένου να επιτευχθεί ως έναν τουλάχιστον βαθμό η σύζευξη μεταξύ της ασφάλειας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και του δικαιώματος στην ασφάλεια⁸⁹.

Πράγματι, το παράδειγμα των επιθέσεων της 11^{ης} Σεπτεμβρίου 2001, αλλά και εν γένει της τρομοκρατίας, είναι αντιπροσωπευτικό της έννοιας της αβεβαιότητας που ενέχει μη μετρήσιμες

⁸⁷ Δημήτρης Θ. Τσάτσος, , *Ασφάλεια versus ελευθερία: Η ευρωπαϊκή διάσταση*, από το βιβλίο *Ασφάλεια και δικαιώματα στην κοινωνία της διακινδύνευσης*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2005, σελ. 22-23

⁸⁸ Δημήτρης Θ. Τσάτσος, , *Ασφάλεια versus ελευθερία: Η ευρωπαϊκή διάσταση*, από το βιβλίο *Ασφάλεια και δικαιώματα στην κοινωνία της διακινδύνευσης*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2005, σελ. 23

⁸⁹ Δημήτρης Θ. Τσάτσος, , *Ασφάλεια versus ελευθερία: Η ευρωπαϊκή διάσταση*, από το βιβλίο *Ασφάλεια και δικαιώματα στην κοινωνία της διακινδύνευσης*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2005, σελ. 24

πιθανότητες πρόκλησης βλαβών, των οποίων οι αρνητικές συνέπειες δεν δύναται να υπολογιστούν ορθολογικά. Εντάσσεται, άλλωστε, στο πλαίσιο των νέων αβεβαιοτήτων που ανέκυψαν στο πεδίο των κοινωνιών της διακινδύνευσης, για την αντιμετώπιση των οποίων δεν υπάρχει σημαντική ιστορική εμπειρία.

Η τρομοκρατία συμπεριλαμβάνεται στους κοινωνικούς κινδύνους, οι οποίοι προέρχονται αποκλειστικά από τη δραστηριότητα του ανθρώπου. Στο κλίμα δε που διαμορφώνεται, ο άνθρωπος μοιάζει αδύναμος να παρέμβει προκειμένου να ελέγξει τους απροσδόκητους παράγοντες - κινδύνους που αυτή μπορεί να επιφέρει. Την ίδια στιγμή, όμως, έντονη είναι και η αμφισβήτηση που υφίσταται το ίδιο το κράτος ως προς τη δυνατότητα επαρκούς παρέμβασής του για τον έλεγχο του πλήθους των απειλών που προκύπτουν από τον εν λόγω κίνδυνο.

Τα θεωρητικά προτάγματα του U. Beck φαίνεται να επιβεβαιώνονται αν συλλάβουμε την τρομοκρατία ως έναν κίνδυνο που ανθεί στο πεδίο των σύγχρονων κοινωνιών του ρίσκου. Ο κίνδυνος της τρομοκρατίας αναμφίλεκτα απευθύνεται σε ένα πλήθος κοινωνικών αποδεκτών, καθώς δεν τον διακρίνουν γεωγραφικά, χρονικά και κοινωνικά όρια. Ως εκ τούτου, οι απρόβλεπτες συνέπειες της παρουσίας του ή ακόμη και της απειλής του επιδρούν στην παγκόσμια κοινωνία διακινδύνευσης, επηρεάζοντας την ανθρωπότητα στο σύνολό της. Ο κίνδυνος εκφεύγει των ορίων μιας περιοχής, ήτοι των ΗΠΑ, ενώ η ταξικά ουδέτερη κατανομή των συνεπειών της τρομοκρατίας φαίνεται επίσης να επιβεβαιώνει τον Beck, καθώς επιδρά και τους επηρεάζει όλους ανεξαιρέτως κοινωνικής διαστρωμάτωσης.

Άλλωστε, μέσω του φαινομένου της τρομοκρατίας επιβεβαιώνονται τα βασικά στοιχεία του ρίσκου, που σύμφωνα με τον Beck είναι η «καθολικότητα» ως προς τους αποδέκτες του και η «παγκοσμιότητα» ως προς τη διάχυσή του. Ο κίνδυνος εν προκειμένω είναι αόρατος, με αποτέλεσμα, αν και χωροχρονικά φαίνεται να υπάρχει κάποια απόσταση ανάμεσα στις καταστάσεις και τα πρόσωπα, ωστόσο αυτά αλληλοεπηρεάζονται. Η δυνατότητα του ατόμου να αντιληφθεί την πραγματικότητα και να θέσει ζητήματα ηθικής υπευθυνότητας δυσχεραίνεται.

Αυτού του είδους δε, οι κίνδυνοι των σύγχρονων κοινωνιών ως προς το περιεχόμενο, τη λειτουργία και τις συνέπειές τους έχουν την τάση να διαφεύγουν των θεσμών ελέγχου και ασφάλειας των εθνικών και περιορισμένων ορίων και να παγκοσμιοποιούνται. Ως εκ τούτου, η διαχείριση αυτών των κινδύνων δε μπορεί να γίνει αποτελεσματικά στη βάση πολιτικών που θα αναπτύξουν τα εθνικά κράτη μεμονωμένα, αλλά μέσα από τη λειτουργία υπερτοπικών μηχανισμών, όπως αναφέρθηκε ότι επιχειρήθηκε και εξακολουθεί να επιχειρείται ανωτέρω μέσω νέων αντιτρομοκρατικών νομοθεσιών που προωθούνται στο πλαίσιο άλλοτε του ΟΗΕ και άλλοτε της ΕΕ.

Το παράδειγμα Seveso

Στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας κρίνεται ιδιαίτερος σημαντική η αναφορά και ανάλυση του μείζονος ζητήματος της οικολογικής απειλής που συντελείται στο πλαίσιο της λειτουργίας και της περαιτέρω ανάπτυξης των ήδη τεχνολογικά και βιομηχανικά αναπτυγμένων δυτικών καπιταλιστικών χωρών. Θα επιχειρήσουμε να υπεισέλθουμε στις πλέον κρίσιμες συντεταγμένες του εν λόγω κινδύνου μέσω της μελέτης της περίπτωσης «Seveso»⁹⁰.

Πρόκειται για ένα από τα πιο καταστροφικά βιομηχανικά ατυχήματα. Έλαβε χώρα στις 10 Ιουλίου 1976 στην Ιταλία και συγκεκριμένα στην πόλη Seveso, της οποίας το όνομα έγινε συνώνυμο με την περιβαλλοντική καταστροφή. Ειδικότερα, υπήρξε μαζική διαρροή διοξίνης από το εργοστάσιο παραγωγής τριχλωροφαινόλης της εταιρείας ICMESA ελβετικών συμφερόντων, ύστερα από βλάβη σε δικλίδα ασφαλείας. Μέσα σε λίγες ώρες δημιουργήθηκε ένα τοξικό νέφος διοξίνης πάνω από την περιοχή⁹¹. Πέντε ημέρες μετά άρχισε ο μαζικός θάνατος ζώων, κυρίως

⁹⁰ Eskenazia B., Warnera M., Brambillab P., Signorinib S., Amesa J., Mocarellib P., «*The Seveso accident: A look at 40years of health research and beyond*», Διαθέσιμο από: {[HYPERLINK "www.elsevier.com/locate/envint"](http://www.elsevier.com/locate/envint) } , *Environment International*, 2018, σελ.71-84

⁹¹ Caramaschi F., Del corno G., Favaretti C., Giambelluca S. E., Montesarchio E., Fara G. M. , «*Chloracne Following Environmental Contamination by TCDD in Seveso, Italy*», *International Journal of*

πουλιών και μικρών ζώων, ενώ πολλά βρέφη, παιδιά και ενήλικες υπέστησαν χλόασμα, βλάβες στο αναπνευστικό και δερματίτιδα, μεταξύ άλλων σοβαρότατων προβλημάτων υγείας⁹².

Αναφορικά με το παράδειγμα της 10ης Ιουλίου του 1976 στο Seveso της Ιταλίας θα μπορούσαμε να διατυπώσουμε δύο θεωρητικές υποθέσεις:

α) Το συμβάν της 20ης Ιουλίου 1976 αποτέλεσε την πρώτη οικολογική καταστροφή που οι συνέπειές της εμφανίστηκαν με καθολικότητα και σε ακτίνα χωρικά διευρυμένη του σημείου όπου έλαβε χώρα πλήττοντας την υγεία των έμβιων και μη όντων χωρίς καμία κοινωνική ή άλλου είδους διάκριση.

β) Η οικολογική καταστροφή της 20ης Ιουλίου 1976 συνετέλεσε ώστε η επιστήμη της οικολογίας να συμβάλει στη διαμόρφωση του δικαίου του περιβάλλοντος και κατ' επέκταση να προσανατολίσει το δίκαιο σε παγκόσμια κλίμακα στη διασφάλιση της ανθρώπινης υγείας και στην προστασία του περιβάλλοντος.

Έπειτα, θα ακολουθήσει η ανάλυση των ως άνω θεωρητικών υποθέσεων, μέσω της ταυτόχρονης προσέγγισης ορισμένων χρήσιμων μετρήσιμων δεδομένων που χρησιμοποιούνται με σκοπό να επιχειρησιοποιήσουν τα θεωρητικά προτάγματα που τέθηκαν ανωτέρω, προκειμένου να κωδικοποιηθούν, να αναλυθούν και να ερμηνευτούν. Ειδικότερα, για να καταστεί εφικτή η κατανόηση και η αποδοχή ή μη των υποθέσεών μας προβαίνουμε στην μελέτη δεδομένων που μπορούν να μετρηθούν και να ληφθούν υπόψη ως κριτήρια συναφή με το αντικείμενο που ερευνούμε.

Όσον αφορά τη πρώτη θεωρητική υπόθεση που διατυπώθηκε, είναι σημαντικό να επισημάνουμε πως ως κύρια δεδομένα θα χρησιμοποιήσουμε τις αναφορές που εντοπίσαμε ως προς τις επιμέρους επιπτώσεις που επέφερε το εν λόγω συμβάν καθώς και τα είδη των επιπτώσεων αυτών.

Epidemiology, Volume 10, Issue 2, June 1981, Pages 135–143,
{HYPERLINK "<https://doi.org/10.1093/ije/10.2.135>"}

⁹² Mocarelli P., «Seveso: a teaching story», Chemosphere, Volume 43, Issues 4–7, May 2001, Pages 391-402, {HYPERLINK "[https://doi.org/10.1016/S0045-6535\(00\)00386-6](https://doi.org/10.1016/S0045-6535(00)00386-6)"}

Η πλέον εμφανής συνέπεια στο περιβάλλον της περιοχής μερικές εβδομάδες μετά το ατύχημα ήταν η υψηλή θνησιμότητα στον πληθυσμό των ζώων, καθώς και μία ανάλογου ύψους «θνησιμότητα» των φυτικών οργανισμών. Το ίδιο διάστημα υπήρξαν 200 περιπτώσεις εμφάνισης χλωρικής ακμής, κυρίως σε παιδιά, μίας αρκετά επώδυνης δερματικής ασθένειας. Η οικιστική περιοχή πλησίον του ατυχήματος, στην οποία κατοικούσαν 200 οικογένειες, εκκενώθηκε από τις αρχές με παράλληλο γκρέμισμα και του ίδιου του οικισμού, προς τον σκοπό της αποτροπής εξάπλωσης μόλυνσης. Η αμέσως πλησιέστερη οικιστική περιοχή είχε κι αυτή μολυνθεί. Μολονότι οι 5.000 κάτοικοι της περιοχής αυτής παρέμειναν τελικά στα σπίτια τους, εντούτοις προειδοποιήθηκαν σε σχέση με την επικινδυνότητα κατανάλωσης τοπικών προϊόντων. Οι ιατρικές έρευνες που ξεκίνησαν αμέσως μετά το ατύχημα σε πολλές περιπτώσεις συνεχίστηκαν (και συνεχίζονται) έως και σχεδόν 40 χρόνια μετά, περιλαμβάνοντας και άτομα δεύτερης γενιάς⁹³. Οι μεσοπρόθεσμες & μακροπρόθεσμες αρνητικές συνέπειες στην υγεία αφορούσαν περιπλοκές στην ηπατική λειτουργία, απορρύθμιση του ανοσοποιητικού συστήματος, σημαντική πτώση ανδρικής και γυναικείας γονιμότητας, αύξηση καρδιαγγειακών παθήσεων, αύξηση θνησιμότητας από είδη διαβήτη, καθώς και παρεκκλίσεις στην ανάπτυξη των δοντιών, μεταξύ άλλων. Επιπλέον, στο επίπεδο των ποσοστών εμφάνισης καρκίνου, οι έρευνες έδειξαν πως ενώ τα πρώτα 20 χρόνια δεν υπήρξε αύξηση στις περιοχές έκθεσης, εντούτοις τα ποσοστά θνησιμότητας αυξήθηκαν σημαντικά μετά την πάροδο των πρώτων 20 ετών. Όσον αφορά το ζωικό πληθυσμό, εκτός από τα περίπου 3.000 ζώα (κυρίως πτηνά & λαγοί) που βρέθηκαν νεκρά μέσα σε μόλις λίγες ημέρες από το ατύχημα, μέσα σε 2 έτη οι αρχές προχώρησαν σε θανάτωση περισσότερων από 80.000 ζώων,

⁹³ Consonni D., Pesatori C. A., Zocchetti C., Sindaco R., Cavalieri D'Oro L., Rubagotti M., Alberto Bertazzi P., «Mortality in a Population Exposed to Dioxin after the Seveso, Italy, Accident in 1976: 25 Years of Follow-Up», *American Journal of Epidemiology*, Volume 167, Issue 7, 1 April 2008, Pages 847–858, {HYPERLINK "<https://doi.org/10.1093/aje/kwm371>"}

προκειμένου η μόλυνση να μην εξαπλωθεί στην τροφική αλυσίδα του ευρύτερου περιβάλλοντος⁹⁴.

Από τις ως άνω αναφορές διαπιστώνουμε πως οι διατυπώσεις του U. Beck για ακόμη μία φορά επιβεβαιώνονται μέσα από την καθόλική και παγκόσμια «απήχηση» των συνεπειών των τεχνολογικών - πυρινικών καταστροφών, που δεν διακρίνεται από γεωγραφικά, κοινωνικά ή ταξικά όρια. Την ίδια στιγμή, αξιοσημείωτη είναι η διάρκεια αλλά και το εύρος των ως άνω κινδύνων, καθότι εκτός από τα άμεσες επιπτώσεις στο περιβάλλον και στην υγεία των έμβιων πληθυσμών, παράλληλα εξακολουθούν σε βάθος χρόνου να αποδεικνύονται ιδιαίτερος επιζήμιος μιας και συνεχώς ανακύπτουν προβλήματα υγείας των προσβαλλόμενων πληθυσμών ή μολύνσεις στο οικοσύστημα, που δεν είχαν καταγραφεί ή δεν ήταν εμφανή κατά το χρόνο τέλεσης των καταστροφών. Η έλλειψη, όμως, όπως προαναφέρθηκε, χρονικών ορίων, διακρίνεται και υπό το πρίσμα της διαχρονικότητας, καθώς τετοιου είδους διακινδυνεύσεις θα εξακολουθήσουν να εμφανίζονται, να πλήττουν και να καθίστανται απειλή για την ασφάλεια όσο η τεχνολογία στο βωμό του κέρδους θα χρησιμοποιείται αλόγιστα και ανεξέλεγκτα.

Έπειτα, προσεγγίζοντας τη δεύτερη θεωρητική υπόθεση που διατυπώθηκε ανωτέρω, επισημαίνουμε πως ως ερευνόμενα δεδομένα θα χρησιμοποιηθούν τα χαρακτηριστικά της επιστήμης της οικολογίας, οι πολιτικές αποφάσεις που λαμβάνονται, οι νομοθετικές μεταρρυθμίσεις και τα προστατευτικά για την υγεία και το περιβάλλον μέτρα, καθώς και το εύρος των γεωγραφικών ορίων στο οποίο αυτά επιδρούν, αλλά και οι ποσοτικοί και ποιοτικοί όροι της φύσης, προκειμένου να καταστεί αντιληπτή η πραγματική σύνδεση των υπαρκτών τεκμηρίων με τα μελλοντικά δυσμενή αποτελέσματα των καταστροφών, καθώς επίσης και η αξιολόγηση των πιθανοτήτων, της συχνότητας αλλά και της πιθανότητας επέλευσης των δυσμενών συνεπειών στο μέλλον.

⁹⁴ Pesatori A. C., Consonni D., Bachetti S., Zocchetti C., Bonzini M., Baccarelli A., Alberto Bertazzi P., «Short- and Long-Term Morbidity and Mortality in the Population Exposed to Dioxin after the "Seveso Accident"», *Industrial Health* 2003, 41, 127–138

Οφείλουμε να αναφέρουμε εξ αρχής πως τόσο ο χώρος της επιστήμης όσο και αυτός του δικαίου διακρίνονται από ένα σύνολο αβεβαιοτήτων, καθώς αποτελούν μονοπάτια, όπου η ισχύουσα -για την κάθε χρονική στιγμή- αλήθεια ανά πάσα στιγμή δύναται να τεθεί υπό αμφισβήτηση. Με τη ραγδαία δε, και συστηματική πρόοδο της τεχνολογίας, αλλά και την συνεχή ανάδυση νέων δεδομένων, η αμφισβήτηση είναι κάτι περισσότερο από αναμενόμενη. Αναμφίλεκτα, λοιπόν, υπό το πρίσμα αυτό γινόμαστε δέκτες μίας δικαιοσύνης αλλά και επιστημονικής τάξης που διακρίνονται έντονα από τα στοιχεία της πολυπλοκότητας και της σχετικότητας.

Είναι, βέβαια, ιδιαίτερος σημαντικό να αντιληφθούμε την ίδια τη φύση της επιστήμης - εν προκειμένω της επιστήμης της οικολογίας - η οποία είναι κάθε φορά φορτισμένη τόσο ιδεολογικά όσο και αξιακά. Από την άλλη πλευρά, το δίκαιο επηρεάζεται σημαντικά από τις εξελίξεις που συντελούνται στο χώρο της επιστήμης, διότι οφείλει να προσαρμόζεται στα νέα δεδομένα, ώστε να δύναται ταυτοχρονα να τα ρυθμίσει. Όταν, μάλιστα, γίνεται λόγος για το δίκαιο του περιβάλλοντος, όπως στην υπό ανάλυση περίπτωση, εύκολα καθίσταται αντιληπτή η επίδραση που ασκείται σε αυτό από το χώρο της επιστήμης, δεδομένου του γεγονότος πως ο ρόλος του δικαίου στην περίπτωση αυτή είναι να ρυθμίσει αφενός τις συνθήκες υπό της οποίες θα συντελείται η εφαρμογή της τεχνολογικής ανάπτυξης προς όφελος των ανθρώπων και αφετέρου να κατοχυρώσει την ασφάλεια της υγείας τόσο των ανθρώπων και όλων των έμβιων όντων, όσο και του συνόλου της βιοποικιλότητας και του περιβάλλοντος, προσδίδοντας έναν απαραίτητο χαρακτήρα πρόληψης στα θεσπιζόμενα μέτρα του. Η σχέση δε, μεταξύ του δικαίου, του περιβάλλοντος και της επιστήμης της οικολογίας είναι έτη περισσότερο έκδηλη δεδομένου ότι αφορά τη φύση και τη ρύπανση του περιβάλλοντος, στοιχεία άμεσα συνυφασμένα με την τεχνολογική εξέλιξη. Πρόκειται, ως εκ τούτου, για ένα τεχνικό δίκαιο, το οποίο εξαρτάται από την επιστημονική γνώση και διακρίνεται από μία διαρκή εξέλιξη, ενώ παράλληλα, όπως κάθε

δίκαιο, παράγεται από την πολιτική βούληση και οφείλει να αντανακλά τις κοινωνικές ανάγκες που ανακύπτουν.

Είναι σημαντικό, ωστόσο, να αναφερθεί πως συχνά διαφαίνεται η αδυναμία του δικαίου να παρακάμψει την επιστημονική αβεβαιότητα που κυριαρχεί σε τομείς, όπως αυτούς της φύσης και της τεχνολογίας, από τους οποίους το δίκαιο εξαρτάται. Τα επιστημονικά δεδομένα στα οποία εδράζεται η κάθε αξιολόγηση των διακινδυνεύσεων είναι όμως απαραίτητη, με αποτέλεσμα ακόμη και σε περιπτώσεις όπου οι επιστημονικές πληροφορίες είναι ανεπαρκείς και αόριστες, αλλά υπάρχουν ενδείξεις για ανάκυψη ενδεχόμενων βλαβών, το δίκαιο να οφείλει να επισύρει τη λήψη προστατευτικών μέτρων για να κατοχυρώσει στο μέτρο του εφικτού την ασφάλεια σε επίπεδο υγείας αλλά και περιβάλλοντος.

Προκείμενου δε, να επιχειρηθεί η αξιολόγηση των διακινδυνεύσεων λαμβάνεται υπόψη σε μεγάλο βάθος η ταυτοποίηση του κινδύνου, αλλά και ο χαρακτηρισμός του. Αρχικά, είναι σημαντικό να γίνει κάποια διάκριση σχετικά με τα βιολογικά και χημικά τεκμήρια που ενδεχομένως δίνουν τη δυνατότητα πρόβλεψης δυσμενών μελλοντικών συνεπειών. Έπειτα, χρησιμοποιούνται ποσοτικοί και ποιοτικοί όροι της φύσης προκειμένου να καταστεί αντιληπτή η πραγματική σύνδεση των υπαρκτών τεκμηρίων με τα μελλοντικά δυσμενή αποτελέσματα. Με τον τρόπο αυτό, επιχειρείται ο χαρακτηρισμός του κινδύνου για να ακολουθήσει η αξιολόγηση της πιθανότητας έκθεσης στον κίνδυνο, αλλά και ο χαρακτηρισμός της διακινδύνευσης, ο οποίος τελικώς θα αντιστοιχίζεται με όσο το δυνατό μεγαλύτερη ακρίβεια στην ποιοτική και ποσοτική αξιολόγηση των πιθανοτήτων, της συχνότητας αλλά και της πιθανότητας επέλευσης των δυσμενών συνεπειών. Ανάλογα με τα στοιχεία που θα προκύψουν, είναι δεδομένο πως επηρεάζονται τόσο οι πολιτικές αποφάσεις που λαμβάνονται για τη ρύθμιση των εκάστοτε ζητημάτων που προκύπτουν όσο και οι νομοθετικές μεταρρυθμίσεις που κινούνται προς την ίδια κατεύθυνση.

Είδικότερα, όσον αφορά το παρόν παράδειγμα του καταστρεπτικού γεγονότος του Seveso, αποδείχθηκε πως είχε παγκόσμιο αντίκτυπο με την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ) να εκδίδει νομοθετική πράξη με σκοπό την πρόληψη τέτοιων ατυχημάτων, την οδηγία Seveso⁹⁵ (82/501/ ΕΟΚ). Η εν λόγω οδηγία εφαρμόζεται σε περισσότερες από 12.000 βιομηχανικές μονάδες στην Ευρωπαϊκή Ένωση και καθορίζει μέτρα και περιορισμούς για την αντιμετώπιση κινδύνων από ατυχήματα μεγάλης έκτασης, όπως διαρροή, πυρκαγιά ή έκρηξη που προκύπτουν από ανεξέλεγκτες εξελίξεις κατά την λειτουργία των εγκαταστάσεων, άμεσους ή αργότερους για την ανθρώπινη υγεία και το περιβάλλον, εντός ή εκτός της εγκατάστασης και σχετίζεται με μια ή περισσότερες επικίνδυνες ουσίες.

Στις 9 Δεκεμβρίου 1996 θεσπίστηκε από την Ευρωπαϊκή Ένωση η οδηγία 96/82/ΕΚ, γνωστή ως Seveso-II⁹⁶ για την αντιμετώπιση των κινδύνων μεγάλων ατυχημάτων σχετιζόμενων με επικίνδυνες ουσίες, ενώ στις 4 Ιουλίου 2012 θεσπίστηκε η οδηγία 2012/18/ΕΕ, γνωστή ως Seveso-III⁹⁷, με σκοπό την παροχή καλύτερης πρόσβασης στους πολίτες των πληροφοριών σχετικά με τους κινδύνους που μπορεί να προκύψουν από κοντινές βιομηχανικές εγκαταστάσεις, καθώς και την ενημέρωσή τους αναφορικά με το πώς πρέπει να αντιδράσουν στην περίπτωση ατυχήματος. Λαμβάνοντας υπόψη το πολύ υψηλό επίπεδο βιομηχανοποίησης στην ΕΕ, η οδηγία Seveso θεωρείται πως έχει συμβάλει στην επίτευξη χαμηλής συχνότητας μεγάλων ατυχημάτων και έχει εξελιχθεί σε ένα πρότυπο νομοθεσίας σε πολλές χώρες παγκοσμίως.

Στην Ελλάδα, το Υπουργείο Περιβάλλοντος και Ενέργειας είναι η Αρμόδια Αρχή που εκπροσωπεί την Ελλάδα στην Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων σχετικά με την εφαρμογή της οδηγίας Seveso-III, η οποία είναι ενεργή σε όλες τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Με την Κοινή Υπουργική Απόφαση⁹⁸ 172058/2016 καθορίζονται κανόνες, μέτρα και όροι για την αντιμετώπιση κινδύνων από ατυχήματα μεγάλης έκτασης σε εγκαταστάσεις ή μονάδες, λόγω της

⁹⁵ Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, Αριθ. L 230/1, 5.8.82

⁹⁶ Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, Αριθ. L 10/13, 14.1.97

⁹⁷ Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Αριθ. L 197/1, 24.7.2012

⁹⁸ ΦΕΚ 354Β'/17-02-2016

ύπαρξης επικίνδυνων ουσιών, σε συμμόρφωση με τις διατάξεις της Οδηγίας 2012/18/ΕΕ «για την αντιμετώπιση των κινδύνων μεγάλων ατυχημάτων σχετιζόμενων με επικίνδυνες ουσίες και για την τροποποίηση και στη συνέχεια την κατάργηση της Οδηγίας 96/82/ΕΚ του Συμβουλίου» του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 4ης Ιουλίου 2012. Παράλληλα, η 2η έκδοση του εγκεκριμένου Γενικού Σχεδίου Αντιμετώπισης Τεχνολογικών Ατυχημάτων Μεγάλης Έκτασης⁹⁹ (Γενικό ΣΑΤΑΜΕ) το οποίο καταρτίστηκε στο πλαίσιο εφαρμογής της ΥΑ 1299/07-04-2003 (ΦΕΚ 423Β') «Γενικό Σχέδιο Πολιτικής Προστασίας ΞΕΝΟΚΡΑΤΗΣ» και του άρθρου 11 της ΚΥΑ 172058/2016, αφορά την αντιμετώπιση ατυχημάτων μεγάλης έκτασης σε βιομηχανικές εγκαταστάσεις.

Πράγματι, λοιπόν, από τα ανωτέρω συνάγεται πως το δίκαιο επηρεάστηκε σημαντικά στην προκειμένη περίπτωση, κατόπιν του καταστρεπτικού συμβάντος του 1976 στο Seveso, από την επιστήμη, καθώς η τελευταία με τις κατευθυντήριες γραμμές που έθεσε συνετέλεσε, ώστε να προσανατολίσει το δίκαιο προς μία κατεύθυνση προστατευτική, που διέπεται παράλληλα από την αρχή της προφύλαξης με σκοπό την αποτροπή αντίστοιχων κινδύνων εκτός από την αντιμετώπισή τους.

Ταυτόχρονα, θα μπορούσαμε ίσως να μιλήσουμε για «διαχρονικότητα» ή ακόμη καλύτερα για κάποιου είδους «επαναληπτικότητα» όσον αφορά στην εμφάνιση περιστατικών ανάλογων αυτού στο Seveso τόσο σε επίπεδο χαρακτηριστικών, όσο και σε επίπεδο συνεπειών που επέφερε, αλλά και εμβέλειας δράσης. Είναι διαπιστωμένο, άλλωστε, από την καταγραφή αντίστοιχων περιστατικών, καταστροφικών για τον άνθρωπο και το περιβάλλον, όπως το πυρηνικό ατύχημα στο Chernobyl του 1986, πως κατά τις τρεις τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα η βαλβίδα της κατάχρησης της προηγμένης πια τεχνολογίας ή έστω της μη ασφαλούς χρήσης της γύρισε με

⁹⁹ Γενική Γραμματεία Πολιτικής Προστασίας, Διεύθυνση Σχεδιασμού και Αντιμετώπισης Έκτακτων Αναγκών «Γενικό σχέδιο αντιμετώπισης τεχνολογικών ατυχημάτων μεγάλης έκτασης», Έκδοση 2η, Αθήνα 2018

αποτέλεσμα να εμπλουτίσει το παγκόσμιο λεξιλόγιο με έννοιες όπως περιβαλλοντική καταστροφή, οικολογική διακινδύνευση, αλλά και επιστημονική αβεβαιότητα.

Όπως προαναφέρθηκε, μία ακόμη από τις σημαντικότερες «τεχνολογικές καταστροφές της φύσης» που συντελέστηκε με ανυπολογιστες ακόμη και σήμερα επιπτώσεις ήταν το πυρηνικό ατύχημα στις 26 Απριλίου 1986 στο Chernobyl της Ουκρανίας, που τότε αποτελούσε τμήμα της Σοβιετικής Ένωσης. Στο πλαίσιο της διεξαγωγής μία τεχνικής δοκιμής και ενώ τα συστήματα ασφαλείας ήταν απενεργοποιημένα, προκλήθηκε μία σειρά από εκρήξεις στον έναν από τους τέσσερεις αντιδραστήρες. Οι συνεχείς εκρήξεις και η φωτιά που ξέσπασε εξακολούθησαν για δέκα ημέρες με αποτέλεσμα την ολοκληρωτική καταστροφή τόσο του εργοστασίου όσο και του αντιδραστήρα, αλλά και τη διαρροή πολύ μεγάλων ποσοτήτων ραδιενεργών υλικών στο περιβάλλον. Ένα σημαντικό τμήμα της Ευρώπης, αλλά κυρίως η Λευκορωσία, η Ρωσία και η Ουκρανία υπέστησαν την άμεση επίδραση της καταστροφής μέσα από τη ρύπανση που τις προσέβαλε. Ωστόσο, δεκαετίες μετά το ατύχημα ραδιενεργά υλικά εξακολούθησαν να εμφανίζονται και σε άλλες περιοχές εφιστώντας την προσοχή για μία απειλή που φάνηκε να έχει αβέβαιη διάρκεια αλλά και επιπτώσεις.

Το συγκεκριμένο ατύχημα ήταν αποτέλεσμα βασικών τεχνικών αδυναμιών του αντιδραστήρα, αλλά και λαθεμένων ανθρώπινων ενεργειών και παρεμβάσεων¹⁰⁰. Η εφαρμογή μέτρων διαχείρισης της κατάστασης που διαμορφώθηκε και η αποκατάσταση της βλάβης που είχε επέλθει, δεν ήταν δυνατόν να ανατρέψει τα καταστροφικά αποτελέσματα. Τα χρόνια που ακολούθησαν περίπου 220.000 άνθρωποι μετακινήθηκαν σε περιοχές που δεν ήταν τόσο μολυσμένες¹⁰¹, ενώ οι κατηγορίες πληθυσμών που εκτέθηκαν σε μέγιστο βαθμό στην ακτινοβολία που διαχύθηκε ήταν ιδίως άτομα που ενεπλάκησαν με την αντιμετώπιση της υπέρμετρης βλάβης,

¹⁰⁰ UNSCEAR. (2000). Exposures and effects of the Chernobyl accident. Report 2000, Volume II, Annex J.

¹⁰¹ WNO – World Nuclear Organisation. (2015). Chernobyl Accident 1986 (updated November, 2015). Ανακτήθηκε από {HYPERLINK "<http://www.world-nuclear.org/info/Safety-andSecurity/Safety-of-Plants/Chernobyl-Accident/>} [ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 16/12/2015]

που απασχολούνταν στο εργοστάσιο και στη ζώνη αποκλεισμού, κάτοικοι μολυσμένων ζωνών που εκκενώθηκαν, καθώς επίσης και μολυσμένων περιοχών που δεν εκκενώθηκαν.

Αν και είναι δύσκολο να εκτιμηθεί ακριβώς ο αριθμός των νεκρών λόγω του ατυχήματος, ωστόσο υπολογίζεται πως ένας μικρός αριθμός θανάτων μπορεί να αποδοθεί απευθείας στο ατύχημα. Από τους ανθρώπους που ενεπλάκησαν στην αντιμετώπιση του ατυχήματος, περίπου 4.000 εκτιμάται πως πέθαναν από καρκίνο του θυρεοειδούς, που προέκυψε ως απόρροια της καταστροφής. Η έκθεση στο ραδιενεργό ιώδιο που απελευθερώθηκε κατά την έκρηξη συνέβαλε στο να προσβληθούν από καρκίνο του θυρεοειδούς και άτομα της γενιάς που ακολούθησε. Παράλληλα δε, η ραδιενέργεια παρατηρήθηκε πως έπληξε την πανίδα και τη χλωρίδα, μολύνοντας τα νερά, τα δάση, και προκαλώντας σοβαρότατες επιπτώσεις στη γεωργία, την κτηνοτροφία και την οικονομία εν γένει πολλών περιοχών που προσβλήθηκαν άμεσα, αλλά και γειτονικών περιοχών και χωρών, που υπέστησαν άμεσες και έμμεσες συνέπειες είτε από την εξάπλωση της ραδιενέργειας είτε από την κατανάλωση εισαγόμενων από τις περιοχές αυτές τροφίμων.

Όπως παρατηρήθηκε με το συμβάν στο Seveso, έτσι και το ατύχημα του Chernobyl συνέβαλε στην αυστηροποίηση της νομοθεσίας για την κατοχύρωση της ασφάλειας αναφορικά με τη λειτουργία των πυρηνικών εργοστασίων. Αυτού του είδους οι φυσικές καταστροφές αποδεικνύουν σε μεγάλο βαθμό πως ούτε οι φυσικοί, αλλά ούτε και οι τεχνολογικοί κίνδυνοι διακρίνονται από συγκεκριμένα γεωγραφικά όρια. Ταυτόχρονα, μάλιστα, αποτελούν ενδεικτικά παραδείγματα για τον τρόπο λήψης των πολιτικών αποφάσεων, αλλά και θέσπισης νομοθεσιών για την παροχή ασφάλειας. Πρόκειται για αποφάσεις που επηρεάζουν όχι μόνο μια δεδομένη χώρα, αλλά δύνανται να επιφέρουν καθοριστικές συνέπειες σε μεγαλύτερο γεωγραφικό εύρος, προωθώντας με τον τρόπο αυτό τη διεθνή συνεργασία για τη διαχείριση των κινδύνων.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας επιχειρήθηκε η σκιαγράφηση του όρου της «διακινδύνευσης» στο χώρο της εγκληματολογικής επιστήμης, αρχικά, μέσω μίας εννοιολογικής διασαφήνισης, που ως στόχο είχε να καταδείξει την παρουσία της ως ενός σύγχρονου και ταυτόχρονα παγκόσμιου φαινομένου. Είναι, σαφές, ότι η ανάλυση του ως άνω όρου αποτελεί ένα εγχείρημα ιδιαίτερα πολύπλοκο, καθώς η εν λόγω έννοια και η ερμηνευτική της προσέγγιση καθαυτή, δεν αποτελεί φαινόμενο μονοσήμαντο, αντίθετα, είναι απόρροια ενός συνόλου πολιτικών, κοινωνικών, οικονομικών και πολιτισμικών παραγόντων.

Από την προηγηθείσα ανάλυση παρατηρείται η προσπάθεια που έλαβε χώρα προκειμένου να καταστεί εύληπτη η ανάλυση των χαρακτηριστικών των σύγχρονων παγκοσμιοποιημένων πλέον κοινωνιών της διακινδύνευσης ή διαφορετικά των κοινωνιών του ρίσκου. Στις κοινωνίες αυτές που αναδείχθηκαν συστηματικά από τα τέλη του 20ου αιώνα, είναι πρόδηλο πως η πολιτική και οι θεσμοί αλλάζουν, καθώς το κέντρο βάρους τους αλλά και τα κεντρικά ιδεώδη τους μεταβάλλονται. Οι απειλές και οι σύγχρονοι κίνδυνοι που ανακύπτουν, αφενός δεν μπορούν να καταστούν άμεσα αντιληπτοί και κατανοητοί προκειμένου να εντοπιστούν οι στοχευμένες και κατάλληλες λύσεις για τον περιορισμό και την αποτροπή τους. Αφετέρου, οι εν λόγω απειλές εμφανίζονται ταξικά και κοινωνικά ουδέτερες -παρότι η ταξική διαστρωμάτωση εξακολουθεί να υφίσταται- καθότι το αίσθημα της ανασφάλειας ως απόρροια της «νέας τάξης πραγμάτων» της εποχής της μετανεωτερικότητας ελλοχεύει για όλους ανεξαιρέτως και αδιακρίτως, ενώ λόγω του ότι η συλλογική δράση εξαλείφεται και αντικαθίσταται από την ατομική, καθώς επίσης και το γεγονός πως οι συνέπειες των κινδύνων επιδρούν σε παγκόσμια κλίμακα, καθιστά την αντιμετώπισή τους δυσχερή αν και επιβεβλημένη. Ως εκ τούτου, διαπιστώνεται μία διεθνοποίηση των ζητημάτων που ανακύπτουν στο πεδίο των κοινωνιών της διακινδύνευσης που, ωστόσο, λαμβάνει όλο και περισσότερο το χαρακτήρα ενός μη προσδιορίσιμου γεωγραφικά παγκόσμιου χώρου, όπου διαδραματίζονται νέες πολιτικές πρακτικές ανάλογες των ειλημμένων αποφάσεων.

Δεδομένου, έπειτα πως οι κοινωνίες του ρίσκου είναι κοινωνίες της επιστήμης και της τεχνολογίας, συχνά γίνονται δέκτες μία ανεξέλεκτης εξέλιξης επιβαλλόμενης στον άνθρωπο και στη φύση που δύναται να ελλοχεύει κινδύνους που επιδρούν και θέτουν υπό αμφισβήτηση τις έννοιες της ελευθερίας, της ασφάλειας, των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και του κράτους δικαίου σε παγκόσμιο επίπεδο, πέραν των στενών γεωγραφικών ορίων. Η αμφισβήτηση δε αυτή εντείνεται έτη περαιτέρω στις σύγχρονες κοινωνίες που διακρίνονται από μία κρίση αξιών, που γεννούν συντηρητικά αντανakλαστικά, ενώ ταυτόχρονα κεκτημένα με αγώνες δικαιώματα και ελευθερίες χρόνων τίθενται ξανά υπό αμφισβήτηση.

Σε αυτό το πλαίσιο μεγάλο μέρος του πληθυσμού, υποκινούμενο από μεγάλη μερίδα μεθοδευμένων παγκόσμιων πολιτικών, τάσσεται υπέρ της αυστηροποίησης τόσο της πολιτικής πρακτικής που ακολουθείται, όσο και των νομοθετικών διατάξεων που θεσπίζονται και της επιλεκτικής περιστολής βασικών ατομικών ελευθεριών στο όνομα της δημόσιας ασφάλειας και της διατήρησης της κοινωνικής ειρήνης. Ως προς αυτή την προέκταση καθίσταται προφανές πως το δίκαιο θα πρέπει να αποτελέσει το *ultimum refugium* της πολιτείας, καθώς είναι προτιμότερο να στοχεύουμε στην πρόληψη για την μη επέλευση των δυσμενών συνεπειών των επαπειλούμενων μελλοντικών κινδύνων, παρά στην εκ των υστέρων αντιμετώπιση των αστάθμητων και μη επιδεχόμενων υπολογισμού επιπτώσεων ή ακόμα χειρότερα στην προληπτική περιστολή θεμελιωδών δικαιωμάτων των ανθρώπων, όπως η ελευθερία.

Στις κοινωνίες του ρίσκου, λοιπόν, σημαίνουσα θέση κατέχει το «αίτημα για ασφάλεια», το οποίο για να εξισορροπιστεί έχει ανάγκη την ύπαρξη του «αιτήματος για προστασία των ατομικών δικαιωμάτων» και επομένως της δημοκρατίας και του κράτους δικαίου, που λειτουργούν ως αντιστάθμισμα. Η σύγκρουση δε, και η στάθμιση ανάμεσα στην ασφάλεια και την ελευθερία ενυπάρχει εντός το πεδίου της κυριαρχίας, που σε σημαντικό βαθμό ταυτίζεται με το πεδίο της πολιτικής πρακτικής. Ως εκ τούτου, ο τρόπος με τον οποίο επιχειρείται η εν λόγω στάθμιση αποτελεί τελικώς το προσδιοριστικό κριτήριο του επιπέδου του πολιτικού και νομικού πολιτισμού

που επικρατεί σε κάθε χώρα ξεχωριστά αλλά και παγκοσμίως. Είναι σημαντικό, επομένως, καθένας να συνειδητοποιήσει τη σημασία της κοινωνίας των πολιτών και παράλληλα των θεμελιωδών διεθνικών δικαιωμάτων που ενδυναμώνουν αναμφίβολα την κοσμοπολιτική δημοκρατία, ώστε να επέλθει η εγγύηση ενός παγκόσμιου συστήματος ανθρωπίνων δικαιωμάτων για όλους. Άλλωστε, πρέπει να θυμόμαστε πως ο πολιτισμός προστατεύεται απέναντι στη βαρβαρότητα μόνο όταν η αντίληψη για την προάσπιση των θεμελιωδών δικαιωμάτων ισχύει σε παγκόσμιο επίπεδο.

Η παρούσα εργασία δεν αποτελεί –εν όλω ή εν μέρει-προϊόν κλοπής πνευματικής ιδιοκτησίας και κανένα τμήμα της ούτε στο σύνολό της έχει υποβληθεί προς απόκτηση άλλου πτυχίου ή τίτλου σ' αυτό ή οποιοδήποτε άλλο πανεπιστήμιο ή εκπαιδευτικό ίδρυμα της ημεδαπής ή αλλοδαπής.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Βενιζέλος Ε., Η σχέση δημοκρατίας, κράτους δικαίου και ασφάλειας ως πρόβλημα κυριαρχίας και άρα πολιτικής – Το παράδειγμα της ολυμπιακής ασφάλειας, από το βιβλίο Ασφάλεια και δικαιώματα στην κοινωνία της διακινδύνευσης, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2005

Γενική Γραμματεία Πολιτικής Προστασίας, Διεύθυνση Σχεδιασμού και Αντιμετώπισης Έκτακτων Αναγκών «Γενικό σχέδιο αντιμετώπισης τεχνολογικών ατυχημάτων μεγάλης έκτασης», Έκδοση 2η, Αθήνα 2018

Γεωργιάδου Β., Οι διακινδυνεύσεις στην ύστερη νεωτερικότητα. Μία πολιτική – κοινωνιολογική ανάλυση, από το βιβλίο Φύση Κοινωνία Επιστήμη στην εποχή των «Τρελών αγελάδων», Διακινδύνευση και αβεβαιότητα, Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα, 1999

Δεμερτζή Ν., Πολιτική επικοινωνία. Διακινδύνευση, Δημοσιότητα, Διαδίκτυο, Αθήνα, 2002

Ζαφειρία Γ. Δημοπούλου, Ευθύνη από διακινδύνευση: Οι λόγοι περιορισμού και απαλλαγής από την ευθύνη, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2003

Κοντιάδης Ξενοφών Ι., Δημοκρατία, Κοινωνικό Κράτος και Σύνταγμα στην Ύστερη νεωτερικότητα, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2006

Κορνηλάκης Π.Κ., Η ευθύνη από διακινδύνευση, Εκδόσεις Σάκκουλα, 1982

Κωστάρας Α., Έννοιες και θεσμοί του Ποινικού Δικαίου, εκδ. Σάκκουλα Αθήνα – Κομοτηνή, 2008

Λιβάνης Ν., Ευθύνη από διακινδύνευση, εκδόσεις Σάκκουλας, Αντ., 2001

Μάνεσης Αρ., Συνταγματικό Δίκαιο, Σάκκουλας, Θεσσαλονίκη, 1980

Μανιτάκη Α., Προλεγόμενα στο Αντώνη Μανιτάκη – Ανδρέα Τάκη, Τρομοκρατία και Δικαιώματα, Αθήνα, 2004

Μαντζούφας Π., Ασφάλεια και πρόληψη στην εποχή της διακινδύνευσης, Εισαγωγικά ερωτήματα και προβληματισμοί για το συνταγματικό κράτος, στον τόμο: Τόμος Τιμητικός του Συμβουλίου της Επικρατείας- 75 χρόνια, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2004

Μαντζούφας Π., Συνταγματική προστασία των δικαιωμάτων στην κοινωνία της διακινδύνευσης, Υγεία-Ιδιωτικότητα-Περιβάλλον, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2006

Μανωλεδάκης Ι., Δημοκρατία-Ελευθερία-Ασφάλεια, Το τρίπτυχο της ιδανικής πολιτείας, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2004

Μανωλεδάκης Ι., Κοινωνία της διακινδύνευσης: μεταξύ ασφάλειας και ελευθερίας, από το βιβλίο Ασφάλεια και δικαιώματα στην κοινωνία της διακινδύνευσης, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2005

Μεταξάς Α.Ι., Θρησκευοποίηση της πολιτικής και φοβική κοινωνία, από το βιβλίο Ασφάλεια και δικαιώματα στην κοινωνία της διακινδύνευσης, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2005

Νικολόπουλος Γ., Κράτος, ποινική εξουσία και ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, Κριτική, 2002

Παπαθεοδώρου Θ., Δημόσια ασφάλεια και αντεγκληματική πολιτική, Νομική Βιβλιοθήκη, 2002

Παπαϊωάννου Α., Οι αμερικανοί δικαστές και ο πόλεμος κατά της τρομοκρατίας., Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, 2004

Παπαντωνίου Ν., Γενικές Αρχές του Αστικού Δικαίου , 2η έκδοση, Εκδόσεις Σάκκουλα, 1980

Παπαντωνίου Ν., Η επίδραση στο δίκαιο των επιστημονικών- τεχνολογικών εξελίξεων, ΝοΒ 1980

Παπαχρήστου Α., Ενοχικόν Δίκαιον, εκδόσεις Σάκκουλα, 1986

Ροζανβαλόν Π., Το νέο κοινωνικό ζήτημα, Μεταίχμιο, Αθήνα , 2003

Σταυρακάκης Γ., Οι διακινδυνεύσεις στην ύστερη νεωτερικότητα, Μία πολιτική-κοινωνιολογική ανάλυση, στον τόμο Λ. Λουλούδη/Β.Γεωργιάδου/Γ. Σταυρακάκης, Νεφέλη, 1999

Τάτσης Ν. Χ., Νεωτερικότητα και Κοινωνική Αλλαγή. Κοινωνιολογικές Προσεγγίσεις, Εκδ. Νήσος Αθήνα, 2004

Τάχος Α., Δίκαιο της δημόσιας τάξης, Σάκκουλας, Θεσσαλονίκη, 1990

Τσάτσος Δημήτρης Θ., Ασφάλεια versus ελευθερία: Η ευρωπαϊκή διάσταση, από το βιβλίο Ασφάλεια και δικαιώματα στην κοινωνία της διακινδύνευσης, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2005

Φίλιος Π., Ενοχικό Δίκαιο, Ειδικό μέρος, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα, 1998

Albrecht H. J., Νομοθετικές απαντήσεις στην 11η Σεπτεμβρίου. Συγκριτική ανάλυση της Αντιτρομοκρατικής Νομοθεσίας, ΠοινΔικ (8-9) 2004

Beck U., Η επινόηση του πολιτικού. Για μια θεωρία του εκσυγχρονισμού, Νέα Σύνορα, Α.Α. Λιβάνης, 1999

Ewald F., Ιστορία του κράτους πρόνοιας, εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα, 2000

Giddens A., Ο κόσμος των ραγδαίων αλλαγών, Μεταίχμιο, 2001

NΟΜΟΘΕΣΙΑ

Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, Αριθ. L 230/1, 5.8.82

Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, Αριθ. L 10/13, 14.1.97

Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Αριθ. L 197/1, 24.7.2012

ΦΕΚ 354B'/17-02-2016

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Adams. J, Risk, London: UCL Press, 1995

Alper H. E., Stellman S. Yu, S. D. & Brackbill R. M., “Injury, intense dust exposure, and chronic disease among survivors of the World Trade Center terrorist attacks of September 11, 2001, στο Injury Epidemiology, Springer, 2017

Beck U., Riskgesellschaft, Auf dem Weg in eine andere Moderne, Frankfurt a/Main, Suhrkamp, 1986

Beck U., Risk Society: Towards a New Modernity., London: Sage, 1992

Beck U., Ecological Politics in an Age of Risk, Cambridge: Polity Press, 1995

Beck U., Politics of Risk Society. In The Politics of Risk Society. Edited by Jane Franklin. Cambridge: Polity Press, pp. 9–22, 1998

Beck U., World Risk Society. Cambridge: Polity Press, 1999

Eskenazia B., Warnera M., Brambillab P., Signorinib S., Amesa J., Mocarellib P., «The Seveso accident: A look at 40years of health research and beyond», Διαθέσιμο από: www.elsevier.com/locate/envint , Environment International, 2018

Etherington, David, and Martin Jones, “Re-stating the post-political: Depoliticization, social inequalities, and city-region growth.” Environment and Planning A: Economy and Space 50: 51–72, 2018

Frances Drake, “Risk Society and Anti-Politics in the Fracking Debate”, Social Sciences, MDPI, Open Access Journal, vol. 7(11), pages 1-22, November.

- Giddens A., *The Consequences of Modernity*, Cambridge: Polity Press, 1990
- Goldblatt David, *Social Theory and The Environment*. Cambridge: Polity Press, 1996
- Lofgren S. J., “Then Came the Fire, Center of Military History”, 2011
- Luhmann, Niklas, *Kann die Moderne Gesellschaft sich auf Ökologische Gefährdungen einstellen?»* στο Luhmann, Niklas, *Protest. Systemtheorie und Soziale Bewegungen*, Frankfurt:STW
- Luhmann N., *Soziologie des Risikos*, Berlin –New York: de Gruyter, 1991
- Mythen G., Beck U., *A Critical Introduction the Risk Society*. London and Sterling: Pluto Press, 2004
- Oosterlynck, Stijn, and Erik Swyngedouw, “Noise reduction: The postpolitical quandary of night flights at Brussels airport”. *Environment and Planning A* 42: 1577–94, 2010.
- Pesatori A. C., Consonni D., Bachetti S., Zocchetti C., Bonzini M., Baccarelli A., Alberto Bertazzi P., «Short- and Long-Term Morbidity and Mortality in the Population Exposed to Dioxin after the “Seveso Accident”», *Industrial Health* 2003
- Rivard C. J., “Archiving disaster: A comparative study of September 11, 2001 and hurricane Katrina”, Ph.D. diss., Santa Cruz, University of California, 2012
- Smith P. S., *A critical look at Scandinavian exceptionalism, welfare state theories, penal populism and prison conditions in Denmark and Scandinavia*, στο T. Ugelvik, J. Dullum (επιμ.), *Penal Exceptionalism? Nordic Prison Policy and Practice*, 2012
- Wolfgang Bonß, *Vom Risiko. Unsicherheit und Ungewissheit in der Moderne*, Hamburg, Hamburger Edition, 1995

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

- Caramaschi F., Del corno G., Favaretti C., Giambelluca S. E., Montesarchio E., Fara G. M. , «Chloracne Following Environmental Contamination by TCDD in Seveso, Italy», *International Journal of Epidemiology*, Volume 10, Issue 2, June 1981, Pages 135–143, {HYPERLINK "<https://doi.org/10.1093/ije/10.2.135>"}
- Consonni D., Pesatori C. A., Zocchetti C., Sindaco R., Cavalieri D'Oro L., Rubagotti M., Alberto Bertazzi P., «Mortality in a Population Exposed to Dioxin after the Seveso, Italy, Accident in 1976: 25 Years of Follow-Up», *American Journal of Epidemiology*, Volume 167, Issue 7, 1 April 2008, Pages 847–858, { HYPERLINK "<https://doi.org/10.1093/aje/kwm371>" }
- Mocarelli P., «Seveso: a teaching story», *Chemosphere*, Volume 43, Issues 4–7, May 2001, Pages 391-402, {HYPERLINK "[https://doi.org/10.1016/S0045-6535\(00\)00386-6](https://doi.org/10.1016/S0045-6535(00)00386-6)"}

NATO Press Release - (2001) 124 - 12 September 2001, Διαθέσιμο από: { HYPERLINK <https://www.nato.int/docu/pr/2001/p01-124e.htm> }, (Πρόσβαση 10 Δεκεμβρίου 2019)
UNSCEAR. (2000). Exposures and effects of the Chernobyl accident. Report 2000, Volume II, Annex J.

Who Is Bin Laden? - Chronology - Hunting for bin Laden, {HYPERLINK <https://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/binladen/etc/cron.html> },
(Πρόσβαση 10 Δεκεμβρίου 2019)

WNO – World Nuclear Organisation. (2015). Chernobyl Accident 1986 (updated November, 2015). Ανακτήθηκε από {HYPERLINK "<http://www.world-nuclear.org/info/Safety-andSecurity/Safety-of-Plants/Chernobyl-Accident/>" }
[ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 16/12/2015]